

بسم الله الرحمن الرحيم

İSLAM HUKUKUNDA ULUSLARARASI KAMU DÜZENİ VE SAVAŞ HUKUKU

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR

Murat Kitabevi

Murat Kitabevi

Murat Kitap Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Hanımeli Sok. 24 / 7 Sıhhiye / ANKARA

Tel :(+90) (312) 433 39 77

(YAYINCI SERTİFİKA NO:18073)

Yayın Yönetmeni:

Mehmet Fatih ELHAN

info@muratkitabevi.com

Kapak Hatları ve Tasarım:

Hattat Ahmet KUTLUHAN
Müzehhibe Betül KUTLUHAN

ISBN:

978-605-9876-86-5

Birinci Basım:

Ocak 2017 Ankara

Özdoğan Matbaacılık

Matbaacılar San. Sit. 558 Sok. D:29

Ostim/ ANKARA

Yazar İletişim:

aozdemir@kastamonu.edu.tr

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın yazılı izni alınmadan kısmen veya tamamen çoğaltılması veya farklı biçimlere çevrilmesi yasaktır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	7
Kısaltmalar	8

GİRİŞ

I- Araştırmanın Amacı	11
II- Araştırmanın Yöntemi	12
III- Konunun Temel Kaynaklarının Analizi	13
IV- Kavramsal Çerçeve	17
A- Devlet	17
B- Devletler Hukuku	18
1- Devletler Hukukunun Tanımı	18
2- Devletler Hukukunun Tatbik Sahası.....	19
3- Devletler Hukukunun Kaynakları.....	21
4- Devletler Hukukunun Ortaya Çıkış Sürecine İslâm'ın Etkileri	23
C- Uluslararası Kamu Düzeni Kavramı	24

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKUNDA ULUSLARARASI İLİŞKİLER

I- İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkilerle İlgili Temel Prensipler ...	32
A-Adalet İlkelerine Uymak	32
B-Uluslararası Anlaşma Ve Sözleşmelere Bağlılık	36
C-Haksız Saldırıda Bulunmamak Ve Başkalarının Haksız Saldırı Yapmasına Engel Olmak.....	40
D- Terörle Mücadelede Karşılıklı İşbirliği	42
E- Misilleme (Mukabele Bi'l- Misil)	45
II- İslâm Devletlerinin Karşılıklı İlişkileri	47
A-Ümmet Ve Millet Kavramları	48
1-Ümmet Kavramı	48
2-Millet Kavramı	49
B- İslâm Devleti	52
1-İslâm Devleti İle İlgili Olarak Kur'an'da Yer alan İlkeler	52
2-İslâm Devletinin Oluşum Süreci	54
3-Eşzamanlı Olarak Birden Fazla İslâm Devletinin Mevcudiyeti	56
4-İslâm Devletinin Vazifeleri	58
C- İslâm Devletleri Arasında Yardımlaşma Ve İşbirliği	60
1. Milliyet Duygusu ve İslâm	60
2. Din Kardeşliği ve Hukuk Ö13nünde Eşitlik	61
3-İslâm Dünyasının Ekonomik ve Kültürel Açından Günümüzdeki Durumu.....	62

3-Konunun Çağımızdaki Gelişmeler Işığında Değerlendirilmesi	63
III- İslâm Devletlerinin Gayrimüslim Devletlerle İlişkileri	65
A-Hz. Peygamber Döneminde Gayrimüslimlerle İlişkiler	66
1-Mekke Dönemindeki Temaslar	66
2-Medine Dönemindeki Temaslar	66
3- Hükümdarlarla Kurulan Diplomatik Münasebetler	67
4-Ehli Kitapla Olan Münasebetler	70
5- Müşriklerle Olan Münasebetler	73
6-Cihad ve Şehitlik Kavramları Hakkında Vârid Olan Hadisler.....	76
B-Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Gayrimüslimlerle İlişkiler.....	78
1- Hz. Ebû Bekir Dönemi	78
2- Hz. Ömer Dönemi.....	80
3- Hz. Osman Dönemi	83
4- Hz. Ali Dönemi	85
C-Fıkıh Mezheplerinin Gayrimüslimlerle İlişkilere Bakışı	86
1-Hanefî, Mâlikî Ve Hanbelî Mezhebi'nin Görüşü	86
2-Şâfiî Mezhebi'nin Görüşü	93
3-Mezhep Doktrinlerinin Değerlendirilmesi	95
D-Günümüz Şartları Açısından Konunun Değerlendirilmesi.....	100

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI PROBLEMLERİN SAVAŞ YÖNTEMİ İLE ÇÖZÜMLENMESİ

I-Uluslararası İlişkilerde Savaş Yetkisinin Kullanılması Ve Savaş Hukuku- nun Oluşması	107
A-Anlaşmazlıkların Çözümünde Savaşa Başvurulması	107
B- Uluslararası İlişkilerde Savaş Hukukunun Oluşum Süreci	109
II- İslâm'da Savaş Hukukunun Kapsamı	110
A- Savaş İle İlgili Kavramlar	110
1-Cihad	111
2- Nefir-i Amme.....	113
3-Muharebe (Kıtal)	114
B- Savaşı Meşru Kılan Sebepler	114
1-Ülkenin Fili Dış Tecavüzlerle Karşılaşması Durumunda	
Hak ve Özgürlüklerin Korunması	119
a-Dinin Korunması	120
b-Vatandaşların Can Güvenliğinin Sağlanması	121
c-Mülkiyet Hakkının Korunması	122
d-Neslin (Irzın) Korunması	124

e-Akılın Korunması	125
1-Uluslararası Güvenliğin Sağlanması	126
2-İslâm'ın Tebliğ Edilmesi	130
a-İslâm'ın Tebliğine Engel Olan Devletlerle Savaşmak	130
b-Gayrimüslim Ülkelerin İslâm'ın Hâkimiyetini Kabul Etmelerini Sağlamak Amacıyla Savaşmak	131
C- Savaşa Hazırlık	136
1- İslâm'da Savaşa Hazır Olmaya Verilen Önem	137
2- Savaş Hazırlığı Kapsamında Yer Alan Durumlar	138
a- Eğitim	138
b-Silah Sanayiini Geliştirmek	140
c-Stratejik Güç Birliği Anlaşmaları Yapmak	141
D- Savaş İlanı	142
1- Genel Olarak	142
2- İslam Hukukunda Savaş İlanının Şekli	143
a-İslâm'a Davet	144
b-Cizye Almak	145
E- Savaşa Katılacak Kişiler	148
1- Savaş Yükümlüsünde Aranan Nitelikler	148
a-Muharıpte Aranan Şartlar	148
b-Savaşmaya Engel Olan Durumlar	149
2- Gayrimüslimlerin Savaşa Katılması	150
a-Savaşta Gayrimüslimlerden Yardım İstemenin Meşrûluğu	150
b-Savaşa İştirak Mükellefiyeti Bakımından Zimmîler	152

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞ DURUMUNDA UYULMASI GEREKEN KURALLAR VE SAVAŞIN SONA ERDİRİLMESİ

I- Savaş Sırasında Yasaklanan Eylemler	159
A- Düşmana Saldırı Esnasında Yasaklanan Eylemler	159
1- İşkence	159
2- Muharip Olmayan Kişilere Saldırma	160
3- Tabiat Varlıklarına ve Hayvanlara Zarar Verme	162
4- Belli Silahların Kullanılmasına Getirilen Sınırlandırmaların İhlali	164
a-Kitle İmha Silahlarına Başvurma	165
b-İslam Hukuku Açısından Kitle İmha Silahlarının Kullanılması	167
B- Emir-Komuta Açısından Müslüman Muhariplere Yasak Kılınan Eylemler	170
1- Firar Etmek	170

2- Emirlerle İtaatsizlik (Disiplinini Bozmak)	175
3- Ganimete İhanet Etmek (Gulûl)	176
4-Düşmanların Menfaatleri Doğrultusunda Hareket Etmek	179
a-Savaş Araç-Gereçleri Satmak	179
b-Düşmana Bilgi Sızdırmak (Casusluk)	180
II- Savaş Ortamında Mubahlığı Tartışmalı Olan Fiil Ve Tasarruflar ..	184
A- Darulharpte Faizli İşlemler	184
B- Savaşta Had Ve Kıyas Cezasının Uygulanmaması	186
C- Savaşta Hile Yapmak	187
III- Savaşı Sona Erdiren Durumlar	189
A- Gayrimüslim Devletlerin İslâm'ı Kabul Etmesi	189
B-Savaş Yapılan Devletin Zimmet Akdi Yaparak İslâm Hâkimiyetini Kabul Etmesi	191
1- Zimmet Akdinin Niteliği	191
2- Zimmet Akdinin Uluslararası Kamu Düzenine Etkisi	193
C- Gayrimüslimlerin Eman Talebinde Bulunması	194
1-Eman Kavramı ve Emanın Çeşitleri	195
2-Eman Akdinin Niteliği ve Hükümleri	195
3-Eman Akdinin Günümüz Şartlarında Uygulanma Biçimi	195
D- Taraflar Arasında Sulh Anlaşması Yapılması	196
E- Haram Ayların Girmesi	200
F- Savaşın Taraflardan Birinin Yenilgisi İle Sona Ermesi	202
1-Müslümanların Yenilmesi	202
2-Düşman Tarafın Yenilmesi	205
a-Ganimet Kavramı ve Kapsamı	205
b-Ganimetlerin Taksimi	206
c-Savaş Esirlerinin Durumu	209
Sonuç	214
Bibliyografya	219

ÖNSÖZ

Allah'ın (c.c) sosyalleşmeye muhtaç bir varlık olarak yarattığı insanoğlu, tarih boyunca topluluklar oluşturmuştur. Bu sosyolojik toplulukların tekâmül etmiş halinden devletler meydana gelmiş ve bu gelişmeye paralel olarak devletlerarası ilişkisinin varlığı kaçınılmaz olmuştur.

İslâm'da inanç ve ibadet esaslarının yanında, insan topluluklarının birbirleri ile ilişkilerinde uymaları gereken kurallar da beyan edilmiştir. Bu mevzuları ihtiva eden ayet ve hadisler ile, bu nasları doğru bir şekilde anlama gayesiyle müctehidlerin yaptıkları takdire değer çabalar zengin bir fıkıh kültürünün oluşmasına sebep olmuştur. Onların bu çalışmaları, dünyada devletler hukukuna dair ilk eserlerin telif edilmesini sağlamıştır.

İslâm dininin uluslararası kamu düzenine etkisi siyasî ve akademik çevrelerde son zamanlarda sıklıkla gündeme getirilmekte ve cihad kavramı etrafında tartışmalar yaşanmaktadır. Müslümanlar arasında sadece savunma savaşının dine uygun olduğunu savunanlar olduğu gibi, dünyaya İslâmî bir şekil vermek için yapılan savaşları meşrû görenler de vardır. Bunun yanında bazı Batılı müellifler, İslâm'da savaşın insanları zorla müslüman yapma aracı olduğunu iddia etmektedir. Bu tartışmalar bizi İslâm'ın uluslararası kamu düzeni için bir tehdit unsuru olup olmadığının tespiti noktasına götürmektedir. Çalışmamızda, özellikle savaş hukukundan hareketle İslâm ile uluslararası güvenlik arasında var olan denge nin ortaya konulması, İslâm'ın uluslararası kamu düzeninin temin edilmesine olan katkısının açıklanması hedeflenmiştir.

Tezimin hazırlanması sürecinde değerli katkıları ile yön veren danışman hocam Prof. Dr. Şamil DAĞCI beye teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Bugüne gelinceye kadar yetişmemde emeği geçmiş olan büyüklerime ve emeği geçmiş olan tüm hocalarıma, tezi okuyup görüş ve eleştirileri ile eksiklikleri tamamlamaya yardımcı olan arkadaşlara, ayrıca kaynaklara ulaşma hususunda istifade ettiğim İslâm Araştırmaları Merkezinin (İSAM) yetkililerine de teşekkür ediyorum.

Çalışma ve gayret kuldan, muvaffakiyet Allah'tandır.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜHF	:Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
b	: İbn (oğul)
BDÜİF	: Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
B.M.	: Birleşmiş Milletler
Bkz.	: Bakınız
der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
İÜHF	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
m.	: Milâdi
Mecelle	: Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nşr.	: Neşreden
OMÜİFD	: On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa
s.a.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
SDÜİFD	:Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SÜİFD	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
t.y.	: Baskı tarihi yok
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.	: Vefat tarihi
vd.	: Ve devamı
v.dğr.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

I- ARAŞTIRMANIN AMACI

II-ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

III- KONUNUN TEMEL KAYNAKLARININ ANALİZİ

IV-KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I- ARAŞTIRMANIN AMACI

Yaratılışında mücadele etme, haksızlıklara karşı çıkma gibi duygular bulunan insanoğlunun hayatında, Hz. Âdem'in (a.s.) oğulları arasındaki mücadeleden başlayarak günümüze kadar hep bir çatışma ve savaş olgusunun var olduğu görülmektedir. Tarih boyunca anlaşmazlıkların çözümünde başvurulan bir yöntem olan savaş, İslâm hukuku perspektifi ile ele alıp ulaşılan hukukî sonuçları uluslararası kamu düzeni çerçevesinde değerlendirmek çalışmamızın başlıca amacıdır.

Hz. Muhammed'e (s.a) verilen nübüvvet görevi ile birlikte insanlık, hayatın her alanına ilişkin prensipler vazeden İslâmiyet ile tanışmıştır. Bu din, toplumların hayatında bir realite olan savaş ile ilgili olarak da uyulması gereken esasları belirlemiştir. Bu kapsamdaki naslar, bazı müsteşrikler tarafından İslâm'ın uluslararası ilişkilere menfi tesirinin olduğu ve Müslümanların kendilerinden başkalarına hayat hakkı tanımadığı şeklinde yorumlanmıştır. İslâm hukukunun uluslararası ilişkilere bakış açısının doğru bir şekilde belirlenmesi, İslâm hakkında ileri sürülen bu tür varsayımların doğru olup olmadığını tespit etmeye imkân sağlayacaktır.

Çalışmamızda tüm ayrıntısı ile İslâm savaş ahkâmını tespit etme gayesi güdülmemektedir. Bizim amacımız İslâm'ın devletlerarası ilişkilerde hangi kriterleri ortaya koyduğunu ve bu kriterlerin uluslararası kamu düzenine etkilerini tespit etmektir. İslâm'ın, savaş mefhumuna bakışı araştırdığımız mevzuaya ışık tutucu çok önemli bilgiler içerdiği için naslarda ve fıkıh kitaplarında yer alan savaş ahkâmı üzerinde özellikle durulma zorunluluğu vardır. Çünkü savaş hukuku esaslarının tespit edilmesi, İslâm'ın dünya düzeni için potansiyel bir tehlike mi yoksa tüm insanlık için ıslah edici bir fonksiyon mu üstlendiğini gösterecektir. Bunun yanında fıkıhın uluslararası ilişkilerde ortaya koyduğu prensiplerin ve Müslümanların birbirleri ile münasebetlerinin tespiti de İslâm'ın uluslararası güvenliğe bakışını yansıtan verilere ulaşmamıza yardım edecektir.

Çağımızda uluslararası ilişkilerle ilgili çok sayıda teşkilat kurulmuş ve bunlardan bir kısmı uluslararası kamu düzenini temin etme kapsamında faaliyetler yürütmektedir. Bu teşkilatlara üye

olup faaliyetlerine katılma hususunda İslâm hukukunun temel yaklaşımının belirlenmesi, İslâm'ın uluslararası ilişkilere bakış açısını tespit etmeye yardımcı olacaktır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

İslâm devletler hukukunda, uluslararası kamu düzeni anlayışına yönelik ilke ve yaklaşımları araştırdığımız tezimiz, giriş dışında üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, İslâm'ın uluslararası ilişkilere bakışının tespit edilebilmesi amacıyla temel ilkelere değinildikten sonra, devletlerin birbirleri ile olan münasebetleri ele alınmıştır. İslâm devletin muhatap olacağı devlet, ya başka bir İslâm devleti olacaktır, ya da gayrimüslimlere ait bir devlet olacaktır. Her iki durum, birbirinden farklı hükümleri ihtiva ettiği için, ayrı ayrı ele alınarak İslâm hukukuna göre ilişkilerde olması gereken ölçü ve yaklaşım tespit edilmiş ve bunun uluslararası güvenliğe etkileri açıklanmıştır.

İkinci bölümde, savaş yetkisinin kullanılmasının tarihî süreci kısaca ele alındıktan sonra İslâm'da savaşı ifade eden kavramlar ve savaşı meşrû kılan sebepler açıklanmıştır. Bu bölümde ayrıca savaş öncesi hazırlıklar ve yapılması gerekenler kapsamında olmak üzere savaşa hazırlık, savaş ilanı ve kimlerin savaş ile mükellef olacağı mevzûları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde, savaşta yasaklanan eylemler, Müslümanların düşmanlara yapması yasak olan ve Müslümanların kendi aralarında yasak olan eylemler olmak üzere iki alt başlık altında incelenmiştir. Daha sonra sadece savaş durumuna has olmak üzere mubah görülen eylemler üzerinde durulmuştur. Bölümün sonunda savaşı sona erdiren durumlar, hukukî sonuçları ile birlikte ayrı ayrı açıklanarak İslâm'da savaşın gayesi ve uluslararası kamu düzeninin savaş yoluyla temininde İslâm'ın rolü ve etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tarih, teorinin pratik hayata nasıl yansıdığını gösterir. Bu sebeple Asrısaaet ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde devletlerarası ilişkilerde yaşanan tarihî gelişmeler ana hatları ile zikredilip, buradan hareketle İslâm hukukunun ne şekilde tatbik edildiği göste-

rikmeye çalışılmıştır. İslâm savaş hukukuna ilişkin bir mesele izah edildikten sonra, bu mevzudaki ilke ve kuralların uluslararası kamu düzenine etkisi özellikle vurgulanmıştır.

Tezimizde tek bir mezhep ile sınırlı kalmayıp, fıkh mezheplerinin hepsinden istifade edilmiş; mensubu kalmamış m tehid imamların ictihadlarına da zaman zaman yer verilmiştir. İctihadlar arasından tercihte bulunulduğu zaman, bunun gerekçeleri izah edilmiştir. Mezhep ictihadlarının tespitinde ilk dönem kaynaklarına ulaşılmaya çalışılmış, bu ictihadların sonraki yüzyıllara yansımasını görebilmek için müteahhir dönem ile çağımızdaki İslâm hukukçularının eserlerine başvurulmuştur.

İslâm hukukunda asl  kaynakların ayet ve hadisler olması sebebiyle, ortaya konulan hükmün delili olarak ayet ve hadislerin zikredilmesine özellikle önem verilmiştir.

Hadisler kaynak olarak gösterilirken sırasıyla bölüm adı, bab numarası, genel hadis numarası yazılmıştır. Ancak Muvatta'da genel hadis numarası yerine bölüm içindeki hadis numarası; Müsned'e atıfta bulunulurken sadece cilt ve sayfa numarası kullanılmıştır.

Kaynaklara atıfta bulunurken kaynağın ilk kullanıldığı yerde yazar ve eserin tam adı yazılmış, aynı kaynak tekrar kullanıldığında kısaltma cihetine gidilmiştir. Aynı yazarın birden fazla eseri kullanılmışsa kitabın adı yazılmış, *a.g.e.* şeklindeki kısaltma, sadece müellifin tek bir eserinden istifade edilmişse kullanılmıştır. Aynı müellifin birden fazla eserinden yararlanılması durumunda her defasında kitabın adına kısaltılmış olarak yer verilmiştir.

III- KONUNUN TEMEL KAYNAKLARININ ANALİZİ

Kur'an-ı Kerim'de İslâm'ın uluslararası ilişkilere yaklaşımını sunan ayetler yer almaktadır. Bu sebeple ilgili ayetler ve bu ayetlerin fıkh  tefsirleri konuya ışık tutan bilgiler içermektedir. Cessâs'ın (v. 370) "*Ahk m 'l-Kur'an*", Kurtubî'nin (v.671) *el-Câmi' li ahkâmi' l-Kur'an* adlı eserleri konuları derinlemesine ele alması, zengin bir rivayete dayalı bilgi sunması yanında dirayet tefsiri metoduna da yer vermesi bakımından önemlidir.

Kur'an'dan sonra ikinci teşrî kaynağı olan sünnette devletlerarasında uyulması gereken kuralların beyanı olduğu gibi bunların nasıl tatbik edildiğine dair bilgiler de yer almaktadır. Hz. Peygamber (s.a) dönemine ait bu bilgilere ulaşmak için başta Kütüb-i Sitte olmak üzere mevsûkiyeti kabul edilen hadis kitapları ile, olayların tarihî perspektiften değerlendirilmesi için klasik dönemde yazılmış tarih kitapları önemli birer kaynak niteliğindedir.

Abdullah b. Mübârek'in (v.181) *Kitabu'l-cihad* ve Fezârî'nin (v.188) *Kitabu's-siyer* adlı eserleri cihad mevzuu ile ilgili İslâm'ın ilk dönemlerine ait müstakil çalışmalar olmaları bakımından önemlidir.

Klasik dönem İslâm hukukçularının, kendi yaşadıkları şartlar çerçevesinde devletlerarası ilişkiler hususunda uygulamanın nasıl olması gerektiğine dair ortaya koydukları görüşleri ve devletler hukukunun temel meselelerine dair yorumları Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine ait fıkıh kitaplarının *siyer* ve *cihad* başlığı altında ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Bu bölümde yer alan bilgiler bize, nasların nasıl anlaşılıp yorumlandığını göstermektedir.

Hollandalı hukukçu ve diplomat olan Hugo Grotius, 1625 yılında yazdığı *De Jure Belli ac Pacis* adlı eseri¹ ile "Devletler Hukukunun Babası" diye nitelendirilmiştir.² Ancak bu isimlendirme hakikati yansıtmamaktadır. Çünkü İslâm dünyasında Grotius'dan çok daha önce bu sahada kitaplar kaleme alınmıştır.³ Klasik fıkıh

¹ Bu eser Seha L. Meray tarafından "*Savaş ve Barış Hukuku: Seçmeler*" ismiyle Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

² Zeki Mesud Alsan, *Yeni Devletler Hukuku*, Ankara 1950, s. 80.

³ Weeramantry, Grotius'un Müslüman hukukçulardan etkilendiğini söylemektedir. Buna delil olarak 16. ve 17. yüzyıllarda Batının İslâm dünyasından etkilenmiş olmasını, Grotius'un üstlendiği diplomatik görevin Müslümanlarla irtibata geçmeyi gerekli kıldığını ve kendinden önceki dönemlerde yaşamış olup İslâm hukukundan etkilenmiş olan Batılı müelliflerin eserlerinden onun yararlanmış olmasını göstermektedir. Bkz. Weeramantry, *Islamic Jurisprudence An International Perspective*, London 1988, s. 150-158. Gerçektende Grotius'un eserinde İslâm hu-

kitaplarının yazıldığı dönemdeki geniş ictihad hürriyetinin etkisi ile sonraki yüzyıllarda yaşayan fukahaya çok zengin içerikli fıkıh kültürü miras olarak kalmıştır. İmam Muhammed (v.189/805), hocası İmam Ebû Hanife'nin (v.150/767) ictihadları doğrultusunda devletler hukukunda yazılmış ilk müstakil kitap olan *es-Siyerü's-sağîr* adlı eseri yazmış; İmam Evzâî (v.157/774), Iraklılar savaş hukukunu yeteri kadar bilemez diyerek *es-Siyerü's-sağîr*'de yer alan otuz beş ictihadi tenkit edip kendi görüşlerini ortaya koyma amacıyla *Siyerü'l-Evzâî*'yi kaleme almıştır. İmam Ebû Yusuf (v.182/798), Evzâî'ye cevap olarak *er-Red ale's-Siyerü'l-Evzâî*'yi,⁴ İmam Muhammed ise "*es-Siyerü'l-kebîr*" adlı eseri telif etmiştir.⁵ İmam Şâfiî de (v.204/820) yaşanan ilmi tartışmayı *el-Üm* adlı eserinde "*Siyerü'l-Evzâî*" başlığı altında kendi değerlendirmelerini de ilave ederek nakletmiştir. Hicri 5. yüzyılda yaşayan Serahsî (v.483/1090) İmam Muhammed'in "*es-Siyerü'l-kebîr*" adlı eserine yazdığı şerh ile devletler hukukuna mümtaz bir eser kazandırmıştır. Malî konuların ele alındığı Ebû Yusuf'un *el-Harâc* ve Ebû Ubeyd'in (v.224/839) *el-Emvâl* adlı kitabı; Mâverîdî (v.450/1058) ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (v.458/1066) *el-Ahkâmü's-sultâniyye* adlı kitapları sahalarındaki ilk kaynaklardan olması hasebiyle ayrı bir değere sahiptir.

kukunun etkilerini tespit etmek mümkündür. Örnek olarak şu benzerlikleri gösterebiliriz: Savaşta çocuk, yaşlı, din adamı çiftçi ve tüccarın korunmasının gerekli olması (Grotius, *a.g.e.*, s. 231-232), savaş bildirisi yayınlama zorunluluğu (s.193), tarafsızlardan bir şey alınmaması (s. 251), düşmana verilen sözün tutulması (s. 257), inandıkları tanrıya saygısızca davrananlara karşı savaşın haklı olması (s. 149), Hristiyanları bir ümmet bilincinde olmaya çağırması (s. 110), başka bir ülkenin koruması altına giren kişinin o devlete karşı hiçbir kötülük yapmamakla yükümlü olması (s.303). Bu konuda yapılmış mukayeseli bir çalışma için bkz., M. Rahmi Telkenaroğlu, "Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve Hugo Grotius'un Devletler Hukukuna Etkileri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 5, s. 77-93, Konya 2005.

⁴ Salim Öğüt, "Ebû Yusuf" *DİA*, İstanbul 1994, X, 264.

⁵ Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Şerhu's- Siyeri'l-kebîr*, Kahire 1971, I, 3.

Fıkıh ilmi, altın çağını yaşadığı müctehid imamlar döneminden (etbau't-tâbiîn dönemi) sonra taklit ve duraklama dönemine girmiş ve bu durum, 19. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu tarihten günümüze kadar gelen süreçte fıkıhın uyanış dönemi diyebileceğimiz bir ortama girilmiştir.⁶ Çağımızda İslâm hukuku sahasında doğuda ve batıda çok değerli çalışmalar yapılmaktadır. Uluslararası ilişkiler mevzuunu İslâm hukuku çerçevesinde ele alan kitaplar, kanun maddeleri, tezler, makaleler, konferanslar ve ansiklopedi maddeleri geçmiş dönemden miras alınan fıkıh kültürünün yaşadığımız çağın şartlarına ve ihtiyaçlarına uyarlanmasına yaptıkları katkı bakımından önemli birer kaynak niteliğindedir.

İslâm devletler hukukunda değerli çalışmaları bulunan Muhammed Hamidullah'ın *"İslâm'da Devlet İdaresi"* adlı eseri, zengin bir içeriğe sahip olup konuları sistematik ele alması bakımından son dönemlerde yazılmış önemli bir eserdir. Aynı müellifin *"Mecmûatü'l-vesâikü's-siyâsiyye"* eseri asr-ı saadet ve halifeler dönemine ait orijinal belgeleri gün yüzüne çıkarması bakımından oldukça değerli bir çalışmadır.

Vehbe Zuhaylî'nin *"Âsârü'l-harb fi'l-fıkhi'l-İslâmî"* eseri ile Muhammed Hayr Heykel'in *"el-Cihad ve'l-kıtal fi's-siyaseti's-şeriyye"* adlı eseri İslam savaş hukukunu derinlemesine ele alması, fukahanın görüşlerine yer verip bunlar arasında tercihte bulunması bakımından önemlidir.

Uluslararası anlaşmalar, devletler hukukunun kaynaklarındandır. Anlaşma, dünyadaki tüm milletleri kapsayacak ölçüde olursa hukuka etkisi artacaktır. İslâm'da, ahde vefa titizlikle üzerinde durulan bir husus olması sebebiyle, anlaşmalar ilgili mevzuatlar ele alınırken müracaat edilmesi gereken kaynaklardandır.

Dünyada birbirinden farklı çeşitli hukuk sistemleri mevcuttur. Bu hukukî sistemler arasında hukuk problemlerine üretilen çözümler bakımından farklılıklar olmakla birlikte, herkes tarafından kabul gören hükümler de bulunmaktadır. Hukuklar arası mukayese yapmanın yanında, fikir, bilgi ve yorum zenginliği sağlamak

⁶ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 1989, s. 169 vd.

için diğer hukuk sistemlerine ait kitaplar da istifade edilebilecek kaynaklar arasında yer alır.

IV- KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Konunun kapsamının daha iyi anlaşılabilmesi ve ortaya konulan görüşlerin hangi çerçevede ele alındığının tespit edilebilmesi için öncelikle bazı kavramların açıklanmasını gerekli görüyoruz. Bu kavramların en önemlileri, “devlet, devletler hukuku ve uluslararası kamu düzeni” kavramlarıdır.

A- DEVLET

İnsan için içtimâî hayat yaşamak tabîî bir ihtiyaçtır. Hayatın idamesi için toplumsal yaşantının mevcûdiyeti zorunludur.⁷ Bu sebeple insanlar, tarih boyunca çeşitli büyüklük ve nitelikte toplumsal yapılar oluşturmuşlardır.

Devlet, belirli sınırlar içindeki insan topluluğuna ait, ammenin menfaatini hukuk esaslarına göre gerçekleştirmek üzere örgütlenmiş, egemen ve siyâsî yapıdır.⁸ Bu tanıma göre bir insan topluluğunun devlet olabilmesi için ülke, millet ve hâkimiyet unsurlarına sahip olması gerekir.⁹

Ülke, devletin üzerinde yaşadığı toprak parçasını, karasularını ve hava alanını ifade eder.¹⁰ Ülke, devletin hukuk düzeninin uygulanma alanı olduğu için sınırlarının açık ve kesin bir şekilde belirlenmiş olması gerekir.¹¹

Millet, devletin insan ögesini teşkil eder. Milleti oluşturan insanlar arasında din, dil, kültür birliğinin gerekli olup olmadığı

⁷ Ebû Zeyd Velîyüddin Abdurrahman İbn Haldun, *Mukaddime*, Beyrut 1996, s. 46.

⁸ Suphi Nuri İleri, *Güçler Arası Hukuk*, İstanbul 1936, s. 148; *Türk Hukuk Lügatı*, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 69.

⁹ Devletin unsurlarının ayrıntılı izahı için bkz. Recai Galip Okandan, *Umumi Âmm Hukuku Dersleri*, İstanbul 1952, s. 742- 979.

¹⁰ Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, Ankara 1995, s. 166.

¹¹ Edip Çelik, *Milletlerarası Hukuk*, İstanbul 1982, II, 7.

konusunda faklı tezler ileri sür÷lm÷ştür.¹² İslâm devletinin yapısını şekillendiren temel faktör dindir. Bu nedenle devlette İslâmiyet hâkim din konumunda olup, inananlar birbirlerinin kardeşi gibi kabul edilmektedir.¹³ Ancak bu durum gayrimüslimlerin vatandaş statüsünü elde etmelerine, din ve vicdan özgürlüklerinden yararlanmalarına engel değildir.

Devleti oluşturan bir diğer unsur olan hâkimiyet, iç hukukta ülkedeki fertler ve grupların kuvvetlerinden üstün irade gücünü; uluslararası hukukta devletlerin iradelerinin birbirine eşit olmasını ve kendisinden üstün başka bir devletin iradesini tanımamayı ifade eder.¹⁴

B- DEVLETLER HUKUKU

1- Devletler Hukukunun Tanımı

Devletler hukukunun tanımında farklı görüşler ortaya çıkmıştır.¹⁵ Her hukukçu kendi yaşadığı dönemin şartlarını dikkate alarak devletler hukukunu tanımlamıştır. **Paul Fauchille**'ye göre devletler hukuku, devletlerin karşılıklı münasebetlerinde hak ve vazifelerini belirten kaideler bütünüdür. **Renault**, devletlerin hürriyet sahibi olmalarını göz önünde tutarak her devletin hürriyetini diğerinin hürriyeti ile uzlaştırmaya yarayan kurallardır şeklinde tanımlamıştır. **Adalet Divanı**'nın Bozkurt-Lotus davasında yaptığı tanıma göre devletler hukuku, bağımsız devletler arasındaki münasebetleri idare eden hukuktur.¹⁶

¹² Okandan, *a.g.e.*, s. 752-761; Çelik, *Milletlerarası Hukuk*, II, 7.

¹³ "... إنما المؤمنون أخوة " Bkz. Hucurât sûresi, 49/10.

¹⁴ Immanuel Kant, *Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme* (trc. Yavuz Abadan-Seha Meray), Ankara 1960, s. 10; Okandan, *a.g.e.*, s. 847.

¹⁵ Hukukun bu branşının nasıl isimlendirilmesi gerektiği konusunda ittifak yoktur. Devletler hukuku tabiri yerine devletlerarası hukuk, uluslararası hukuk, devletler umumî hukuku, devletler kamu hukuku da kullanılmaktadır. Bkz. Alsan, *Yeni Devletler Hukuku*, s. 8; Muammer Raşit Sevig, *Özel Devletler Umumî Hukuku*, İstanbul 1958, s.2.

¹⁶ Bkz. Cemil Bilsel, *Devletler Hukuku Giriş*, İstanbul 1940, s. 2-4.

İkinci Dünya Savaşından sonra Birleşmiş Milletlerin kurulması bu sahada önemli gelişmelere yol açmış, devletler hukukunun yeniden tanımlanma zarureti doğmuştur. Bugün yeni gelişmeleri göz önüne alarak devletler hukukunu, bağımsız devletlerin ve uluslararası kuruluşların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen, hak ve vazifelerini gösteren kurallar bütünüdür diye tanımlayabiliriz. Devletler hukukunun temeli olan birlik, birbirini hâkimiyeti altına alma birliği değil, serbest iradeye dayanan, hukukun otoritesinin kabul edildiği birliktir.¹⁷ İslâm devletler hukuku, işte bu çerçevedeki ilişkilere İslâm'ın getirdiği ölçüler ve prensipler doğrultusunda hükümler içeren bilim dalıdır.

2- Devletler Hukukunun Tatbik Sahası

Devletler hukukunun tatbikâtı ve tarihî süreci incelendiğinde Orta Çağ'da kilisenin devletler arasındaki ilişkiler üzerindeki etkisi sebebiyle devletler hukukundan sadece Katolik olanların istifade edebildiği görülür. 1648 Vestfalye anlaşmasından sonra tüm Hristiyan devletler bu haktan istifade etmişlerdir. Osmanlı devletine ancak 1856 tarihli Paris anlaşmasından sonra bu haktan yararlanma imkânı verilmiştir.¹⁸

Lorimer ve onun gibi düşünen bazı yazarlar devletleri medenî, yarı medenî ve vahşî olarak üç sınıfa ayırmış; devletler hukukundan ancak medenî devletlerin istifade edebileceğini, yarı medenî devletlere sınırlı olarak bu hakkın tanınacağını, vahşî devletlerin ise bu haktan hiçbir şekilde yararlanamayacağını iddia etmiştir.¹⁹ Batılı müelliflerin bir kısmının savunduğu bu düşünce, çağımızda yerini devletler hukukunun evrenselliği fikrine bırakmış,

¹⁷ Herbert Arthur Smith, *Devletler Hukuku Değişme Yolunda* (trc. Rabi Koral- Orhan Nasuhioğlu), İstanbul 1947, s. 20.

¹⁸ A. Reşid Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, İstanbul 1993, s. 13; Weeramantry, *a.g.e.*, s. 130.

¹⁹ Majid Khadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış* (trc. Fethi Gedikli), İstanbul 1999, s. 282; Mahmut Esat Bozkurt, *Devletlerarası Hak*, Ankara 1940, s. 30.

bütün devletlerin devletler hukukundan yararlanmada eşit olduğu kabul edilmiştir.²⁰

Hukukun üç temel vasfı olan kanun, mahkeme ve hukuka uyulmasını sağlayan müeyyidenin devletlerarası ilişkilerde olamayacağını, bu sebeple devletler hukukundan söz etmenin mümkün olmadığını, bu prensiplerin sadece ahlâkî bir nitelik taşıdığını iddia edenler olmuştur.²¹ Bu konuda ileri sürülen iddiaları ve bunlara verilen cevapları ayrıntılı olarak ele almak mevzuumuzun dışında yer almaktadır. Ancak şu kadarını söylemek mümkündür. Birleşmiş Milletlerin başlıca yargı organı olan Milletlerarası Adalet Divanı, uluslararası nitelikte bir mahkemenin var olabileceğini göstermektedir. Uluslararası güvenliğin tehlikeye girmesi durumunda Birleşmiş Milletlere bağlı olarak çalışan Güvenlik Konseyine tanıyan kuvvet kullanma hakkı, uluslararası ilişkilerde belli ölçüde, müeyyide olma vasfını taşımaktadır. Kanun, hakkı vücuda getirmez, o önceden var olan hakkın yazılı hale getirilmiş şeklidir. Hukuk sırf kanundan ibaret değildir. Örf âdetler ve devletlerin yaptıkları anlaşmalar da hukukun bir parçasıdır.²² Yirminci yüzyılda dünyada yaşanan gelişmeler devletler hukukuna karşı itirazları büyük oranda ortadan kaldırmış, devletler hukuku, hukukun bir branşı olarak kabul edilmiştir.

Modern dönemden yüzyıllar öncesinde, İslâm devletler hukukunun oluşmasında temel etken; hukukun üç temel vasfı olan kanun, mahkeme ve müeyyidenin İslâm hukukunun iç dinamiklerinde yer almasıdır. Devletler hukuku kapsamındaki ayet ve hadisler ile bu çerçevede oluşan ictehadlar kanun mesabesinde kabul edilmiş, aykırı hareket edenler yargılanmış ve hukuka aykırı fiiller cezalandırılmıştır. Bu sebeple diğer toplumlarda devletler arası kurallara uymak sadece ahlâkî bir ilke olarak görüldüğü dönem-

²⁰ Enver Bozkurt, *Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı*, Ankara 1992, s.502-525.

²¹ Bozkurt, *Devletlerarası Hak*, s. 41 vd.; Charles Crozat, *Devletler Umumi Hukuku* (trc. Edip Çelik), İstanbul 1950, s. 26-27.

²² Bilsel, *Devletler Hukuku Giriş*, s. 19-34; Seha Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, 2. baskı, Ankara 1979, s. 232.

lerde Müslümanlar için bu kurallar aynı zamanda hukukî nitelik taşımıştır. Dolayısıyla günümüzde devletlerarası münasebetlerin hukukî hüviyet kazanmış olması İslâm'ın tasvip edeceği bir durumdur.

3- Devletler Hukukunun Kaynakları

Devletler hukukunun kaynakları, devletlerarası anlaşmalar, devletlerarası teâmül ve milletlerce kabul edilen hukukun umumî prensipleridir. Yardımcı kaynak niteliğinde olmak üzere doktrinler, diplomasi yayınları, millî kanunlar ve mahkeme kararları da karar verme sürecinde yararlanılan kaynaklardır.²³

a- Devletlerarası Anlaşmalar

Umumî menfaatlere ait esaslar koyan ve birçok devlet arasında yapılmış olan anlaşmalar devletler hukukunda kaynak olarak kullanılmaktadır. Bu anlaşmalara başlangıçta katılmayan bir devlet sonradan da katılabilir. Umumî anlaşmalar her devlete tatbik olunabilecek genel kaideler koyduğu için kanuna benzemektedir. Ancak kanundan farkı, iştirak etmeyen devletlere uygulanamamasıdır.²⁴

b- Devletlerarası Teâmül (Örf-âdet)

Devletlerin, bir muameleyi ona uymaya mecbur oldukları düşüncesiyle aralarında tekrar etmeleri uluslararası teâmülü oluşturur. Sadece tekrar ve emsal devletler arasında kural doğurmaz. Bu kurala uyma mecburiyetinin de bulunması gerekir.²⁵ Emsalin bulunması, fiillerin devleti temsil edenlerin fiilleri olması, umumî olması ve farklı uygulamaların bulunmaması devletlerarası teâmülün şartlarıdır. Halkın fiilleri devletler arası örf-âdete esas teşkil etmez.²⁶

²³ Alsan, *Yeni Devletler Hukuku*, s. 49.

²⁴ Bilsel, *a.g.e.*, s. 35.

²⁵ Crozat, *a.g.e.*, s. 128-133.

²⁶ Bilsel, *a.g.e.*, s. 36; Alsan, *a.g.e.*, s. 54. Devletlerarası teâmülün esası, menşei ve mevcudiyet şartları için bkz. Crozat, *a.g.e.*, s. 125-137.

Hız. Muhammed'in (s.a.) halkın örf ve âdeti karşısında üç farklı uygulaması olduğu görölmektedir. İslâm'ın amacına tamamen aykırı olup toplumda zulme, haksızlığa ve kargaşaya yol açan örf ve âdetleri kaldırmış; ıslahı mümkün olan örf-âdetleri, gerekli müdahaleler yaparak yeniden düzenlemiş; İslâm'ın fert ve toplum hayatında ulaşmayı gaye edindiği ilkelere uygunluk arz eden örf-âdetleri ise aynen korumuştur.²⁷ Meşrû olan bu çeşit örfler hukukta kaynak olarak kullanılmıştır.²⁸

Günümüzde devletlerarası ilişkilerde örf-âdet olmuş uygulamalar, İslâmî prensiplere aykırılık taşımadığı sürece İslâm devletleri için de bağlayıcı hukuk kuralı olma özelliği taşımaktadır. Buna diploması memurlarına ait kaideler, elçilere zarar verilmemesi gibi kurallar örnek olarak gösterilebilir. İslâm'a aykırı olan bir uygulamanın yaygınlık kazanması, bu uygulamanın İslâm devleti için bağlayıcı bir hukuk kuralı olmasını gerektirmez. Mesela savaş esirlerine işkence yapılması veya elçilere kötü muamele, dünyada yaygınlık kazansa bile İslâm devleti böyle bir uygulama yapamaz.

c- Hukukun Umumî Prensipleri

Milletlerce kabul edilen hukukun umumî prensipleri, devletler hukukunda kaynak olma niteliği taşır. İnsanlığın ortak aklının ürünü olan bu ilkeleri devletler kendi tebaalarına tatbik etmektedirler. Bu tür ilkelere örnek olarak *"Hiç kimse kendi davasının hâkimi olamaz."* *"Müktesep hak korunmalıdır."* *"Kanunsuz ceza olmaz."* *"Bir taahhüdün ihlali tazmin borcunu doğurur"* gibi umu-

²⁷ Şah Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* (trc. Mehmet Erdoğan), İstanbul 1994, I, 466.

²⁸ Selem ve mudârebe akdi, eman müessesesi, davacının iddiasını şahit ile ispata çalışması, bunu yapamadığı takdirde davalıya yemin teklif etmesi ve kasâme uygulaması Cahiliyye döneminde bilinen ve bazı değişiklikler ile İslâm hukukunda geçerliliği devam ettirilen uygulamalara örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Karaman, *İslâm Hukuku Tarihi*, s. 49-51; M. Ali Kapar, *Hız. Muhammed'in (s.a.) Müşriklerle Münasebeti*, İstanbul 1993, s. 82.

mî prensipleri gösterebiliriz.²⁹ Zaruret halinin, meşrû müdafaanın ve iyi niyetin karar verirken göz önünde tutulmasının gerekliliği de bu çerçevede değerlendirilebilir. Adalet Divanı, karşılaştığı birçok davayı bu ilkeleri kullanarak çözüme kavuşturmuştur.³⁰

d- Yardımcı Kaynaklar

Herhangi bir ülkenin mahkemesinde verilen karar temel hukuk ilkelerine dayanıyorsa, diğer ülkeler nezdinde saygıdeğer bir nitelik kazanabilir. Devletler hukuku konusunda çalışmalar yapan hukuk bilginlerinin ortaya koydukları görüşlerden (doktrinler) devletler hukukunda yardımcı kaynak olarak istifade edilmektedir.³¹ Devletlerarası diplomatik ilişkilerde kullanılan protokol, nota, yazışmalar gibi diplomasi yayınları devletler hukukunda esas kaynak olmasa da yardımcı kaynak olarak yararlanılabilecek kaynaklardır.³²

4- Devletler Hukukunun Ortaya Çıkış Sürecine İslâm'ın Etkileri

Devletler hukuku eserleri, Müslümanlar tarafından Hristiyan Avrupalı yazarlardan çok evvel kaleme alınmış ve ilişkiler bu ölçülere göre tanzim edilmiştir.³³ Devletler hukukunu siyaset ilminden ayırıp müstakil bir hukuk branşı haline getiren ilk kişi İmam Ebû Hanîfe (v.150/767) ve talebeleridir. İmam Muhammed'in (v.189/805) *es-Siyerü's-sagîr* ve *es-Siyerü'l-kebîr* adlı eserleri gü-

²⁹ Bilsel, *a.g.e.*, s. 48; Crozat, *a.g.e.*, s. 141-142.

³⁰ Sevig, *a.g.e.*, s. 17.

³¹ 1873'de Belçika'da kurulmuş olan Devletler Hukuku Enstitüsü, 1912'de kurulan Amerika Devletler Hukuku Enstitüsü ve 1923'de Lahey'de kurulan Devletler Hukuku Akademisi devletler hukukunun gelişimine katkı sağlayacak önemli doktrinler ortaya koymuştur. Bkz. Sevig, *a.g.e.*, s. 18.

³² Bilsel, *a.g.e.*, s. 37; Sevig, *a.g.e.*, s. 18

³³ Crozat, *a.g.e.*, s. 200-202.

nümüze kadar ulaşan en eski devletler hukuku kitaplarıdır.³⁴ Hugo Grotius'un (v.1645) kendisinden önce hiç kimsenin savaş ve barış hukukunu tümünden ele almadığını söylemesi³⁵ bu tarihî gerçeikle bağdaşmamaktadır.

İslâm devletler hukuku, modern devletler hukukunun oluşumuna önemli etkilerde bulunmuştur. Batılıların İslâm hukuku müelliflerinin eserlerinden büyük ölçüde yararlanmalarına rağmen bunu itiraf etmemelerinin nedeni, Müslümanların referans olarak gösterilmesinin Hristiyanlık taassubu ile hareket eden kendi toplumlarında menfi tesirler oluşturma ihtimalidir.³⁶ Tepkilerle karşılaşmamak için Müslüman yazar ve düşünürlerin isimlerini fazla zikretmemişlerdir.

C- ULUSLARARASI KAMU DÜZENİ

Uluslararası kamu düzeni kavramını tahlil etmeden önce, kamu düzeni ile neyin ifade edildiğini tespit edelim. Kamu düzeni; toplumun güvenlik, huzur ve sükûn içinde olması, devletin ve devlet teşkilatlarının her türlü tehlikeden uzak bulunmasıdır. Bu kavramın muhteviyatı toplumların inanç ve ihtiyaçlara göre zaman ve yer bakımından değişiklik göstermekle birlikte; bugün gelişmiş ülkelerde kamu düzeninin *güvenlik* (kişiye veya mallara zarar veren tehlikelerin engellenmesi), *sağlık* (hastalık tehlikelerinden toplumun uzak tutulması için gereken önlemlerin alınması) ve *sükûn* (düzensizlik ve karışıklığın ortadan kaldırılması) unsurlarından meydana geldiği kabul edilmektedir.³⁷

Kamu düzeni temin edilemeyen bir toplumun devamını sağlamak mümkün değildir. Bu sebeple kanunî düzenlemelerde

³⁴ Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, İstanbul 1998, s.36, 94.

³⁵ Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku* (trc. Seha L. Meray), Ankara 1967, s. 12.

³⁶ Weeramantry, *Islamic Jurisprudence An International Perspective*, s.130-131, 157-158.

³⁷ Yıldızhan Yayla, "Kamu", *Meydan Larousse*, VI, 835.

umûmun menfaati kişinin menfaatine tercih edilmiş,³⁸ insanların hürriyetleri kamu düzenine zarar vermesi durumunda sınırlandırılmıştır. Kendisinin tam bir hürriyet içinde olduğuna inanan insanlar, karşısındakilere mutlaka zarar vermektedir. İnsanların birbirlerine karşı yapacakları saldırıları engelleyebilmek için mutlaka hukuka ihtiyaç vardır.³⁹ Hukukun aslî görevi, ister millî, ister milletlerarası sahada olsun, kuvvetin kullanılmasına sınırlar tayin etmektir.⁴⁰ Nasıl ki bir ülkede yaşanabilmesi için kamu düzenine ihtiyaç varsa dünyanın da insanca yaşanılabilir bir yer olması, zulüm ve haksızlıkların engellenebilmesi için uluslararası ilişkilerde uyulması gereken kurallar olmalıdır. İşte uluslararası kamu düzeni kavramı, bu amaca hizmet eden hukukî düzenlemeleri ifade etmektedir. Kamu düzeni ile güvenlik arasındaki yakın ilişkiden dolayı uluslararası kamu düzeni yerine “uluslararası güvenlik” kavramı da kullanılabilir.

Devletler arasında sürekli gelişme gösteren muameleler, devletleri birbirine yaklaştırmaktadır. Uluslararası ilişkiler bir devletin çıkarının diğer devletlerin çıkarları ile uyumlu olarak nasıl sürdürüleceği noktasında odaklaşır.⁴¹ Her devlet kendi menfaatlerini koruyabilmek için diğerlerinin menfaatlerini de gözetken bir takım kurallara uymak zorundadır.

Fertlerin mutlak hürriyetlerinin kanunlarla sınırlandırılması gibi devletler de kendi menfaatleri icabı faaliyetlerini sınırlandırır. Böylelikle diğer devletlerin menfaatleri ve hakları da korunmuş olur.⁴²

Dünyada zaman zaman uluslararası krizler çıkmaktadır. Bu krizlerin ve kaos ortamının başlıca nedenleri; bir devletin başka

³⁸ Mecelle'nin 26. maddesi bu esası kaideleştirmiştir. “Zarar-ı âmmı def için zarar-ı has ihtiyar olunur.” Bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hukâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, İstanbul t.y., I, 56.

³⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 46.

⁴⁰ Smith, *Devletler Hukuku Değişme Yolunda*, s. 62.

⁴¹ Muhammed Musa, *Devletlerarası ilişkiler ve Dünya Düzeni* (trc. Hanifi Yağmur), Ankara 1997, s.11.

⁴² Bozkurt, *Devletlerarası Hak*, s. 16.

devlete meşrû gerekçe olmaksızın saldırması, tehdit, suçlama ve aşağılama içeren beyanlar, anlaşmaların ihlali, iç karışıklıklara müdahale, gizli servislerin faaliyetleri ve ekonomik çıkar kavgalarıdır.⁴³ Uluslararası krizler iyi yönetilip kontrol altına alınmadığı zaman, uluslararası kamu düzenini bozan durumların ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır.

Devletlerin, diğer milletlerin haklarını ihlal etmeleri durumunda uluslararası kamu düzeninin bozulmaması için müdahale etme zorunluluğu doğacaktır. Müdahaleler ya barışçı yollarla ya da savaş yolu ile olmaktadır. Biz çalışmamızda özellikle savaş hukuku ilkelerinin uluslararası kamu düzenine etkilerini ele alıyoruz.

Uluslararası güvenliği bozan temel faktör, devletlerin uluslararası hukuka aykırı davranışlarıdır. Bu sebeple hangi davranışların bu kapsama girdiğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Uluslararası ahlâka veya görgü kurallarına aykırı davranış sorumluluk gerektirmemektedir. Uluslararası hukuka uygun, iç hukuka aykırı eylemler de uluslararası düzeyde sorumluluğa yol açmaz.⁴⁴

Uluslararası hukuka aykırılık için devletin, uluslararası hukuka göre haksız olan fiilinde kusuru ya da ihmali olması gerekir. Ayrıca bu fiil, devlet adına hareket eden herhangi bir organ tarafından işlenmiş olmalıdır. Görev ve yetki dışı davranan devlet görevlileri cezalandırılmazsa, bireylerin haksız eylemlerini (yabancılar karşı şiddet gibi) önlemek için gereken tedbirler alınmazsa ve millî mahkemeler adaleti yerine getirmekten kaçınırlarsa (yabancılar karşı ayrımcılık yapılması gibi) uluslararası sorumluluk söz konusu olur.

Ülke içi çatışmalar uluslararası hukukun kapsamına girmektedir. Ancak günümüzde güçlü devletler kendi siyasî amaçları için başka ülkelerdeki iç çatışmaları kullanmakta, nükleer savaş endişesi ile açıktan savaş yerine dolaylı müdahaleyi tercih etmektedir. Hatta çıkarları için uygun ortam oluşturmak üzere başka ülkelerde siyasî ekonomik krizler çıkarmakla görevli teşkilatlar

⁴³ Haydar Çakmak, *Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara 2004, s. 41-48.

⁴⁴ Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, s. 167-170.

kurmuşlardır.⁴⁵ Dolayısıyla günümüz dünyasında gitgide uluslararası çatışma ile iç çatışma arasındaki sınır belirsizleşmektedir.⁴⁶

Bununla birlikte ülke içindeki anlaşmazlık yerel nitelikte olup, önü alınamaz anarşi ortamı doğmadıkça, diğer devletler ve uluslararası örgütler buna müdahale etmede aceleci davranmamalıdır. Aksi halde hem o bağımsız milletin hakları ihlal edilmiş olur, hem de çatışmanın daha da artmasına ve büyümesine paralel olarak, diğer bütün devletlerin bağımsızlıkları ve güvenlikleri tehlikeye düşecektir.⁴⁷

⁴⁵ Muhammed Musa, *a.g.e.*, s.13.

⁴⁶ Ali L. Karaosmanoğlu, *İç Çatışmaların Çözümü ve Uluslararası Örgütler*, İstanbul 1981, s. 9-10.

⁴⁷ Kant, *a.g.e.*, s, 12.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKUNDA ULUSLARARASI İLİŞKİLER

**I-İSLÂM HUKUKUNDA ULUSLARARASI İLİŞKİLERLE İLGİLİ
TEMEL PRENSİPLER**

II-İSLÂM DEVLETLERİNİN KARŞILIKLI İLİŞKİLERİ

**III-İSLÂM DEVLETLERİNİN GAYRİMÜSLİM DEVLETLERLE
İLİŞKİLERİ**

İSLÂM HUKUKUNDA ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Fıkıh kitaplarında uluslararası ilişkiler “*siyer*” ve “*cihad*” başlığı altında ele alınmış ve sonraki dönemlere çok değerli çalışmalar bırakılmıştır. Bu sahadaki çaba ve gayretler sadece Müslümanlara değil Avrupalı hukukçulara da öncülük etmiş, hukukun bu branşının gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır.

Orta Çağda Müslüman toplumlar, uluslararası hukuka riayet bakımından Hristiyan dünyasına nazaran daha üstün durumda idi.⁴⁸ Daha o dönemde Müslümanlar savaş açmayı bir yönetime ve usûle bağlamış, savaş hukukunu (yaşlıların, kadınların öldürülmemesi, fidye uygulamaları, anlaşmalara sadakat, elçilerin dokunulmazlıkları) belirlemiştir.⁴⁹

Sadece savaş halinde değil, sulh halinde devletlerarası ilişkilerde tatbik edilmesi gereken kurallar da fıkıh kitaplarında detaylı bir şekilde incelenmiş ve önemli hukukî doktrinler ortaya çıkmıştır.⁵⁰

Bu bölümde İslâm hukukunun uluslararası ilişkilere bakış açısını tespit edebilmek için, önce İslâm devletlerinin uluslararası ilişkilerde uymaları gereken temel prensip ve kuralları, sonra İslâm devletlerinin birbirleri ile olan ilişkilerini, daha sonra da İslâm devletlerinin gayrimüslim devletlerle olan ilişkilerini ele almak istiyoruz. Bunu yaparken nasların yanı sıra ilk dönemdeki uygulamalardan ve doktrinde oluşan görüşlerden istifade edilecektir.

⁴⁸ Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, s. 27.

⁴⁹ Serahsî, *Şerhu's-Siyerü'l-kebîr*, IV, 1415; Sahnûn, *Müdevvenetü'l-kübrâ*, II, 6 vd.

⁵⁰ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Ankara 1998, s. 137 vd.

I- İSLÂM HUKUKUNDA ULUSLARARASI İLİŞKİLERLE İLGİLİ TEMEL PRENSİPLER

İslâm hukukunda, devletlerin birbirleri ile münasebetlerinde uyulması öngörülen birçok kural tespit edilmiştir. Biz burada bu ilkelerden adalet ve hakkaniyete riayet, anlaşmalara sadakat, haksız saldırılara engel olmak, teröre karşı olmak ve misilleme ilkelerini ele almak istiyoruz.

A- ADALET İLKELERİNE UYMAK

1- Adalet Kavramı

Temelde izâfî bir kavram olması sebebiyle toplumlarda farklı adalet anlayışı görülebilse de adaletin tanımında herkesin ittifakla kabul edeceği bazı ortak unsurların bulunduğu bir gerçektir.⁵¹ Tarafsızlık, eşitlik, dengenin korunması, gerçeğe uygun hükmetmek ve herkese hak ettiğini vermek adaletin tanımında kullanılan ortak unsurlardandır.⁵² Bu unsurlardan yola çıkarak adaleti, karar ve hüküm verirken taraf tutmadan, eşitliğe ve dengeye dikkat ederek, hak ve gerçeğe uygun hükmetmek diye tanımlayabiliriz.

Devletlerin hak eşitliği ilkesi, devletler hukukunun temelidir. Haklı bir nedene dayanmayan eşitsizlik adaletsizliktir. İnsana saygısızlık da adaletsizlik olarak değerlendirilmelidir.⁵³ İnsanlık tecrübesi göstermektedir ki ahlâkî prensiplerden tamamıyla soyutlanmış herhangi bir adalet sistemi anlamını ve işlevini yitirecektir.⁵⁴

2- Kur'an'da Adalet Kavramına Verilen Önem

İnsan, fitraten iyiliğe de kötülüğe de yönelmeye müsait bir şekilde yaratılmıştır. İnsanda bulunan bencillik duygusu, kontrol altına alınmadığı zaman insan hak ve adalet duygusunu yitirmekte, menfaati için her türlü haksız davranışı sergileyebilmektedir.

⁵¹ Majid Khadduri, *İslâm'da Adalet Kavramı* (trc. Selahattin Ayaz), İstanbul 1991, s. 16.

⁵² Adaletin değişik türlerinin izahı için bkz. Vecdi Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, İstanbul 1992, s. 38-43.

⁵³ Adnan Güriz, *Adalet Kavramı*, s. 21.

⁵⁴ Khadduri, *İslâm'da Adalet Kavramı*, s. 305.

ilâhî dinler, Allah (c.c) tarafından insanların iyiye ve doğruya meyletmesi için gönderilmiştir. Hadîd sûresinin 25. ayetinde peygamberlerin gönderilme amaçlarından birisi de toplumda adaletin sağlanması olarak bildirilmektedir.⁵⁵

Kur'an'a göre adaletin ölçüsü hakkâniyettir. Adalet hakka uymakla sağlanır.⁵⁶ Ayetler incelendiğinde görüleceği üzere Müslümanların hem kendi aralarında,⁵⁷ hem de diğer insanlarla ilişkilerinde mutlak surette adaletli davranmaları,⁵⁸ mahkemelerde adaletli hüküm vermeleri ve toplumda her açıdan adaleti sağlamaları emredilmekte⁵⁹ ve adaletsizliğe yol açacak her türlü muamele ve davranış yasaklanmaktadır. Karşı tarafa duyulan kin ve öfkenin adaletten sapmaya sebep olmaması, yakınların aleyhine de olsa adaletin gözetilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır.⁶⁰

3- İslâm Medeniyetinde Adalet ve Hakkaniyet Anlayışı

İnsanların düşüncelerine, hayata bakışlarına, yaşantı tarzına kısaca oluşturdıkları medeniyete en önemli etki eden unsurların

⁵⁵ “Biz, Elçilerimizi apaçık belgelerle gönderdik. İnsanların adaleti ayakta tutmalarını sağlamak için de Elçilerle birlikte Kitab’ı ve (adalet) ölçüsünü indirdik...”

⁵⁶ Araf sûresi, 7/159,181.

⁵⁷ “Eğer mü’minlerden iki grup çatışırlarsa, aralarını bulup barıştırsın. Eğer onlardan biri diğerine tecavüz ederse, Allah’ın emrine dönünceye kadar, o tecavüz edenle savaşın. Eğer Allah’ın emrine dönerse artık adaletle aralarını bulun. Hep adaletle hareket edin. Şüphesiz ki Allah, âdil olanları sever.” Hucurât sûresi, 49/9.

⁵⁸ “Allah, din hususunda sizinle savaşmamış ve sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olan (kâfirlere) iyilik etmenizden, adalet göstermenizden sizi men etmez. Çünkü Allah adalet gösterenleri sever.” Mümtetine sûresi, 60/8.

⁵⁹ “Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder...” Nisâ sûresi, 4/58.

⁶⁰ “Ey İman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan ve adaletle şahitlik eden kimse-ler olun. Bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe götürmesin. Adalet gösterin. O takvaya en yakın olandır. Allah’tan korkun. Şüphesiz ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.” Mâide sûresi, 5/8.

birisi, o toplumun hukukudur. Medeniyetler, hukukun etkisi altında şekillenmektedir. Hukukun hayata nasıl yansıdığını gösterebilmek için İslâm medeniyetindeki adalet ve hakkaniyet anlayışına vurgu yapmak istiyoruz.

İslâm'da toplum düzeni, Allah'ın (c.c) iradesi ve adaletinden gelen adalet ölçüsü çerçevesinde, hem iç barışın temini, hem de dış ilişkilerin düzenlenmesinde lüzumlu ilkeleri içeren bir kamu düzenine sahiptir.⁶¹ Hz.Peygamber (s.a.) her zaman adaletli davranmış, Müslümanlardan da buna titizlikle uymalarını istemiştir. Adalet mülkün (devletin) temelidir ilkesi her zaman İslâm devletlerinin temel prensibi olarak kabul edilmiştir.

Osmanlı kanunnamelerinde kadıların görevden alınmasının temel nedeni olarak zulüm yapmaları gösterilmiştir. Çünkü zulüm adaletin gerçekleşmesine mâni olmaktadır. Osmanlı'da idarecilerin yolsuzluklarını, halka zulmetmelerini, kanunların usulsüz uygulanışını önleyip, adaleti tesis etmek için adaletnâmeler çıkarılmıştır ki bu hak ve adaletle verilen değeri göstermesi bakımından önemlidir.⁶²

İslâm kültür ve medeniyeti, devlet başkanlarının da dava edilebildiği, mahkemenin haksız bulması durumunda devlet başkanını cezalandırdığı, gayrimüslim vatandaşlara kanun önünde eşitlik hakkının verildiği,⁶³ zalimin cezalandırıldığı, mazlumun korunduğu bir medeniyet olarak diğer kültür ve medeniyetlere örnek olmuştur.⁶⁴ Bu hassasiyetin bir sonucu olarak, tarihte gayri-

⁶¹ Khadduri, *İslâm'da Adalet Kavramı* s. 220.

⁶² Halil İnalcık, "Adaletnâme", *DİA*, İstanbul 1988, I, 346-347.

⁶³ Bir Müslüman ile gayrimüslimin davacı ve davalı olarak muhakemesinde, gayrimüslim vatandaşın haklı olması durumunda, mahkemenin Müslümanlar aleyhine hüküm verdiğini gösteren tarihte birçok örnek vardır. Bkz. Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1996, I, 165.

⁶⁴ Medeniyetlerin bencil ve diğerkâm olarak ikiye tasnif edilmesi ve İslâm'ın diğerkâm sınıfına dâhil olduğunun örneklerle ispatlanması için bkz. Ali Murat Daryal, *Psiko-Sosyal Açından Medeniyetler ve Mesajları*, İstanbul 1997, s. 81-138.

müslimlerin kendi dinlerinin farklı bir mezhebinin hâkimiyeti altında yaşamaktansa Müslüman hâkimiyetini tercih ettikleri görülmüştür.⁶⁵

Dünyada yaptırım gücü olan uluslararası örgütlerin olmadığı dönemlerde de İslâm devleti, otoritesini sınırsız olarak kullanmayı kendisini sınırlandırmıştır. Savaş suçlarından, hem kendi vatandaşlarına karşı, hem de diğer devletlere karşı zulüm ve haksızlıktan kaçınmıştır. Müslümanları böyle davranmaya sevk eden amilin ne olduğu araştırılınca görülmektedir ki, Allah inancı, ahirette hesap verileceği düşüncesi ve bu inancın ortaya koyduğu ahlâkî seviye onların kendi hareketlerini denetlemesinde etkili olmuştur. Cezanın şahsiliği, hukuk önünde eşitlik, kanunsuz suç olmaz gibi günümüzde genel kabul görmüş hukuk ilkelerinin yüz yıllardır Müslümanlar tarafından bilinip uygulanması İslâm'ın modern hukuk telakkilerine öncülük ettiğini gösterir.

4- Adaletin Uluslararası Kamu Düzeninin Sağlanmasına Etkisi

Uluslararası ilişkileri düzenleyen devlet ve örgütlerin iki temel gayesinin olması gerekir. Bunlar adalet ve barıştır. Bunu sağlayamayan hiçbir kamu düzeni uzun ömürlü olamaz.

Uluslararası ilişkilere hâkim olan adalet standardı bütün ulusların çıkarlarının birleştiği bir noktada olmak zorundadır.⁶⁶ Âdil olmayan kamu düzeni teorileri, peşinden çatışma ve gerilimleri de getirecektir. Nitekim bugün batılı devletlerin zaman zaman saldırılara maruz kalmasının gerçek nedeni Hristiyan olmaları değil emperyalist amaçlar doğrultusunda hareket etmeleridir.⁶⁷

İslâm'da adaletten yararlanma temel haktır ve bu hak sadece Müslümanlar için değil tüm insanlar için çiğnenemez bir haktır. Güçlünün zayıfı ezmemesi İslâm'ın prensiplerindendir. Allah âdil-

⁶⁵ Thomas Walker Arnold, *The Preaching of İslâm*, New York 1974, s.147-149; Ahmet Rıza, *Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflası* (trc.Ziyad Ebüzziya), İstanbul 1982, s. 81.

⁶⁶ Khadduri, *İslâm'da Adalet Kavramı*, s. 219, 304.

⁶⁷ Çakmak, *Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 16.

dir, kullarının da adaletli olmasını ister.⁶⁸ Yeryüzünde büyük adaleti tesis etmek, her sahada adaletten bütün beşeriyeti faydalandırmak, İslâm'ın mensuplarına yüklediği bir mükellefiyettir.⁶⁹ Herkes kendi yetki ve sorumluluk alanında âdil olmakla emrolunmuştur.⁷⁰ Böylelikle en küçük teşkilattan devlete, devletten dünya nizamına kadar her yerde adalet ve hakkaniyetin geçerli olması sağlanacaktır.

B- ULUSLARARASI ANLAŞMA VE SÖZLEŞMELERE BAĞLILIK

1- Genel olarak

İdeal bir dünya düzenine ulaşabilmek için devletlerarası ilişkilerde, verilen taahhütleri yerine getirmek (*pacta sunt servanda*) ve yapılan anlaşmalara sadakat göstermek gerekmektedir.

Uluslararası anlaşmaların geçerli olabilmesi için akit yapanların ehliyeti ve rızası şarttır.⁷¹ Anlaşmayı yapan devlet bağımsız, anlaşmayı yapan kişi de devletin yetki verdiği bir kişi olmalıdır.⁷² “Bir hukuk sujesinin temsilcisi kendi yetkisi çerçevesinde hareket ettiği takdirde, yetkisi miktarında temsil ettiği hukuk sujesini ilzam eder.”⁷³ şeklinde formüle edilen umûmî hukuk prensibi burada da geçerlidir. Bu bakımından devletlerarası münasebetlerde yerleşmiş bulunan ahlâkî veya hukukî bir kurala aykırı olarak yapılan anlaşmalar geçerli olmaz.⁷⁴ Mesela uyuşturucu ticaretini yaygınlaştıran ve meşrûlaştıran bir anlaşma muteber olamaz. Akdin mevzuunun imkânsızlığı da anlaşmanın butlanına sebep olur.

Milletler Cemiyeti ile başlayıp Birleşmiş Milletlerin kurulmasından sonra da devam eden uluslararası anlaşmaların tescil edil-

⁶⁸ "يا ايها الذين امنوا كونوا قوامين لله شهداء بالقسط..." Mâide sûresi, 5/8.

⁶⁹ Seyyid Kutup, *Cihan Sulhu ve İslâm*, İstanbul t.y., s. 162.

⁷⁰ Müslim, İmâre, 5, (1827).

⁷¹ Sevig, *Özel Devletler Umumî Hukuku*, s. 176.

⁷² Muhammed Hatip Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti maâni'l-elfazî'l-Minhâc*, IV, 260.

⁷³ Sevig, *a.g.e.*, s. 178.

⁷⁴ Sevig, *a.g.e.*, s. 177.

me zorunluluğu, uluslararası ilişkilerde haksız uygulamaları önleyeceği için İslâm hukukunun özüne ve hedeflerine uygundur.

2- İslâm Hukuku Açısından Uluslararası Anlaşmalar

Uluslararası ilişkilerde çok önemli bir yeri olan anlaşmalar⁷⁵ hakkında İslâm hukukunun bakış açısını ortaya koymak, uluslararası kamu düzenini sağlamadaki İslâm'ın katkılarını göstermesi bakımından önemli olduğu için bu konuyu ana hatlarıyla açıklamayı gerekli görüyoruz.

Verdiği sözü yerine getirmek insanlar arası ilişkilerde olduğu kadar, devletlerarası münasebetlerde de önemlidir. Erdemli davranışların başında gelen sözünde durmak (ahde vefa) ayet ve hadislerde sık sık zikredilmiş, inananların buna titizlikle riayet etmesi istenmiştir. Kur'an-ı Kerimde sözünde durmanın mü'minlerin vasıflarından birisi olduğu,⁷⁶ fâsıkların ise yaptıkları anlaşmalara sadık kalmayacakları⁷⁷ bildirilmiştir. Bu bağlamda Peygamberimiz (s.a.), verdiği sözde durmamanın münafıklık alameti olduğunu,⁷⁸ mü'minin ihanet içeren davranışlarda bulunmaması gerektiğini bildirmiştir.⁷⁹ İsrâ sûresi 34. ayetinde ahde vefa emredilmiş (و اوفوا بالعهد) ve bunun gerekçesi olarak söz vermenin insana sorumluluk yüklediği belirtilmiştir. İnsanlar birbirlerine, devletler de diğer devletlere karşı ahde vefasızlık yaptığında Allah katında bu hareketlerinden sorumlu olacak ve cezayı hak edecektir. İslâm devletinde ahde vefanın uluslararası ilişkilerde göz önünde tutulması gereken bir ilke olmasının nedeni budur.

⁷⁵ Anlaşmaların meşruiyet temeli için bkz. Şemsettin Ulusal, "İslâm Hukukunda Antlaşma Akdetmenin Meşrûiyeti", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara 2003, cilt:39, sayı: 4, s. 4-30.

⁷⁶ Mü'minûn sûresi, 23/8.

⁷⁷ Bakara sûresi, 2/27, 100.

⁷⁸ Buharî, İman, 12 (21).

⁷⁹ Ebû Dâvûd, Cihad, 157 (2769). Ahde vefa ile ilgili olarak bkz. Müslim, Cihad, 35 (1787); Ebû Dâvûd, Cihad, 150 (2756); Ebû Dâvûd, Et'ime, 32 (3806); Tirmizî, Siyer, 26 (1629).

İslâm hukukunda uluslararası anlaşmaların ya halkın maslahatına ya da mevcut şartların zorunlu kıldığı zaruret gerekçesine dayanması gerektiği kabul edilmiştir.⁸⁰ Klasik dönem İslâm hukukçuları barış anlaşmasının süresi konusunda farklı itihadlar benimsemiştir. Ebû Hanîfe (v.150/767) ve Ahmed b. Hanbel (v.241/855) süresiz anlaşma yapılabileceğini, İmam Şâfiî (v. 204/820) ise anlaşmanın süre ile sınırlandırılmasının gerekli olacağını ifade etmektedir.⁸¹

Hanefî müctehidler, karşı taraf anlaşmayı ihlal etmese bile İslâm devletinin tek taraflı iradesi ile barış anlaşmasını sona erdirebileceğini kabul etmektedir. Ancak bunun meşrû olabilmesi için muhatap olan devlete mutlaka önceden haber verilmesi ve onları zor durumda bırakmamak için belirli bir süre tanınması şart koşulmuştur.⁸²

İkrah (zorlama) ve tedlisin (aldatma) akitlere tesiri hususî hukuka nazaran devletler hukukunda daha sınırlıdır. Çünkü burada güç unsuru devreye girmekte ve güçlü devlet anlaşmayı kendi çıkarlarını koruyucu bir şekle sokmaktadır. Muhatap devletlerin gayri meşrû faaliyetlere başvurmaları, Müslümanların da gayri meşrû hareket etmelerine haklılık kazandırmayacaktır. Bu sebeple İslâm devleti ikrah ve tedlise başvuramaz.⁸³ Nitekim düşman mevcut anlaşmaya aykırı davranrsa bile, Müslümanların yapılan anlaşmayı ihlal edip ellerinde bulunan gayrimüslim rehineleri öldürmeleri caiz olmaz. Bu sebeple Halife Muâviye (v.60/680) zamanında Rumlar'ın anlaşma hükümlerine aykırı davranmasına rağmen, Müslümanlar ellerindeki rehineleri öldürmemişlerdir. İhanete sadakatle karşılık vermek, ihanete ihanetle karşılık vermekten

⁸⁰Serahsî, *el-Mebsût*, X, 86-87; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamûsu*, III, 386.

⁸¹Şâfiî, *el-Üm*, IV, 200-201; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 120; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 155.

⁸²Serahsî, *el-Mebsût*, X, 87; Burhanuddin Ali b. Ebî Bekr Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, İstanbul 1991, II, 138.

⁸³İhsan Hindî, *el-İslâm ve'l-kanunü'd-düvelî*, Dimaşk 1994, s. 65.

daha hayırlıdır.⁸⁴ Aynı şekilde eman ile topraklarına girip ihanet içeren davranışlarda bulunan kişiye, ihanetle mukabelede bulunmak meşrû kabul edilmemiştir.⁸⁵

Hudeybiye antlaşmasında yer alan İslâm'ı seçip Medine'ye sığınma hakkı isteyenlere bu hakkın tanınmayacağı maddesi başta Hz. Muhammed (s.a.) olmak üzere herkesi derinden etkilemiş fakat Müslümanlar anlaşmaya sadakat göstermişler, Medine'ye sığınmak isteyenlere bu gerekçe ile izin vermemişlerdir.⁸⁶

Hz. Ebû Bekir (v. 13/634), Şam'ın fethinde ahde vefa gösterileceğini, sulh anlaşmasının bozulmayacağını ilan etmiştir.⁸⁷ Müslümanları bu şekilde davranmaya sevk eden âmil İslâm dininde, verilen sözün yerine getirilmesinin kesin bir emir olmasıdır. Bazı milletler kendi inançlarından olmayanlara karşı ahde vefa gösterme mecbûriyeti olmadığını kabul etmektedir. Mesela Kardinal Julien Cesarini, Müslümanlara verilen ahit ve yeminin hükmü olmadığını söyleyerek Osmanlı Devleti ile İkinci Murat Döneminde akdedilen on yıllık muâhedenin üzerinden daha on gün geçmeden iptal ettirmiştir.⁸⁸ Haçlı ordusu komutanlarının ekserisi de verdikleri sözleri tutmakla kendilerini mükellef saymamışlardır.⁸⁹

⁸⁴ Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Beyrut 1994, s. 107.

⁸⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 152.

⁸⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Beyrut 1992, II, 788.

⁸⁷ Hindî, *a.g.e.*, s. 80; Weeramantry, *a.g.e.*, s. 141.

⁸⁸ Joseph von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihî* (trc. Zuhuri Danişman), İstanbul 1972, II, 275-276. Hâlbuki batılı müellifler için Devletler hukuku sahasında müstesna bir yeri olan Grotius kim olursa olsun düşmana verilen sözün tutulmasının mutlaka gerekli olduğuna ısrarla vurgu yapmıştır. Bkz. Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku* (trc. Seha L. Meray) s. 257-264.

⁸⁹ Ahmed Rıza, *a.g.e.*, s. 76. Tarih boyunca karşısındakini küçük görüp sözünde durmama davranışını sergileyenler hep bulunmuştur. Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap'tan bir kısmının, kendilerine verilen emanete "Ca-hil ümmî halka karşı işlediğimiz günahlardan dolayı bize bir sorumluluk yoktur" diyerek ihanet etmeleri kınanmaktadır. Bkz. Âl-i İmrân sûresi, 3/75.

İbn Abbas'tan (v. 68/688) gelen rivayete göre, Kurayza Yahudileri Bedir Savaşında Kureyşliler'e silah yardımı yaparak Medine antlaşmasını ihlal etmişler, sonra özür dileyerek tekrar anlaşma yapılmasını sağlamışlardır. Ancak Hendek Savaşında vefasızlık yaparak bir kez daha anlaşmayı bozmuşlardır. Bu olay üzerine

"الذين عاهدت منهم ثم ينقضون عهدهم في كل مرة وهم لا يتقون" *Onlar, aralarında kendileri ile anlaşma yaptığın kimselerdir ki sonra her defasında verdikleri sözü bozarlar ve hiç korumazlar*"⁹⁰ ayeti nâzil olmuş ve Yahudilerin bu davranışı kınanmıştır.⁹¹

Yaşanılan olumsuz tecrübelerin etkisi ile fukaha anlaşmaların güvence altına alınması için sözleşme hükümlerini geniş bir şekilde açıklamıştır.⁹² Anlaşmanın yürürlüğünü sağlamak için gerekli görüldüğünde kefalet, rehin ve malî teminat gibi yollara başvurulabilir.⁹³

Uluslararası kamu düzenini bozan sebeplerden birisi de devletlerin verdikleri sözü tutmamaları, anlaşmalara sadık kalmamalarıdır. Bu durum, dünyada düzenin bozulmasına, insanların zarar görmesine, zayıf milletlerin ezilmesine neden olmaktadır. Bu sebeple İslâm devletleri, ahde vefayı zorunlu hale getiren her türlü uluslararası çalışmalara aktif bir şekilde katılmak, dünyada bu anlayışın hâkim olması için gerekirse öncü olmakla yükümlüdür.

C- HAKSIZ SALDIRIDA BULUNMAMAK VE BAŞKALARININ HAKSIZ SALDIRI YAPMASINA ENGEL OLMAK

İslâm dini Müslümanlara, hiçbir kimseye karşı haksızlık yapmamalarını ve başkalarının haksız uygulamaları karşısında da duyarsız kalmamalarını öğütler. Müslüman gördüğü kötülüğü eliyle düzeltmeli, buna gücü yetmiyorsa dili ile düzeltmeli, buna da gücü yetmiyorsa o davranışı tasvip etmeyip kalbiyle buğzetmelidir ki, bu sonuncusu en son başvurulabilecek bir uygu-

⁹⁰ Enfâl sûresi, 8/56.

⁹¹ Fahreddin Râzi, *Mefâtihü'l-Gayb*, İstanbul 1307, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniyye, IV, 557.

⁹² Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 866.

⁹³ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, III, 388.

lamadır.⁹⁴ Zalimlerin zulûmlerine engel olunmaması durumunda herkesi kuşatan bir bela ile karşılaşılacağına haber verilmesi⁹⁵ konunun hassasiyetini göstermesi açısından önemlidir. Zulûmle karşılaşılınca güç birliği yaparak mazluma yardım edilmesini isteyen ayet de,⁹⁶ Müslümanlara haksızlık karşısında sessiz kalmamalarını emretmektedir.

İslâm'da cihadın meşrû olmasının temelinde ülkeler arasında ortaya çıkan haksızlıklara engel olmak yatar. Sırf toprak kazanmak veya ülkenin zenginliklerini ele geçirmek, şan-şöhret elde etmek amacıyla yapılan savaşlar cihad kapsamında değerlendirilemez. İnsanlık tarihinde felaketlere maruz kalan milletler, zamanında yeterli ve etkili önlem almayıp fenalıkların ve zulmün yayılmasına seyirci kalan milletlerdir.⁹⁷ Kur'an-ı Kerimde geçen kıssalar incelendiğinde bu tespitin haklılığı görülecektir.⁹⁸

Kur'an-ı Kerimde "Siz, insanlar için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız. Allah'a da inanırsınız..."⁹⁹ buyrularak bu ümmetin en temel vasfının tüm insanlık için iyiliği emretmek, kötülüğü ve haksızlığı menetmek olduğu bildirilmiştir.

Hucurât sûresinin 9. ayetinde mü'minlerden iki gr grubun çatışması halinde hemen aralarının bulunması emredildikten sonra bunlardan birisi haksız saldırısına devam etmesi durumunda, bu haksız fiiline son verinceye kadar onunla mücadele edilmesi istenmektedir.¹⁰⁰ Buradan da anlaşılabileceği gibi haksızlık karşısın-

⁹⁴ "من رأى منكم منكرا فليغيره بيده فان لم يستطع فليسهان فان لم يستطع فليقلبه و ذلك اضعف الايمان"

Bkz. Müslim, İman, 20(49).

⁹⁵ Ebû Dâvûd, Melâhim, 17 (4338); Tirmizî, Fiten, 8 (2257); İbn Mâce, Fiten, 20 (4009).

⁹⁶ "Şûrâ sûresi, 42/39. و الذين اذا اصابهم البغي هم ينتصرون ."

⁹⁷ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Ankara 1995, II, 382.

⁹⁸ Bkz. A'râf sûresi, 7/77-78, 82-83, 90-91; Hûd sûresi, 11/117; Kasas sûresi, 28/59.

⁹⁹ Âl-i İmrân sûresi, 3/110.

¹⁰⁰ "و ان طائفتان من المؤمنين اقتتلوا فاصلحوا بينهما فان بَغَتْ احديهما على الاخرى فقاتلوا التي تبغي حتي تفيء الى امر الله فان فاءت فاصلحوا بينهما بالعدل و اقسطوا ان الله يحب المقسطين"

da Müslümanların kayıtsız kalmaları mümkün değildir. Aynı sûrenin 6. ayetinde “*Ey İman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onu araştırın. (Yoksa) bilmeyerek bir kavme sataşırırsınız da sonra yaptığınıza pişman olursunuz.*” buyrulmuştur. Bu ayette farklı çıkar gruplarının kendi emellerini gerçekleştirmek için başvuracakları faaliyetler karşısında dikkatli olup, istemeden de olsa herhangi bir haksızlığa neden olunmaması gerektiği ifade edilmektedir. Bu da haksız saldırıyı daha başlamadan önleyeceği için uluslararası ilişkilerde uyulması gereken temel bir ilkeye işaret etmektedir.

Dünya düzeni içinde haksızlıklara engel olabilmek için güçlü ve etkili olmak gerekmektedir. Günümüzde Müslümanlar siyasî bölünmeler, iç çatışmalar, ekonomik zayıflık, teknolojik yetersizlik gibi olumsuzluklar sebebiyle uluslararası alanda yeteri kadar etkili olamamaktadır.¹⁰¹ Bununla birlikte herhangi bir devlete karşı haksız saldırı yapılıyorsa, gücü nispetinde duruma müdahale edip saldırının engellenmesine çalışmak, bu amaç etrafında kurulmuş ittifaklara destek vermek İslâm devletinin politikası olmalıdır. Düşmana karşı kuvvet hazırlanmasını emreden ayet-i kerimeyi¹⁰² bu açıdan da değerlendirmek gerekir.

D- TERÖRLE MÜCADELEDE KARŞILIKLI İŞBİRLİĞİ

Kelime olarak korkutma, yıldırma ve sindirme anlamlarına gelen terörün bütün dünya devletlerince onaylanmış ortak bir tanımı yoktur.¹⁰³ Ancak terörün unsurlarından hareketle hangi eylemlerin terör kapsamına gireceğini tespit etmek mümkündür. Terörün başlıca karakteristik unsurları; kuvvet kullanmak, korkutmak ve sindirmek, devlet otoritesini tahrip etmek, insanî duy-

¹⁰¹ Ahmed Ebû Süleyman, *İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı* (trc.Fehmi Kuru), İstanbul 1985, s.78 vd.

¹⁰² “و اعدّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ و مِنْ رِباطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّكُمْ و ...” Enfâl sûresi, 8/60

¹⁰³ Sertaç Başeren, “Terörizm: Kavramsal Bir Değerlendirme”, *Terörizm İncelemeleri*, s.1.

gulardan yoksun olup, acımasız metotlar kullanmak ve genellikle masum sivilleri hedef almaktır.¹⁰⁴

Terörün unsurları incelendiğinde savaş ile arasında önemli farklar olduğu görülecektir. Terörde yapılan eylem semboliktir. Mesela terör eylemi olarak devletin diplomatu öldürüldüğünde amaç devleti diplomatsız bırakmak değildir. Hedef muhatapları korkutmak ve yıldırmaktır. Savaşta ise fiil ile hedef arasında paralellik vardır. Terörde fail ile suçun mağduru arasında genelde bir bağ yoktur. Mağdur olan çoğu kez masum sivillerdir. Terör kural ve ahlâkî ilkeleri tanımaz. Savaşta ise hedeftekiler sadece muhriplerdir.¹⁰⁵ Terörde hedefe ulaşmak için her türlü eylem meşrû görülür. Savaşta ise işkence yapmamak, elçilere dokunmamak gibi ihlal edilmemesi gereken birçok kural vardır.

Birden fazla ülkenin topraklarını ve insanlarını hedef alması, ya da bir devletin veya uluslararası örgütün siyasî mekanizmalarını etkilemeyi amaçlaması durumunda terör, uluslararası bir boyut kazanır.¹⁰⁶ Bir devletin başka devletlerin egemenliğini, ülke bütünlüğünü, siyasî bağımsızlığını hedef alan terör örgütlenmelerine doğrudan veya dolaylı destek vermek uluslararası hukuk açısından o devlete yapılmış bir saldırı sayılmaktadır.¹⁰⁷

Herhangi bir devlet, stratejik amaçları için terörizmi kullanıyorsa, bu tür faaliyetlere lojistik destek sağlıyorsa, teröristleri koruyorsa, terörist örgütlerle yeteri kadar mücadele etmiyorsa *devlet destekli terör* söz konusu olur.¹⁰⁸ Devletlerarası münasebetlere etkisi sebebiyle devlet destekli terör uluslararası terör kavramının içinde yer alır. Birleşmiş Milletler anlaşmasının 1. ve 2. maddesi devlet destekli terörü yasaklayıcı niteliktedir. Madde1:

¹⁰⁴ Pulat Tacar, *Terör ve Demokrasi*, Ankara 1999, s. 43; Faruk Örgün, *Küresel Terör*, s. 14.

¹⁰⁵ Başeren, "Terörizm: Kavramsal Bir Değerlendirme", *Terörizm İncelemeleri*, s. 6.

¹⁰⁶ Yılmaz Altuğ, *Terörizmin Anatomisi*, İstanbul 1995, s. 14.

¹⁰⁷ Örgün, *Küresel Terör*, s. 68.

¹⁰⁸ Osman Metin Öztürk, "Avrupa ve Orta Doğu Ülkelerinin Terör Karşısındaki Konumları", *Terörizm İncelemeleri*, s. 140.

“B.M. amacı uluslararası barış ve güvenliği korumaktır.” Madde2: “Devletlerin uluslararası ilişkilerde birbirlerinin toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlıklarına saygı göstermeleri gerekir.” Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 1970 tarihli devletler hukuku ilkeleri hakkındaki bildirisi de devletlere terörü desteklememe sorumluluğu yüklemektedir. “Her devletin diğer devletteki bir savaşı veya terörist hareketleri örgütlemekten, tahrik etmekten ve onlara yardım etmekten veya bu hareketlere katılmaksızın kendi ülkesinde böyle hareketlerin yapılmasına yönelik faaliyetlere... göz yummaktan kaçınma görevi vardır.”¹⁰⁹

Terörizm bugün uluslararası siyasetin bir parçası olarak da kullanılmaktadır. Terör örgütleri dış destek olmadan uzun süre faaliyette bulunamaz.¹¹⁰ Sıcak savaşların sona ermesi ve uluslararası arenada meşrû kabul edilmemesi sonucunda bazı devletler çıkarlarını gerçekleştirmek için terörizmi destekleme yoluna gitmektedir.

Günümüzde uluslararası hukuk, devletlerarası ilişkilerin barış ve güvenliğini ön plana çıkarmıştır. Bunu sağlamak için uluslararası ilişkileri şiddetten arındırmak öngörülmüştür.¹¹¹ Uluslararası kamu düzeninin sağlanabilmesi için terör faaliyetlerinin mutlaka önüne geçilmelidir. Bunun için de terörü destekleyen devletlere engel olmak gerekir.

İslâm hukuku bakımından uluslararası ilişkilerde uyulması gereken en önemli prensiplerden birisi de teröre karşı olmaktır. Diğer ilâhi dinlerde olduğu gibi¹¹² İslâmiyette de terörizm meşrû değildir. İslâm, haksızlığa, haddi aşmaya, zulme asla izin ver-

¹⁰⁹ Arslan Gündüz, *Terörle Mücadelede İnsan Hakları ve Güvenlik İkilemi*, İstanbul 1996, s. 179 vd.

¹¹⁰ Necati Alkan, *Gençlik ve Terörizm*, Ankara 2002, s. 18.

¹¹¹ Başeren, “Uluslararası Hukuk Açısından Terörizm”, *Dünyada ve Türkiye’de Terör*, s. 204. B.M. Genel Kurulu 18 Aralık 1994 tarihli kararında terörün insan hakları ihlâli niteliğinde olduğu ve ortadan kaldırılması gerektiği vurgulanmıştır. Bkz. Örgün, *a.g.e.*, s. 71.

¹¹² John L. Esposito, *Kutsal Olmayan Savaş* (trc. Nuray Yılmaz, Ertan Yılmaz), İstanbul 2003, s. 13.

mez.¹¹³ Savaşta bile muharip olmayan kadınların, çocukların, yaşlıların, din adamlarının... öldürülmesine cevaz vermeyen¹¹⁴ İslâm dininin terörü desteklemesi mümkün değildir. Ayrıca sadece hedefin meşrû olması yetmez, o hedefe ulaşırken izlenen metodun da meşrû olması gerekir. Terörle ulaşılabilecek hiçbir meşrû hedef olamaz. Tüm canlılara merhametle yaklaşmayı öğütleyen İslâm, masum insanları vahşice öldüren terörist hareketlere asla müsamaha ile bakmaz.

İslâm devletleri yalnız kendileri terörden uzak durmakla değil aynı zamanda dünyada bu tür hareketlerin engellenmesi için çalışmakla da mükelleftir. Bu sebeple uluslararası örgütlerin terörü yok etme ve teröristleri cezalandırma amacıyla hazırladıkları anlaşmalara İslâm devletleri iştirak etmekle yükümlüdür.

E- MİSİLLEME (MUKABELE BİL MİSİL)

Uluslararası ilişkiler bakımından her devletin eşit hak ve yükümlülöklere sahip olduğu kabul edilir. Devletler, diğör devletlerle eşit statüde olup, hâkimiyet ve bağımsızlığa sahip olma bakımından kendilerinden üstün bir devlet tanımazlar.¹¹⁵ Devletlerarası münasebetlerde üst-alt çerçevesinde değil eşitlik statüsünde faaliyetler yürütölür. Mütekâbiliyet esastır. Devletlerin, karşılarındaki devletleri kendileri ile eşit haklara sahip kabul edip bu esasa göre hareket etmeleri durumunda huzur ve barış ortamı bozulmayacaktır.¹¹⁶ Aksi durumda devletler arasında anlaşmazlıkların ve savaşların çıkması kaçınılmaz olacak, uluslararası kamu düzeni bozulacaktır.

Mukabele bil misil (misilleme), bir devletin kendisine karşı yapılan eylemlere aynı şekilde karşılık vermesidir. Mesela sıkı pasaport işlemleri, yüksek vergi oranları, ayırım gözeten gümrük işlemleri, yabancıların gayrimenkul almasının sınırlandırılması bu

¹¹³ "...و ینهی عن الفحشاء و المنکر و البغی ...". Bkz. Nahl sûresi, 16/90.

¹¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 4-6; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 66.

¹¹⁵ Sevig, *Özel Devletler Umumî Hukuku*, s. 102.

¹¹⁶ Ali Kaya, "İslâm Hukukunda Milletlerarası Kamu Düzeninin Korunması ve Kuvvet Kullanma Yetkisi", *UÜİFD*, sayı:7, VII, 316.

tür davranışlardandır.¹¹⁷ Misilleme yapılmasının sebebi, bir devletin başka bir devletin âdil olmayan davranışlarına karşı kendini muhafaza için karşı tedbir almasıdır.¹¹⁸

Misilleme, uluslararası hukuk tarafından yasaklanmayan bir zorlama eylemidir. Silahlı eylem içermediğinden dolayı Birleşmiş Milletler anlaşmasına aykırı sayılmamaktadır.¹¹⁹

Misilleme devletlerin eşitliği ilkesine dayanmaktadır. Teoride her devlet eşit haklara sahip kabul edilse de fiiliyatta büyük devletler lehine eşitsizliklere rastlanmaktadır.¹²⁰ Az gelişmiş ve güçsüz devletler, karşılaştıkları olumsuz davranışlara misilleme yapma güç ve iradesine sahip olamamaktadır. Siyasî veya ekonomik açıdan güçlü devletlere bağımlı olan iktidarlar, ülkelerinin haklarını gereği gibi koruyamamakta, aşağılanıp hor görülmeyi sineye çekme mecburiyetinde kalmaktadır. Bu açıdan bakılınca düşmana karşı kuvvet hazırlamayı emreden ayet-i kerimenin (Enfâl sûresi, 8/60) önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

İslâm, Müslümanlara misillemede bulunma hakkını tanımış, ancak her hususta olduğu gibi bu durumda da sınırı aşmayı, zulme yönelmeyi yasaklamıştır.¹²¹ Kin ve intikam duygusu ile hareket edip mislini aşan bir karşılık vermek haksız fiiller kapsamına

¹¹⁷ Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, s. 233.

¹¹⁸ Gülören Tekinalp, *Türk Yabancılar Hukuku*, İstanbul 1992, s. 20.

¹¹⁹ Meray, *a.g.e.*, s. 233. Günümüzde mukabele bi'l-misil kuralının milli kanunlara yansımaları göstermek amacıyla Türkiye'de yürürlükte olan 1062 sayılı Kanunun 1. Maddesini gösterebiliriz. *"İdarî mukarrerat veya fevkalade veya istisnâî kanunlarla Türkiye tebaasının hukuk-ı mülkiyetini kısmen veya tamamen tahdid eden devletlerin Türkiye'deki tebaasının hukuk-ı mülkiyeti dahi icra vekilleri heyeti kararıyla Hükümet tarafından mukabele bil misil olmak üzere kısmen veya tamamen tahdid ve menkulat ve gayrimenkulatına vaz'ıyed olunabilir."* Hudutları Dâhilinde Teb'amızın Emlakine Vaz'ıyed Eden Devletlerin Türkiye'deki Teb'alaları Emlakine Karşı Mukabele Bil Misil Tedâbiri İttihazı Hakkında Kanun (Resmi Gazete 15.06.1927-608).

¹²⁰ Sevig, *a.g.e.*, s. 102, 109.

¹²¹ Bkz. Bakara sûresi, 2/191-194.

gireceği için yasak kapsamına girmektedir.¹²² Bir uygulama, uluslararası ilişkilerdeki genel teâmüle ve ahlâk anlayışına aykırı kabul edilmemekle birlikte İslâm'ın öğretilerine aykırı ise Müslümanlar o davranışları yapmaktan sakınmakla yükümlüdür. Mesela iki ülke arasında savaş başlaması durumunda düşman ülkelerin uyruğunda bulunan kimselerin mallarına el konulması meşrû görüle bile, Müslümanlar verdikleri emana ihanet edip benzer bir uygulama yapamazlar.¹²³ İslâm devletleri, uluslararası ilişkilerde kendilerine karşı yapılan hasmâne davranışlara, aynıyla karşılık vermeyi bir prensip kabul etmeli ve buna göre davranmalıdır. Hz. Ömer'e gayrimüslimlerden ne oranda vergi alınması gerektiği sorulması üzerine *"Bizden ne kadar vergi alırlarsa siz de o miktarda alın"* diye cevap vermiştir.¹²⁴ Askerî ve ekonomik alandaki zayıflığın devletin bağımsızlığını zedeleyeceğini, millî onur ve haysiyete zarar vereceğini bilerek gereken önlemleri almalıdır. Gelişmiş ülkeler düzeyine çıkmak her İslâm devletinin önde gelen hedefi olmalıdır.

II- İSLÂM DEVLETLERİNİN KARŞILIKLI İLİŞKİLERİ

İslâm'ın uluslararası kamu düzenine etkilerini tespit edebilmek için *"İslâm devleti"* kavramının nitelik ve içeriğinin tespit edilip, devlete yüklenen misyonun izah edilmesi lüzumludur. Çünkü buradan hareketle başka din mensuplarına karşı İslâm'ın yaklaşım tarzını anlamak mümkün olabilecektir.

İslâm devletlerinin birbirleri ile münasebetlerinde uymaları gereken ilkelerin belirlenmesi, araştırdığımız konuya ışık tutacak bilgilere ulaşmamızı temin edecektir. Bu sayede İslâm devletleri arasında hükümlanlık iddiasına veya sadece kendisini meşrû görmeye dayalı bir savaşın haklı olup olamayacağı sorusuna doğru bir cevap vermemiz mümkün olacaktır.

Müslümanların farklı ırk ve milletlere mensup olmakla birlikte, din kardeşliği ilkesinden hareketle dayanışma ve işbirliği

¹²² Mâide sûresi, 5/8.

¹²³ Ebû Zehre, *Son Barış Çağrısı* (trc. Cemal Aydın), s. 120.

¹²⁴ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, IV, 283.

içinde bulunmaları, bugün için dünya nüfusunun dörtte birlik kısmının huzur ve güven içinde yaşamasını sağlayacaktır. Güven ve istikrarlı bölgelerin yakın çevresine olumlu etkiler yapacağını, asayiş ve düzenin olmadığı bölgelerin ise etrafa olumsuz etkiler yapacağını düşünürsek İslâm devletlerinin kendi aralarında barış içinde olmalarının uluslararası düzen açısından önemi ortaya çıkacaktır.

A- ÜMMET VE MİLLET KAVRAMLARI

İslâm devletlerinin birbirleri ile olan ilişkilerinde uymaları gereken ölçü ve kuralları doğru bir şekilde tespit edebilmek için öncelikle “*Ümmet, millet ve İslâm devleti*” kavramlarının izah edilmesinin gerekli olduğunu düşünüyoruz.

1- Ümmet Kavramı

Ümmet kelimesi (اُمَّة) sözlük anlamı itibariyle topluluk, millet, halk, cemaat... anlamlarına gelmektedir.¹²⁵ Terim olarak ümmet, bir peygambere nispet edilen kavim,¹²⁶ bir din etrafında birleşen topluluk,¹²⁷ ortak bir inancı ve amacı paylaşan insanların bu amaçlarını gerçekleştirmek için bir araya geldikleri toplum,¹²⁸ hukukî şahsiyetini tamamlamış ve faaliyete geçmiş bulunan topluluk¹²⁹ şeklinde tanımlanmıştır. Hicretten sonra ortaya konulan ve Medine site-devletinin anayasası mahiyetinde¹³⁰ olan vesikada “ümmet” kelimesi aynı gaye etrafında toplanan insanlar mana-

¹²⁵ İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'an*, Kahire 1973, s. 445.

¹²⁶ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-ayn*, Beyrut 1988, VIII, 428.

¹²⁷ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VIII, 427; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 445.

¹²⁸ Hasan Keskin, *Kur'an'da Ümmet Kavramı*, İstanbul 2003, s. 24; Ali Şeriatî, *İslâm Sosyolojisi Üzerine* (trc. Kamil Can), İstanbul 1980, s.133.

¹²⁹ Muhammed Hamdi Yazır, *Metâlib ve Mezâhib* (Önsöz), İstanbul 1978, s. 35.

¹³⁰ Khadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış* (trc. Fethi Gedikli), s. 210.

sında kullanılmıştır. "انهم أمة واحدة من دون الناس" "*Bu vesikayı deklare edenler, diğer insanlardan ayrı bir ümmet teşkil ederler.*"¹³¹

Kur'an-ı Kerimde ümmet kavramı birçok defa geçmekte olup¹³² birbirinden farklı anlamlara gelmektedir. Kur'an'daki ümmet kavramı insanlardan bir grup, belirli bir zaman dilimi, kendisine uyulan önder bir şahıs, din ve şeriat manalarını ifade etmektedir.¹³³

İslâm toplumunda yerleşmiş bulunan *Ümmet-i Muhammed* kavramının biri geniş biri dar olmak üzere iki manada kullanıldığı görülmektedir. Geniş manasıyla Hz. Muhammed'in (s.a.) çağrısına muhatap olan herkes *Ümmet-i Muhammed* sayılmakta,¹³⁴ Hz. Peygamber'in davetine uyup iman edenler *ümmet-i icabet*, inananmayanlar ise *ümmet-i davet* diye isimlendirilmektedir.¹³⁵ Dar manasıyla *Ümmet-i Muhammed*, Peygamber olarak Hz. Muhammed'e (s.a.) inanıp, onun getirdiği esasları kabul eden, hukukî şahsiyetini tamamlamış mü'minler topluluğudur.¹³⁶ Yaygın olarak bu manada kullanılmaktadır. Bu sebeple biz çalışmamızda bu kavram ile Hz. Muhammed'in (s.a) davetine icabet etmiş olan Müslüman toplumları kastetiyoruz.

2- Millet Kavramı

Millet kelimesi (مِلَّةٌ) şeriat, din ve gidilen yol manalarını ifade etmektedir.¹³⁷ Birçok ayeti kerimede geçen "*İbrahim'in milleti*"

¹³¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 351.

¹³² Bkz. Bakara sûresi, 2/128, 134, 143, 213; Âl-i İmrân sûresi, 3/104; Mâide sûresi, 5/48; Hûd sûresi, 11/8, 118; Nahl sûresi, 16/120.

¹³³ Keskin, *Kur'an'da Ümmet Kavramı*, s. 40; Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, İstanbul 1995, I, 297. Ümmet kelimesinin sosyolojik açıdan tahlili için bkz. Yümnî Sezen, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu*, İstanbul 2000, s. 119-128.

¹³⁴ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-ayn*, VIII, 428.

¹³⁵ Keskin, *a.g.e.*, s. 25.

¹³⁶ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 446; Yazır, *Metâlib ve Mezâhib* (Önsöz), s. 35.

¹³⁷ İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemaleddin Muhammed, *Lisanu'l-arab*, Beyrut t.y., XI, 631; Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *Esâsü'l-belaga*, Beyrut 1998, s. 791.

¹³⁸ ifadesi bu manayı muhtevidir. Ayrıca “Ben, ahireti inkâr etmeleri yanında Allah’a da inanmayan bir kavmin **milletini** terk ettim.”¹³⁹ ve “Yahudi ve Hristiyanlar, kendi **milletlerine** uymadıkça asla senden hoşnut olmayacaklar.”¹⁴⁰ mealindeki ayetlerde millet kavramı din ile aynı anlamlıdır.

Hz. Peygamber’in (s.a.) hadislerine baktığımızda da millet kavramının din ve şariat manasında kullanıldığı görülmektedir: “Dikkat edin sizden önceki ehl-i kitap yetmiş iki **millete** bölündü. Bu **millet** de yetmiş üçe bölünecek...”¹⁴¹ “Yüzümü, yeryüzü ve gökyüzünü yaratana çevirdim. Hanif olan İbrahim’in **milleti** üzereyim ve ben müşriklerden değilim.”¹⁴²

Millet kavramı, Tanzimatla birlikte kendi özgün anlamından uzaklaşarak kavim ve ulus (nation) manasında kullanılmaya başlamıştır. Ama onlardan farkı hâlâ içinde din manasının mündemiç olmasıdır.¹⁴³ Millet kavramı, fizikî bünye olarak müşahhas, ruhî karakter olarak manevî, kültür ve inanç olarak ideal temellere sahip bulunmaktadır.¹⁴⁴ Milliyet, bir toplumun bir araya gelmesi-ne sebep olan ictimâî bir ruh, bir vicdan demektir.¹⁴⁵

Zaman zaman birbirinin yerine kullanıldığı da görülmekle birlikte, kavim ile millet kavramları sosyolojide birbirinden farklı manaları ifade etmektedir. Kavim, etnik özelliklerin; millet, kültürel özelliklerin söz konusu edildiği toplum tiplerini tanımlar. Aynı

¹³⁸ Bakara sûresi, 2/130, 135; Âl-i İmrân sûresi, 3/95, Nisâ sûresi, 4/125; En’âm sûresi, 6/161; Yusuf sûresi, 12/38, Nahl sûresi, 16/123, Hac sûresi, 22/78.

¹³⁹ Yusuf sûresi, 12/37.

¹⁴⁰ Bakara sûresi, 2/120.

¹⁴¹ "الا ان من قبلكم من اهل الكتاب افترقوا على ثنتين و سبعين ملة و ان هذه الملة ستفترق " Ebû Dâvûd, Sünnet, 1 (4597).

¹⁴² "اني وجهت وجهي للذي فطر السموات و الارض على ملة ابراهيم حنيفا و ما انا من " Ebû Dâvûd, Edâhî, 4 (2795).

¹⁴³ Sezen, *İslâm’ın Sosyolojik Yorumu*, s. 105; Ali Bulaç, *Modern Ulus Devlet*, İstanbul 1995, s.173,196.

¹⁴⁴ Fahrettin Olguner, “Millet kavramının Felsefi Temelleri”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Temmuz 1985, sayı: 3, s. 38.

¹⁴⁵ Yazır, *Metâlib ve Mezahib* (Önsöz), s. 35.

kavimden birçok millet doğduğu gibi, birkaç kavmin birleşmesi ile bir millet vücuda gelebilmiştir. İngilizler, Kelt, Anglo-sakson ve Norman kavimlerinden oluşmuş; Germen kavmi parçalanarak Alman, Danimarka ve Hollanda milletlerini vücuda getirmiştir.¹⁴⁶

Bugün millet kavramının hangi esasa dayandığı konusunda objektif ve sübjektif millet anlayışı olmak üzere iki farklı yaklaşım vardır.¹⁴⁷ İrk birliğini veya dil birliğini ya da din birliğini esas alanlar objektif millet anlayışını temsil etmekte; geçmişte yaşanan ortak acıları, birlikte kazanılan başarıları, ortak amaca varmak için mücadeleleri ve hedef birliğini esas alanlar sübjektif millet anlayışını temsil etmektedir.¹⁴⁸

Bize göre her zaman ve her bölgede genel geçerliliği olan bir millet anlayışı yerine, ülkeden ülkeye değişen bir millet anlayışını benimsemek gerekir. Tek bir teori ile dünyadaki tüm milletlerin oluşum sürecini açıklamak mümkün değildir. Çünkü bazı devletlerde ırk birliği temel etken iken (Nazi döneminde Almanya), bazılarında farklı ırkların bir millet oluşturduğu (Osmanlı Devleti, ABD, İtalya, Fransa...) görülmektedir.¹⁴⁹ Aynı şekilde kimi milletlerin oluşumunda din birliği temel etken iken (Pakistan, Bosna-Hersek...), kimisinde ise farklı din mensuplarının bir millet oluşturduğu gözlenmektedir (Arnavutluk).¹⁵⁰

Milletlerin oluşumunda o dönemde mevcut olan tarihî, sosyal ve siyasî şartlar etkili olmaktadır. Önemli olan husus milletin objektif veya sübjektif nazariye çerçevesinde teşkilatlanmış olması değil; o milletin misyonunun ve ideallerinin dinî, ahlâkî ve insanî değerler etrafında şekillenmiş olmasıdır. Kendi içinde huzur ve asayiş temin eden, diğer milletlere karşı haksız muamelelerden

¹⁴⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul 1948, s. 189; Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji*, İstanbul 1995, s.40.

¹⁴⁷ Okandan, *Umumî Âmm Hukuku Dersleri*, s. 753-760.

¹⁴⁸ Her bir millet anlayışının tahlili için bkz. Kemal Gözler, "Devletin Bir Unsuru Olarak 'Millet' Kavramı", *Türkiye Günlüğü*, Kış 2001, sayı: 64, s. 108-123. (www.anayasa.gen.tr/millet.htm; 05/03/2005).

¹⁴⁹ Okandan, *a.g.e.*, s. 754.

¹⁵⁰ Gözler, *a.g.m.* s. 108-123.

kaçınan, dünyanın tüm insanlık için yaşanabilir olması, servet ve gelirlerin adaletli dağılımının sağlanması için çaba sarf eden bir milleti ideal millet modeli olarak düşünebiliriz.

Bir ırkın mutlak üstünlüğüne dayanan veya milleti oluşturan unsurlar arasında birlik ve beraberliği temin edemeyen milletler, uluslararası güvenlik açısından tehdit unsuru taşımaktadır.

B- İSLÂM DEVLETİ

İslâm devleti, İslâm ilkelerine göre teşkilatlanmış, karar ve uygulamalarında İslâm hukukuna bağlı kalan devlettir.¹⁵¹ Hâricîlerin Necedât isimli kolu dışında bütün İslâm mezhepleri hilafetin (devlet) gerekli olduğu görüşünü benimsemiştir.¹⁵² Ayet ve hadisler incelendiğinde devletin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

1- İslâm Devleti İle İlgili Olarak Kur'an'da Yer Alan İlkeler

Konuyla doğrudan ilgili ayetler yanında dolaylı olarak da devletin lüzûmuna işaret eden ayetler vardır. Kur'an'da geçen tevhit, hilafet, bey'at, şûrâ, emir bi'l-ma'ruf, velayet ve ümmet kavramları hem devletin lüzûmuna, hem de bu devletin nasıl teşkilatlanması gerektiğine işaret etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in en çok vurgu yaptığı ilkelerden birisi *tevhit* (إله واحد) ve buna bağlı olarak Allah'a itaattir. İslâm'da Allah'tan başka mâbud olmadığına göre ibadetin, iktisadî ve hukukî hayatın farklı farklı tanrıları yoktur. Bir Allah vardır. Tevhit bunu gerektirir. Ma'bud ve Rab olarak Allah'ın tekliği itaatte de O'nun tekliğini gerektirir. Allah'ın evreni yaratıp bıraktığı, yaşadıklarımız olaylar da herhangi bir etkisinin olmadığı anlayışına dayanan deizmin

¹⁵¹ Hüseyin Hatemi, "İslâm Hukukuna Göre Devletin Umumî Vasıfları", *Fikir ve Sanatta Hareket*, Kasım 1969, sayı: 47, IV, 6.

¹⁵² İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, Kahire 1317-1321(h), IV,87; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-ş-şeriyye*, s. 139; Medkur, *Meâlimu'd-devleti'l-İslâmiyye*, Kuveyt 1983, s. 237. İslâm'da devletin, hükûmetin zarurî oluşu hakkında bkz. Mevdûdî, *İslâm'da Hükûmet* (trc. Ali Genceli), İstanbul, t.y, s. 88 vd.

İslâm'da yeri yoktur. Fert hayatında nasıl Allah'a kul olmak gerekiyorsa, toplum hayatında da Allah'a kul olmak gerekir.¹⁵³

Kur'an-ı Kerim'e göre *hilafet*, umumî ve hususî olmak üzere iki farklı anlamı ihtiva etmektedir.¹⁵⁴ Umumî manasıyla bütün insanlar yeryüzünün halifesidir.¹⁵⁵ Her şey insanın yararına sunulmuştur. Hilafetin husûsi manası ise devleti yönetenlerin sahip olduğu yöneticilik sıfatını ifade etmektedir. Kur'an'da bu niteliğe sahip olanlar "خليفة:halife, إمام:imam, ملك:melik" sıfatıyla isimlendirilmiştir.¹⁵⁶ Kur'an'da "أولي الأمر" Ulülemr" kavramının geçmesi de¹⁵⁷ İslâm'da devlet teşkilatının gerekliliğine işaret etmektedir.

Bey'at (البَيْعَة) terim olarak yeminle bağlılık sözü vermek manasında kullanılır. Hz. Peygamber'in yaptığı bey'atler Kur'an'da yer almakta ve bey'ata iştirak edip gereklerini yerine getirenler övülmektedir.¹⁵⁸

Kur'an'da devlet ve siyasete ilişkin esaslar bulunduğunu gösteren bir başka temel kavram, *şûrâ*(شُورَى).¹⁵⁹ Müşâvere ve istişâre kelimeleri "şûrâ"dan gelmektedir. İstişâre emri nedb değil vücup emridir. Dolayısıyla istişâre yapmak vaciptir. İslâm'da

¹⁵³ Ahmet Özdemir, *Hayra Ulaştıran İlkeler*, İstanbul 2008, s. 58.

¹⁵⁴ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 100.

¹⁵⁵ "إني جاعل في الأرض خليفة" Bakara sûresi, 2/30. Ayrıca bkz. En'âm sûresi, 6/165; Neml sûresi, 27/62.

¹⁵⁶ Sâd sûresi, 38/26; Bakara sûresi, 2/124; Mâide sûresi, 5/20; Yusuf sûresi, 12/43.

¹⁵⁷ "Ey İman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan idarecilere de itaat edin." (Nisa sûresi, 4/59).

¹⁵⁸ "Şüphesiz sana bey'at edenler ancak Allah'a bey'at etmiş olurlar. Allah'ın eli onların eli üstündedir. Onun için kim ahdini bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah'a verdiği sözü yerine getirirse, Allah ona büyük ecir verecektir." (Fetih sûresi, 48/10). "And olsun ki, Allah ağacın altında sana bey'at ettikleri vakit, mü'minlerden razı oldu..." (Fetih sûresi, 48/18).

¹⁵⁹ "...İş hususunda onlarla müşâvere et..." (Âl-i İmrân sûresi, 3/159). "Onlar ki, Rablerinin (davetine) icabet etmekte, namazı dosdoğru kılmaktadırlar. İşleri de hep aralarında danışmayladır..." (Şûrâ sûresi, 42/38).

şûrânın belli bir şekli öngörülmemiştir. İstişârenin nasıl yapılacağı günün şartlarına göre belirlenecektir.

Kur'an-ı Kerim'de *emir bi'l-ma'ruf*¹⁶⁰ (الامر بالمعروف) İslâm ümmetinin varlık sebebi ve vazifesi olarak gösterilmektedir.¹⁶¹ Madem emir bi'l-ma'ruf emrediliyor ve bu vazife devlet desteği olmadan sadece fertler bazında yerine getirilemiyor o halde İslâm'da devletin bir takım yükümlülükleri ve vazifeleri mevcuttur.¹⁶²

Tevbe sûresinin 71. ayetinde Mü'min erkekler ve mü'min kadınların birbirlerinin velileri olduğu bildirilmekte; Nisa sûresinin 144. ayetinde de mü'minlerin kâfirleri veli edinmemesi emredilmektedir. Velâyetin ferdî ve ictimâî iki farklı şekli vardır. Ferdî velâyette biri diğerini hukuken temsil eder. İctimâî velâyette bir veya birkaç kişi toplumu temsil eder. Fakihler, bu ayetlerden hareketle İslâm devletinde devlet başkanı olacak kişinin Müslüman olmasının gerekli olduğu görüşünü benimsemişlerdir.¹⁶³

Kur'an'da Müslümanların bir ümmet olduğu belirtilip bu ümmete bazı vazifeler veriliyor. Dinin korunması ve tebliği, adaletin sağlanması (sosyal adalet- hukukî adalet), fitnenin engellenmesi, insan haklarının korunması, İslâm'ın ümmetten istediği toplumsal vazifelerdendir. Bunların ifası ferdin gücünü aşmaktadır. Dolayısıyla Müslümanların teşkilatlı bir yapıya ihtiyaçları vardır. Bu teşkilatlı siyâsî yapı da devlettir.

2- İslâm Devletinin Oluşum Süreci

Müslümanlar arasında devlet kurma fikri hicretten önce de bulunmakla birlikte içinde bulunulan şartlar sebebiyle devletin

¹⁶⁰ Emir bi'l-ma'ruf, insanlığın hayrına olan, Allah'ın rızasını kazanmaya götüren davranışlara insanları yönlendirmektir. Bkz. Ebû'l-Hasan Seyyid Şerif Ali Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, Beyrut 1983, s. 36-37.

¹⁶¹ "Siz insanlar için meydana çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülüğü yasaklarsınız. Allah'a da inanırsınız..." (Âl-i İmrân sûresi, 3/110).

¹⁶² İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şerîyye*, s. 138.

¹⁶³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-velâyetü'd-diniyye*, Beyrut 1994, s. 31, 51, 53.

oluşumu hicrete kadar ertelenmiştir.¹⁶⁴ Miladi 620 ve 622 yıllarında yapılan Akabe bey'atlarında, İslâm devletinin temelleri atılmış ve hicretten sonra Medine'de İslâm devleti fiilî olarak ortaya çıkmıştır.¹⁶⁵ Medine'de yaşayanların ortak iradesi ile kabul edilen Medine vesikası¹⁶⁶ ile devletin temelleri güçlendirilmiş hak ve sorumluluklar belirtilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.), Allah'a isyanı emretmedikçe devlet başkanına itaatin gerekli olduğunu beyan etmiştir.¹⁶⁷

Hz. Muhammed (s.a.) nübüvvet vasfının yanında devlet başkanlığı sıfatını da taşımış, hükümet işleri, mâli işler, kaza ve savunma gibi amme görevleri onun gözetiminde yürütülmüştür.¹⁶⁸ Hz. Peygamber, Bahreyn, Mekke, Necran ve Yemen'e vali ve kadı sıfatıyla insanlar göndermiştir.¹⁶⁹ Hz. Peygamber (s.a.) devlet adına vergi toplayan memurların şahsında bütün memurların uymaları gereken kuralı şu şekilde beyan etmiştir: "*Sizden herhangi bir kimseyi biz memur tayin eder de bir işneyi veya fazlasını bizden gizlerse bu hıyanet olur, kıyamet gününde onu getirir.*"¹⁷⁰

Ölen bir Müslümanın borçlarının Peygamberimiz (s.a.) tarafından üstlenilmesi de¹⁷¹ asr-ı saadette devlet nizamının varlığını göstermektedir. Devlet nizamının toplum düzeninin sağlanması için gerekliliğinin farkında olan sahabe, Hz. Peygamber'in (s.a.)

¹⁶⁴ Medkur, *Meâlimu'd-devleti'l-İslâmiyye*, s. 84.

¹⁶⁵ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 45; Esposito, *Kutsal Olmayan Savaş*, s. 89.

¹⁶⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 351-354.

¹⁶⁷ "*Müslüman kişi hoşuna gitse de gitmese de Allah'a isyan emredilmediği sürece itaat etmelidir. Allah'a isyan emredilirse itaat edilmez.*" Buhârî, Ahkâm, 4 (6725); Müslim, İmâre, 38 (1839); Tirmizî, Cihad, 29 (1708).

¹⁶⁸ Hüseyin Hatemi, "İslâm Devleti Kavramı", *Fikir ve Sanatta Hareket*, Ekim 1969, sayı: 46, IV, 7.

¹⁶⁹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 1011; Medkur, *Meâlimu'd-devleti'l-İslâmiyye*, s. 84-85.

¹⁷⁰ Bkz. Müslim, İmâre, 30 (1833).

¹⁷¹ Buhârî, *Kefalet*, 5 (2176); Müslim, Ferâiz, 14 (1619).

ahirete irtihalinden sonra vakit kaybetmeden halife seçimi işi ile meşgul olmuşlardır.¹⁷²

3- Eşzamanlı Olarak Birden Fazla İslâm Devletinin Mevcudiyeti

Hz. Peygamber (s.a.) zamanında temelleri atılan, Hz. Ebû Bekir (v. 13/634) döneminde yalancı peygamberlerle savaşılması ve zekât ödemeyenlerin cezalandırılması ile siyâsî merkez ve güç olarak müesseseseleşen İslâm devleti,¹⁷³ Hulefâ-yi Râşidîn dönemindeki fetih hareketleriyle devrin önemli ve güçlü bir devleti konumuna ulaşmıştır.

Hz. Osman (v. 35/656) zamanında başlayan ve halifenin şehit edilmesine neden olan iç karışıklıklar, Hz. Ali (v. 40/661) zamanında artarak devam etmiş, celmel vakası (m. 656 yılında) ve sıffin savaşı (m. 657 yılında) ile ilk ayrılıklar oluşmuştur. Bu anlaşmazlıklar sonucu İslâm toplumu Sünnîler, Şîîler ve Hâricîler olmak üzere üçe ayrılmıştır.¹⁷⁴ Bu fikri ayrılıklar daha sonraki yıllarda dünyada birden fazla İslâm devletinin varlığının sebeplerinden birisi olmuştur. Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra, oğlu Hz. Hasan (v. 50/669), İslâm birliğini sağlamak ve iç savaşı önlemek için Muâviye b. Ebî Süfyan (v.60/680) lehine hilafetten çekilmiş, böylece 661-750 tarihleri arasında Emevî devleti hüküm sürmüştür.¹⁷⁵ Emevî devletinden sonra hilafeti, milâdî 750'de kurulan Abbasî devleti temsil etmeye başlamıştır. Abbâsîler, Emevîlere karşı çok baskı ve şiddet uygulamışlar, bu baskılar sonucunda Endülüs'e geçmeyi başaran bir grup Abdurrahman en-Nâsır (v. 172/788) liderliğinde orada Endülüs Emevî Devletini kurmuştur. Böylece

¹⁷² İbn Cerir et-Taberî, *Tarihu't-Taberî Tarihu'l-ümem ve'l-mülûk*, Beyrut 1987, II, 233-240; İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 179.

¹⁷³ Davutoğlu, "Devlet", *DİA*, IX, 234; Weeramantry, *a.g.e.*, s.132.

¹⁷⁴ Muhammed Ebû Zehre, *İslâm Birliği* (trc. İbrahim Sarmış), Konya 1996, s. 260-261.

¹⁷⁵ Taberî, *Tarihu't-Taberî*, III, 165.

İslâm ülkesi ilk kez fiilen ikiye bölünmüştür.¹⁷⁶ Devletin güvenliği- nin tehlike altında olduğunu anlayan ve isyanları bastırmak isteyen Abbâsî halifeleri yarı bağımsız emirliklerin kurulmasını uygun görmüşler; Hârûnürreşid (v. 193/809) zamanında Ağlebîler'e, Me'mun zamanında Tahîrîler ve Ziyadîler'e emirlikler vermiştir.¹⁷⁷ Cafer es-Sadık'ın oğlu İsmail'i imam olarak tanıyan İsmâîlîler, Fâtîmîler devletini kurmuşlardır.¹⁷⁸

Abbâsîlerin güçlü oldukları dönemde halifenin mü'minlerin emiri ve Hz.Peygamber'in halefi olduğu fikri hâkimken,¹⁷⁹ yaşanan tarihî gelişmeler sonunda İslâm âleminde kin ve düşmanlıklar bunun sonucunda da bölünmeler ortaya çıkmış, merkezdeki halife yetki ve otoritesini yitirmiş ve halifelik sadece bir isim olarak kalmıştır.¹⁸⁰ Hülâgu (v. 663/1265) Bağdat'ı istila ederek halife Müsta'sım-Billâh'ı öldürmüş, m.1258 tarihinde Abbâsî devleti sona ermiştir.¹⁸¹ Abbâsî devletinin yıkılmasından sonra halifelik Memlûk devletinin koruyuculuğunda devam etmiştir. Ancak bu esnada da halifeye herhangi bir yetki tanınmamıştır.¹⁸²

Osmanlı devleti, güçlenip Harem-i Şerifeyni sınırları içine alınca cihan hâkimiyeti iddiasının hem dayanağı hem de eseri

¹⁷⁶ Muhammed Hudaî, *İslâm Hukuku Tarihî* (trc. Haydar Hatipoğlu), İstanbul 1987, s. 187.

¹⁷⁷ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihî*, s. 170.

¹⁷⁸ Ebû Zehre, *İslâm Birliği*, s. 290. Miladî 10-11. yüzyılda İran, İsfahan ve Cebel'de *Büveyhîler* (m. 932-1055), Musul ve Diyarbakır'da *Hamdanoğulları*, Mısır ve Şam'da *İhşidler* (m. 934-969), Kuzey Afrika'da *Fâtîmîler* (m. 910-1174), Endülüs'te *Endülüs Emevîleri* (m. 756-1031), Horasan'da *Samanoğulları* (m. 847-999), Ehvaz ve Basra'da *Beridîler*, Yemame ve Bahreyn'de *Karmatîler* hüküm sürmüştür. Bkz. Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, Kahire 1966, I, 91; Hudaî, *İslâm Hukuku Tarihî*, s. 317.

¹⁷⁹ Nevzat Köseoğlu, *Devlet: Eski Türklerde İslâm'da ve Osmanlı'da*, İstanbul 1997, s. 112.

¹⁸⁰ Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, I, 91.

¹⁸¹ Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğunda İslâm ", *Dergâh Dergisi*, Eylül 1992, sayı: 31, s. 16.

¹⁸² Ebû Zehre, *İslâm Birliği*, s. 328.

olarak tek ümmet fikrini yeniden canlandırmıştır. Âlemşümul hilafet fikri en son Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devletinin bütün Müslümanları müttefik güçlere karşı cihada çağırdığı zaman kullanılmıştır.¹⁸³

Kur'an ve hadisler incelendiğinde dünyada birden fazla İslâm devletinin varlığını meneden naslar bulunmamaktadır. Müslümanların başında bir halife görevine devam ederken, başkasının ortaya çıkması durumunda ikincisine itaat edilmemesini isteyen hadis¹⁸⁴ devletlerarası ilişkilerle ilgili değildir. Bu hadiste, bir devletin içinde iktidar mücadelesi yaşanılması durumunda takınılması gereken tutum izah edilmektedir.

Fitnelere engel olmak, Müslümanların güçlerinin bir merkezde toplanmasını sağlamak gibi gayelere matuf olarak bütün inananların aynı devletin tebâsı olması gerektiği¹⁸⁵ birçok düşünür tarafından savunulmakla birlikte, yukarıda zikredilen tarihî gelişmeler de göstermiştir ki hicrî ikinci asırdan buyana dünyada birden fazla İslâm devleti var olmuştur. Arzu edilen durum Müslümanlar arasında bölünme ve kargaşanın olmayıp, dostluk ve kardeşlik boyutunda ilişkilerin yürütülmesidir. Bu sağlanabiliyorsa Müslümanların farklı devlet çatısı altında bulunmalarının bir mahzuru yoktur.¹⁸⁶

Dünyada tek bir İslâm devletinin meşrû olacağını savunmak mevcut İslâm devletleri arasında kaçınılmaz olarak meşrûiyet davası başlatacak, her biri kendisini meşrû, diğerlerini gayri meşrû ilan edecektir. Bu durum Müslümanlar arasında büyük fitnelere ve düşmanlığa yol açacağı gibi uluslararası kamu düzenini de olumsuz yönde etkileyecektir.

¹⁸³ İnalıcık, "Osmanlı İmparatorluğunda İslâm", Dergâh Dergisi, Ekim 1992, sayı: 32, s. 16.

¹⁸⁴ "اذا بويع لخليفتين فقتلوا الآخر منهما" "Müslim, İmâre, 61 (1852).

¹⁸⁵ Hüseyin Hatemi, "İslâm Devleti Kavramı", *Fikir ve Sanatta Hareket*, sayı: 46, s. 7.

¹⁸⁶ Abdülkadir Udeh, *Teşriu'l-cinâi'l-İslâmî*, Kahire ty., I, 290-291.

4- İslâm Devletinin Vazifeleri

Bu başlık altında devletin tüm görev ve fonksiyonları ele alınmayacak sadece devletlerarası ilişkileri etkileyen vazifelere değinilecektir.

İslâm'da devletin vazifelerini iki grupta toplayabiliriz. Birincisi İslâm'ı yaşamak ve yaşatmak, ikincisi vatandaşlarının menfaati doğrultusunda içte ve dışta gerekli devlet işlerini ifa edip huzur ve güven ortamını sağlamaktır.¹⁸⁷

Devlet, inanç sisteminin belirlediği ahlâkî ve sosyal hedefleri gerçekleştirmek için sadece bir araçtır.¹⁸⁸ İslâm devletinin nihaî hedefi, bütün dünyada adaletle dayalı bir sistemin oluşturulmasıdır.¹⁸⁹ İslâm devleti, tevhit inancını üstün tutmak ve inançsızlık ile fenalığı ortadan kaldırmak için en uygun metotla mücadele etmekle yükümlüdür.¹⁹⁰ Gayrimüslim bir devlette din ve vicdan özgürlüğü sağlamak için yapılan tüm teşebbüsler başarısız olmuşa, silahlı kuvvet kullanmak suretiyle bu hürriyetlerin elde edilmesine belirli şartlar çerçevesinde İslâm izin vermiştir.¹⁹¹

Kur'an-ı Kerim'de *"Onlar, o mü'minler ki, kendilerini yeryüzünde iktidar mevkiine getirirsek namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emredip kötülükten men ederler..."*¹⁹² buyrulması İslâm devletine kötülüklerle mücadele etme vazifesi yüklemektedir. Yapılacak mücadele de zaman ve şartlar çerçevesinde en uygun metot hangisi ise o yol kullanılmalıdır.¹⁹³

¹⁸⁷ Mâverdî, *el-Ahkam'ü's-sultaniyye*, s. 51; Medkur, *Meâlimu'd-devleti'l-İslâmiyye*, s. 280.

¹⁸⁸ Davutoğlu, "Devlet", *DİA*, IX, 234.

¹⁸⁹ Khadduri, *İslâm'da Adalet Kavramı* (trc. Selahattin Ayaz), s. 221.

¹⁹⁰ Mevdûdî, *İslâm'da Hükûmet*, s. 183.

¹⁹¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1993, II, 905.

¹⁹² "الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا... عَنْ الْمُنْكَرِ" Hac sûresi, 22/41.

¹⁹³ "Rabbinin yoluna, hikmetle ve güzel nasihatle davet et. Onlarla en güzel bir suretle mücadele et..." Nahl sûresi, 16/125.

C- İSLÂM DEVLETLERİ ARASINDA İŞBİRLİĞİ

1- Milliyet Duygusu ve İslâm

Allah (c.c), insanları farklı ırk ve boylara mensup olarak yaratmıştır.¹⁹⁴ Fıtratta bulunan bu farklılığı dikkate almayarak herkesi aynı olarak değerlendirmek, kavmiyet (milliyet) bağıını yok saymak doğru olmayacaktır.

Soy ve akrabalık bağı beşeriyette tabîî bir bağıdır. İnsan, yakınlarının felakete düşmesini ve zulme uğramasını istemez. Böyle bir durumun vukûunda, onlara yardım etme gayreti taşır.¹⁹⁵ Milliyet bağı ölçülü ve yerinde kullanıldığında insanlık için büyük yararlar sağlayacaktır. Müslümanların bir millete mensup olması, kendi milletini sevip, onun için çalışması takdirle karşılanması gereken bir durumdur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.): “*Sizin en hayırlınız, sınırı aşıp günaha girmemek şartıyla aşiretini (milletini) müdafaa edenlerinizdir*”¹⁹⁶ buyurmuştur. Ancak bu konuda asabiyet (ırkçılık) boyutuna varan bir tutum takınmak, kendi milletin zulüm ve haksızlıklarına destek vermek, din kardeşliğine zarar verici hareketlerde bulunmak dinin hoş görmeyeceği davranışlardır.¹⁹⁷ İslâm ümmetine mensup olma şuuru ile farklı milli kültürlerle ve milli devletlere mensubiyet bir arada düşünülmelidir. Birini diğerine tercih etmeye gerek yoktur.¹⁹⁸

19. yüzyılda İslâm birliğini sağlamak için önemli çalışmalar yapan; Türkiye,¹⁹⁹ Mısır, Suriye, İran ve Cezayir’de kalıcı izler bırakan Cemâleddin el-Efgânî (v.1897)²⁰⁰ milliyet duygusunun meşrû

¹⁹⁴ “Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Sizi, milletler ve kabileler haline koyduk ki, birbirinizi kolayca tanıyasınız...” Hucurât sûresi, 49/13.

¹⁹⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 122-123.

¹⁹⁶ “خيركم المدافع عن عشيرته” Ebû Dâvûd, Edeb, 112 (5120).

¹⁹⁷ Bkz. Ebû Dâvûd, Edeb, 112 (5119).

¹⁹⁸ Erkal, Mustafa, *Sosyoloji*, s. 44.

¹⁹⁹ Cemâleddin el-Efgânî’nin Türkiye’deki ikameti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Kaya Bilgegil, “Cemâleddin el-Efgânî ve Türkiye”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl: 1977, sayı: 3-4.

²⁰⁰ Karaman, *Gerçek İslâm’da Birlik*, İstanbul ty., s. 20-50.

ölçüsü ile ilgili olarak bizim de iştirak ettiğimiz şu tespiti yapmaktadır: “Müslümanlar önce dinlerine sonra da ümmet birliğine zarar vermeyecek biçimde kavim değerlerine sınıksız sarılmalıdırlar. Kavim asabiyeti, ümmetin birliğine ve dayanışmasına zarar verdiği zaman meşrûiyetini kaybeder.”²⁰¹

2- Din Kardeşliği ve Hukuk Önünde Eşitlik

İslâm devletinde galip unsur dindir. Ülke vatandaşlığı sınıflandırılmasında öncelikli olarak fertlerin inançları göz önünde tutulmaktadır.²⁰² Teori olarak bir Müslüman hangi İslâm devletinin tebaası olursa olsun diğer İslâm devletinin de vatandaşı sayılmış, hak ve vazifelerde her Müslümanın diğerine eşitliği kabul edilmiştir.²⁰³

Müslümanlar farklı devletlere sahip olsalar da Ümmet-i Muhammed kavramına dâhil oldukları için birbirlerine karşı sorumlulukları vardır.²⁰⁴ Kur’an-ı Kerim’de mü’minlerin kardeş olduğu,²⁰⁵ aralarında dostluk bağının olması gerektiği,²⁰⁶ bütün mü’minlerin birbirlerinin velileri olduğu,²⁰⁷ yardımlaşmanın ve birbirlerine karşı

²⁰¹ Cemâleddin Efgânî, *el-Urvetü’l-vuska*, Beyrut 1970, s. 107 vd.

²⁰² Medkur, *Meâlimu’d-devleti’l-İslâmiyye*, s. 97.

²⁰³ Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, s. 37; Karaman, *İslâm’ın Işığında Günün Meseleleri*, I, 364; Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, İstanbul 1991, s. 146-147; Ahmet Bostancı, *Hz.Peygamber’in Gayrimüslimlerle İlişkileri*, İstanbul 2001, s. 94.

²⁰⁴ Benzer anlayış başka din mensupları arasında da vardır. Mesela Grotius, Hristiyanların aynı gövdenin parçaları olduğunu, birbirlerinin dertlerini paylaşıp aralarında birlik oluşturmalarının gerekliliğini savunmuştur. Bkz. Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku* (trc. Seha L. Meray) s. 110.

²⁰⁵ Hucurât sûresi, 49/10.

²⁰⁶ Âl-i İmrân sûresi, 3/28, 118.

²⁰⁷ Tevbe sûresi, 9/71.

merhametli olmanın inananların bir şîârı olduğu,²⁰⁸ bildirilerek ilişkilerde olması gereken temel ölçüler sunulmuştur.²⁰⁹

Hicretten sonra kurulan İslâm devletinin anayasası kabul edilen Medine vesikasında bu hususa şu şekilde değinilmektedir:

“Müminler kendi aralarında ağır mali mesuliyetler altında bulunan hiç kimseyi (bu halde) bırakmayacaklar, fidiye-i necat veya kan diyeti gibi borçlarını iyi ve mâkul bilinen esaslara göre vereceklerdir.” (madde 12) *“Allah’ın zimmeti birdir; müminlerin ehemmiyetsizlerinden birinin tanıdığı himaye, onların hepsi için hüküm ifade eder. Çünkü müminler, diğer insanlardan ayrı olarak birbirlerinin mevlâsı (kardeşi) durumundadırlar.”* (madde15)²¹⁰

3- İslâm Dünyasının Ekonomik ve Kültürel Açıdan Günümüzdeki Durumu

İslâm dünyasının kültürel ve ekonomik açıdan gelişmesi, uluslararası düzen ve istikrar için olumlu katkıda bulunacaktır. Ancak bugün baktığımızda İslâm ülkeleri yer altı ve yer üstü zenginliklerinin bol olduğu bölgelerde olmalarına rağmen milli gelir seviyeleri dünya ortalamasının çok altında olup yüksek oranda dış borç batağındadırlar. Dünya bankası istatistiklerine göre İslâm ülkelerinin dış borcu, gayri sâfi milli hasıllarının yaklaşık üçte

²⁰⁸ Şûrâ sûresi, 42/39; Fetih sûresi, 48/29.

²⁰⁹ 1969 yılında temelleri atılan İslâm Konferansı Örgütü Kur’andaki “ümme” kavramı ile bağlantılı olarak Müslümanlar arasında dayanışma ve işbirliğini sağlamayı hedeflemektedir. Teşkilatın amacı üye devletler arasında dayanışmayı geliştirmek, ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda işbirliğini desteklemek, dünyada eşitsizliği ve sömürgeciliği ortadan kaldırmak, uluslararası barış ve güvenlik için gerekli tedbirleri almak, İslâm’ın kutsal mekânlarını korumak, Filistin halkının mücadelesini desteklemek, Müslüman halkların bağımsızlık ve milli haklarını elde etmeleri için mücadelelerini desteklemektir. Üye ülkeler arasında doğabilecek anlaşmazlıkları görüşme, arabuluculuk, uzlaşma veya hakem kararıyla halletme teşkilatın temel ilkelerindendir. Bkz. Davut Dursun, “İslâm Konferansı Teşkilatı” *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 49-53.

²¹⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), I, 203 vd.

ikisini bulmaktadır.²¹¹ Eğitimsizlik gelişmemeyi, gelişmemek de dünyada söz sahibi olamamayı getirmektedir.

Ekonomik ve kültürel ilişkiler zayıf ise siyâsî açıdan işbirliği ortamı hazırlamak mümkün değildir. İslâm ülkeleri toplam ticaret hacminin az bir kısmını kendi aralarında gerçekleştirmektedirler. İslâm ülkeleri arasında yardımlaşma ve işbirliğinin artırılması için öncelikle ticârî ve kültürel münasebetlerin geliştirilmesi gerekmektedir.

4-Konunun Çağımızdaki Gelişmeler Işığında Değerlendirilmesi

20. yüzyılda imparatorlukların çökmesiyle milli devletlerin ortaya çıkması, dünya dengelerinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Güvenlik endişesi duyan devletler çeşitli adlar altında bloklar ve birliktelikler oluşturma ihtiyacı duymuşlardır.

Düşünce olarak İslâm devletlerinin birliği son yüzyılda savunulmuş, Cemâleddin el-Efgânî (v.1897) ve onun izinden yürüyen Muhammed Abduh (v.1905) ve Reşid Rıza'nın (v.1935) kayda değer çabaları olmuş,²¹² fakat uygulamaya geçirilememiştir. II. Abdülhamit'in İslâm birliği fikri belki de faydacı bir yaklaşımın sonucu olması, amaç değil araç olarak görülmesi²¹³ yani esas hedefin sadece Osmanlı devletini yıkılmaktan korumak olması sebebiyle başarı sağlayamamıştır.

Dünyada birden fazla İslâm devletinin var olabileceğini daha önce açıklamıştık. Buradan hareketle bugün İslâm ülkeleri reel politik durumu göz önüne almalı, tek devlet çatısı altında olmak

²¹¹ Mustafa Özel, "Önce Bölgesel Ortaklık", Aksiyon Dergisi, sayı: 98, Ekim 1996. İslâm ülkelerinin gelişmişlik düzeyi hakkında ayrıca bkz. Abdurrahman Kureyşi, *İslâm Ülkeleri Arasında Ekonomik ve Sosyal İşbirliği*, İstanbul, 1983, s. 31-56. İslâm dünyasında iç ve dış etkenler sebebiyle oluşan gelişme ve krizlerin kapsamlı bir tahlili için bkz. Bernard Lewis, *İslâm'ın Krizi* (Abdullah Yılmaz), İstanbul 2003, 2. Basım, s. 102-106.

²¹² Karaman, *Gerçek İslâm'da Birlik*, s. 21-165.

²¹³ İsmail Kara, *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hıfaze*, İstanbul 1998, s. 61.

mevcut uluslararası şartlar sebebiyle mümkün görünmüyorsa, Müslümanlar farklı devlet çatısı altında kalarak işbirliği yollarını aramalıdır.

İslâm devletleri arasında işbirliğinin sağlanabilmesi için öncelikle bu işbirliğine mâni olan etkenlerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Tespit edebildiğimiz başlıca engeller şunlardır:

a-Sahip oldukları zenginlik ve kuvveti başkalarına bırakmak istemeyen güçlü devletlerin faaliyetleri ve ekonomik ve siyasî durum açısından dışa bağımlılık,

b-Yüzyıllar boyu Müslümanlar arasına atılmış kin ve düşmanlık duyguları, kamuoyunun olumsuz yönlendirilmesi,

c- Özellikle Orta Doğu'nun sömürge sonrası devletlerinin bencil tavır takınmaları, küçük ve şahsî hesapların büyük hedeflerin önüne geçmesi,²¹⁴

d-Birçok İslâm devletinin hükümetlerinin bu gayeye yönelik bir arzu ve iradesinin olmaması,

e-İslâm ülkelerinin bölgelerinde başka organizasyonlarda yer alması ve İslâmî muhteva altında yeni bir organizasyona gidememesi,²¹⁵

f-Entelektüel sahada yapılan çalışmaların, ilim adamlarının, uluslararası İslâmî kuruluş ve teşkilatların yetersizlikleri,

g-Mezhep ve kavmiyet taassubu,

h-Riyaset sevgisi.

Çağımız âlimlerinden Muhammed Ebû Zehre (v. 1974), İslâm devletleri arasındaki işbirliğinin artırılması için şu önerileri yapmaktadır:

“İslâm ülkeleri tarih ve kültürleri ile birbirlerine tanıtılmalıdır. Okullarda ortak bir mirasa sahip olduğu vurgulanmalıdır. Bilgi ve tecrübesi ile konusunda uzman olan insanlardan karşılıklı olarak istifade edilmelidir. İslâm ülkelerinde araştırma merkezleri

²¹⁴ Fred Halliday, *İslâm ve Çatışma Mit* (trc. Umut Özkırımlı-Gülberk Koç), İstanbul 1998, s. 45, 127; Hasan Aksay, “İslâm Dünyasının Birliği”, *Dış Politika*, İstanbul 1988, sayı: 2, s. 22-25.

²¹⁵ Sabahaddin Zaim, *Türk ve İslâm Dünyasının Yeniden Yapılanması*, İzmir 1997, s. 121.

*kurularak bu yerlerin faal bir şekilde işlerliği sağlanmalıdır. Ticarî münasebetlerde büyük kolaylıklar sağlayacağı için gümrük birliği uygulamasına geçilmelidir. İbadetler İslâm birliğini sağlamada araç olabilir. Hac ibadeti gerekli organizasyon yapılarak Müslümanların tanışmasına ve fikir alış-verişi yapmasına imkân sunmalıdır.*²¹⁶

İletişim teknolojisinden yararlanarak sağlam bilgi, ulaşım ve haberleşme ağı kurmak,²¹⁷ halkın bilinçlenmesi için halk eğitimine özen göstermek, ülkeler arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların büyümeden çözülebilmesi için tarafsız ve güvenilir hakem heyetleri kurmak da İslâm devletleri arasındaki işbirliği ve dayanışmayı artıracaktır.

Müslümanların birbirleriyle işbirliği içinde olmaları diğer devletlerin güvenliğini tehdit edecek bir durum değildir. Çünkü İslâm, farklı ırklardan insanların kardeşçe yaşamalarını, farklı inançtan olan halkların hoşgörüsü içinde yan yana hayatı sürdürmelerini öğretmiştir.²¹⁸ Uluslararası ilişkilerde uyulması gereken temel ilkeler başlığı altında açıkladığımız gibi adalet ve hakkaniyetten ayrılmamak, haksız saldırılarda bulunmamak, teröre karşı olmak, İslâm'ın mensuplarından beklediği davranışlardır. Bu sebeple, bu ilkelerle hareket eden İslâm devletlerinin işbirliği yapımları dünya düzenini olumlu yönde etkileyecek, uluslararası kamu düzeninin sağlanmasında önemli roller üstlenecektir.

III- İSLÂM DEVLETLERİNİN GAYRİMÜSLİM DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ

Muahhar dönem İslâm devletlerinin, detayı klasik fıkıh kaynaklarında sistematik olarak ortaya konulmuş olan savaş siyaseti uygulamalarının teorik temelleri, Hz. Peygamber (s.a.) döneminde atılmış, Hulefâ-yi Râşidin döneminde geliştirilerek sonraki asırlara örnek uygulamalar bırakılmıştır.

²¹⁶ Ebû Zehre, *İslâm Birliği*, s. 363, 427-431.

²¹⁷ Zaim, *a.g.e.*, s. 124.

²¹⁸ Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm: es-Siyasî ve'd-dinî ve's-sekafî*, Beyrut 1991, I, 87.

Milletlerarası ilişkilerde temel ilkenin savaş hali mi yoksa barış hali mi olduğu konusu ilk dönem İslâm hukukçuları tarafından tartışılmıştır. Biz bu görüşleri zikretmeden önce Asr-ı Saadet ve Hulefâ-yi Râşidin dönemine ait uygulamaları aktarmak istiyoruz. Çünkü bu uygulamalar fıkıh doktrinlerinin oluşmasında etkili olmuştur.

A- HZ. PEYGAMBER (s.a.) DÖNEMİNDE GAYRİ MÜSLİMLERLE İLİŞKİLER

İslâm hukukunda uluslararası ilişkilerde uyulması gereken temel ilkelere daha önce değindiğimiz için bu bölümde daha çok uygulamadan örnekler vererek, tarihî süreç içinde yaşananlardan hareketle konuyu açıklamak istiyoruz.

1- Mekke Dönemindeki Temaslar

Hz. Peygamber'in (s.a.) Müslüman olmayanlarla münasebetlerindeki temel hedef İslâm'ın anlatılması ve öğretilmesi olmuştur. Hz. Peygamber, İslâm'ın açıktan tebliğ edilme emri geldikten sonra, hac için Mekke'ye gelenlerle irtibata geçerek İslâm'ın Mekke dışında duyulmasını sağlamıştır.²¹⁹ Mekke'de hâkim güç olan müşriklerin menfi tesirleri sebebiyle bu dönemde dış münasebetler sınırlı bir şekilde yürütülmüştür. Mekke döneminde yumuşak dille (قَوْلَ لَيْنٍ) dinin anlatılması esas olup, henüz cihad emredilmemiştir. Bu sebeple müşriklerin yaptığı kötü muamelelere sabırla tahammül gösterilmiş, karşılık verme cihetine gidilmemiştir.

2- Medine Dönemindeki Temaslar

Medine'den Mekke'ye gelen birkaç kişinin, Hz. Peygamber (s.a) ile görüşüp İslâm dinine girmeleri ve Akabe bey'atlerinin

²¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 174, 289. Mekke döneminde Hz. Muhammed (s.a) ile temas kuran şahıs ve heyetler şunlardır: Gıfar elçisi Ebûzer, Ezdû Şenüe elçisi Dımad, Hemdan elçisi Kays b. Malik, Devs elçisi Tufeyl b. Amr, Habeş heyeti, Medine heyeti, Kinde, Fezare, Gassan, Mürre, Hanîfe ve Süleym kabileleri bkz. Nüveyrî, Şihabüddin, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*, Kahire 1923, XVIII, s. 1-15; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 285-288.

yapılmasını takiben²²⁰ Müslümanların hicret etmeleri İslâm tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Hicretle birlikte Müslümanlar İslâm'ın yaşanmasında ve diğer insanlara tebliğ edilmesinde elverişli imkânlar kavuşmuşlardır. Medine'de birçok heyetin kabul edilmesinin yanında²²¹ Habeşistan'a, Benî Amir'e, Yemâme'ye ve Kureyş'e elçiler gönderilmiştir.²²²

Medine dönemini, Mekke döneminden dış ilişkiler açısından ayıran farklar bu dönemde İslâm devlet yapısının şekillenmesi ve dış dünya ile şahıs bazında değil devlet seviyesinde diplomatik temas kurulmasıdır.²²³ Seriiye ve gazveler bu dönemde gerçekleşmiştir.²²⁴ Medine döneminde, gerektiğinde kâfirlere karşı çok çetin bir mücadelenin içinde olmanın gerektiği beyan edilmiştir.

3- Hükümdarlarla Kurulan Diplomatik Münasebetler

Peygamberlik sıfatının yanında devlet başkanlığı sıfatına da sahip olan Hz. Muhammed (s.a), Hudeybiye anlaşmasıyla oluşan sulh ortamından istifade ederek civar ülkelerin hükümdarlarına mektuplar göndermiş ve onları İslâm'a çağırmıştır. Günümüze kadar ulaşan bu mektuplar İslâm devletler hukuku için önemli birer tarihî vesika niteliğindedir.

²²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübra*, Beyrut t.y., I, 219-223.

²²¹ Nüveyrî, *a.g.e.*, XVIII, 16-74.

²²² Belâzûri, *Fütûhü'l-büldan*, s. 94; Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 177.

²²³ Ali Rıza Temel, *İslâm'da Dış Politika ve Diplomasi*, İstanbul 1988, s.56.

²²⁴ Elşad Mahmudov, Hz. Peygamber dönemindeki seriiye ve gazvelerin ayrıntılı bir listesini verdiği makalesinde askerî harekâtın sebepleri olarak başlıca şunları göstermektedir: “Kureyş kervanlarını takip, saldırganları cezalandırma, istihbarat, kutsal değerlere hakaret, anlaşmaların ihlâli, düşmanın saldırısını yerinde savmak, meşrû müdafaa, devlet itibarını koruma, İslâm'a davet, misilleme, düşmana yardım edenleri cezalandırma, elçi dokunulmazlığının ihlâli, putların imhası” Bkz. Elşad Mahmudov, “Sebepler ve Sonuçları Bağlamında Hz. Peygamber'in Savaşları Üzerine Bazı Notlar ve İstatistikler”, *BDÜİF İlmî Mecmuası*, yıl: 2, sayı: 2, s. 76-91, Eylül 2005.

Hicrî yedinci ve sekizinci senede hükümdarlara gönderilen bu elçiler gittikleri ülkelerin dillerini bilen, ikna kabiliyeti kuvvetli, cesaretli ve zeki kişilerdir.²²⁵ Mektupları alan hükümdarların tepkileri birbirinden farklı olmuştur. İslâm'ın çağrısına uyanlar olduğu gibi reddeden hatta Hz. Peygamber'in (s.a) elçilerine kötü davranan hükümdarlar da olmuştur.²²⁶

Bu mektuplarda devletler hukuku açısından dikkat çeken bir husus, Peygamberimizin bazı hükümdarlara İslâm'ı kabul etmesi halinde idaresi altındaki ülkesinin yönetimini yine kendisine bırakılacağını beyan etmesidir. Mesela Yemâme hükümdarına gönderdiği mektupta “...*Sen de Müslüman ol ki selamet bulasın ve idaren altındaki yerleri yine sana bırakayım.*”²²⁷ ifadesi yer almış; Umân Kralına gönderilen mektupta da “...*Şayet İslâm'ı kabul ederseniz saltanatınızı size bırakırım, eğer yüz çevirseniz hükümdarlığınız elinizden gidecek ve süvarilerim topraklarınızı çiğneyecek, peygamberliğim de saltanatınıza galip gelecektir.*” ifadesi bulunmaktadır.²²⁸

Elçilerin İslâm'a davetine olumlu cevap verip Müslüman olan Bahreyn Kralı Münzir b. Sâvi'nin İslâm'ı kabul etmeyen Mecûsî ve Yahudilere nasıl davranması gerektiğini sorması üzerine Hz. Peygamber (s.a.) “*Yahudilik ve Mecûsîlik üzere kalmak*

²²⁵ İbn Sa'd, et-*Tabakâtü'l-kübrâ*, I, 258 vd. Gönderilen elçilerin bazılarının adları ve gönderildikleri hükümdarlar şunlardır: Amr b. Ümeyye ed-Damrî: Habeş Necâsisi Ashama'ya; Dihye el-Kelbî: Rum Kayseri Heraklius'a; Abdullah b. Huzeyfe es-Sehmî: Acem Şahı Kisrâ'ya; Hatib b. Ebî Beltea: İskenderiyye Kralı Mukavkıs'a; Şucâ' b. Vehb el-Esedî: Gassan Hükümdarı Haris b. Ebî Şemir'e gönderilmiştir. Bkz. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fününi'l-edeb*, XVIII, s.157-167.

²²⁶ Şâfiî, *el-Üm*, IV, 180; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 284 vd; Turnagil, *a.g.e.*, s. 82.

²²⁷ "... فاسلم تسلم واجعل لك ما تحت يدك " Hamidullah, *Mecmûat'ül-vesâikü's-siyâsiyye*, Beyrut 1983, s. 157.

²²⁸ وانكما ان اقررتما بالاسلام وليتكما وان ابينكما ان تقررا بالاسلام فان ملككما زائل وخيلي تحل بساحتكما وتظهر نبوتي غلي ملككما

Bkz. Hamidullah, *Mecmûat'ül-vesâikü's-siyâsiyye*, s. 162.

isteyenleri cizyeye bağlarsın"²²⁹ buyurarak İslâm devletler hukukundaki temel bir ilkeye işaret etmiştir.

Bu dönemde diplomatik ilişki kurma arzusunda olan ülke ve kabilelerin Medine'ye elçi gönderdiklerine de şahit olmaktayız. Genellikle elçiler Hâris kızı Remle'nin evinde ağırlandı. Birlikte bu işe tahsis edilmiş özel evler de bulunmaktaydı.²³⁰ Gelen elçilerin Medine'de akrabaları varsa onların yanında ikamet ettikleri de olurdu. Zaman zaman heyetler Mescid-i Nebi'nin avlusunda kurulan çadırlarda ağırlandı.²³¹ Asr-ı saadette Hz. Muhammed ile görüşmeye gelen elçilere iyilikle davranılmış, ülkelerine dönünceye kadar güven içinde olmaları sağlanmıştır.²³² Sahte peygamber Müseylime'nin gönderdiği elçilere "*Elçilerin öldürülmeleri caiz olsaydı, sizi öldürtürdüm*"²³³ buyrulması elçilerin her hâlükârda dokunulmazlığının kabul edildiğini göstermektedir.

Hudeybiye anlaşmasının yapılması esnasında görüşmelerde bulunmak üzere Mekke'ye giden Hz. Osman'ın öldürüldüğüne dair söylentilerin çıkması üzerine Hz. Peygamber (s.a.) müşriklere karşı savaş açma kararı alarak Müslümanları bî'at etmeye (Rıdvan Bey'atı) çağırmıştır. Söylentinin uydurma olduğunun anlaşılması savaşın vukûuna engel olmuştur.²³⁴ Bu durum gönderilen elçinin öldürülmesinin savaş sebebi olarak algılandığını göstermektedir.

Elçilerin din ve vicdan özgürlüğüne saygı gösterilmiş Necranlı Hristiyan temsilcilerinin Mescid-i Nebi'de kendi dinlerinin

²²⁹ " ... فعليه دينار من قيمة المعافري " Bkz. Hamidullah, *Mecmuat'ül-vesâikü's-siyasiyye*, s.146-148.

²³⁰ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 183.

²³¹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*, XVIII, s. 90-98.

²³² Abidin Sönmez, *Resûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri*, İstanbul 1984, s. 55.

²³³ Ebû Dâvûd, *Cihad*, 154 (2761); Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, Kahire 1959, II, 235.

²³⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II, s. 782; Taberî, *Tarihu't-Taberî*, II, 121.

esaslarına göre ibadet etmelerine müsaade edilmiştir.²³⁵ Seyahat etme, toplantılara katılma ve bu toplantılarda görüş beyan etme hakkı da tanınmıştır.²³⁶

4- Hz. Peygamber (s.a.) Döneminde Ehli Kitapla Olan Münasebetler

Rasulullah (s.a), bulunduğu yerde düzen ve huzurun temini-ne önem verdiği için hicretten hemen sonra Medine’de kamu düzenini temin eden Medine sözleşmesinin yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Bu sözleşmede Yahudiler, umumî maslahatlarda Müslümanlarla eşit haklara sahip kabul edilmiştir.²³⁷ Ancak Yahudilerin anlaşma esaslarına muhalif davranışları Müslümanlarla aralarının bozulmasına sebep olmuştur.

Anlaşmayı ilk bozan Benî Kaynuka Yahudileri olmuştur. Mücevher almak için Benî Kaynuka çarşısına giden Müslüman bir kadın tacize uğramış, oradan geçmekte olan bir Müslüman bunu yapan kişiyi öldürmüş ve orada bulunan Yahudiler de o sahabeyi öldürmüşlerdir.²³⁸ Müslümanlarla aralarındaki anlaşmaya muhalif davranan Benî Kaynuka Yahudilerini, Hz. Peygamber Bedir Savaşından sonra İslâm’a çağırılmış fakat onlar küstahça cevap vermişlerdir. Bunun üzerine m. 624 yılında kuşatma altına alınan Benî Kaynukalılar 15 gün süren muhasaradan sonra teslim olmuşlardır.²³⁹ Yaptıklarının karşılığı olarak sürgün edilmelerine karar verilmiştir.²⁴⁰

Gizlice Kureyş ile ittifak kurmaları, hatâen adam öldürme diyetine katılmamaları ve Hz. Peygamber’e suikast planlamaları sebebiyle Benî Nadir Yahudileri ile olan anlaşma da bozulmuştur.²⁴¹ Ülkeyi terk etme talebini reddetmeleri üzerine kuşatmaya

²³⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, I, 357.

²³⁶ Temel, *a.g.e.*, s. 265.

²³⁷ Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu’l-İslâm*, I, 87.

²³⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretün’n-nebeviyye*, II, 573-574.

²³⁹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 573-574; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, IV, 4.

²⁴⁰ Nüveyrî, *a.g.e.*, XVII, 69.

²⁴¹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 682.

alınmıştır.²⁴² Benî Nadirîler, müşriklerden beklediği yardımı alamayınca teslim olmuşlardır.²⁴³ İslâm'a girme teklifini kabul edenler affedilmiş, reddedenlere silahları müstesna bütün menkul mallarını alıp Medine'den gitmelerine izin verilmiştir.²⁴⁴

Benî Kurayza Yahudilerinin Hendek Savaşında ihanet etmeleri üzerine Resûlullah savaş biter bitmez onları kuşatma altına almış birkaç günlük mukavemetten sonra teslim olmuşlardır. Benî Kurayza Yahudileri Hz. Muhammed'in kayıtsız şartsız teslim olma teklifini kabul etmemişler, Evs'li Müslümanlardan Sa'd b. Muâz'ın hakemlik etmesini arzu ettiklerini haber vermişler, Resûlullah da bunu kabul etmiştir. Sa'd b. Muâz Tevrat'ta bulunan hükme binaen "*Muharip erkeklerin öldürülmesine, malların dağıtılmasına, kadın ve çocukların esir alınmasına*" karar vermiştir.²⁴⁵

Bu uygulamadan hareketle İslâm devletler hukukunda gerekli görüldüğü zaman hakemlik (tahkim) müessesesine başvurulabileceği sonucunu çıkarabiliriz. Sa'd b. Muaz karar vermeden önce alınacak kararın bağlayıcı nitelikte olmasını kabul ediyor musunuz? diye sorduğunda Hz. Peygamber'den olumlu cevap alması²⁴⁶ hakem kararının bağlayıcı olduğunu göstermektedir.

Hayber'deki Yahudiler Müslümanlara düşmanlık besliyor, saldırmaları için sürekli Kureyş'i teşvik ediyor ve Gatafan'ı Kureyş ile bir olması için yönlendiriyordu. Bölgede barış ortamının kurulmasına mâni olan Hayber'liler, hicrî 7. yılda kuşatıldı. Karşı koyamayacaklarını anlayınca ve Gatafanlılardan bekledikleri yardım da gelmeyince teslim olmaya karar verdiler. Görüşmeler sonunda Hayber'i ve tüm mallarını Müslümanlara bırakıp gitmeleri şartıyla hiç kimsenin öldürülmemesine ve esir alınmamasına karar veril-

²⁴² Belâzûri, *Fütûhü'l-büldan*, Kahire 1901, s. 24.

²⁴³ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 683; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 583.

²⁴⁴ Buhârî, Meğazi, 11 (3804); Belâzûri, *Fütûhü'l-büldan*, s. 24.

²⁴⁵ "تقتلوا مقاتلهم و تسي ذراريهم" Bkz. Buhârî, Meğazi, 28 (3895); Belâzûri, *a.g.e.*, s. 28.

²⁴⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretün'n-nebeviyye*, II, 717; İbn Hibban, Ebû Hatim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temimî, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hülefâ*, Beyrut 1997, I, 265.

di.²⁴⁷ Daha sonra, gelen teklifler ele alınarak sürgün kararının yeni bir karar alınincaya kadar ertelenmesine, arazinin ziraî ortakçılık (muzârea, yarıcılık) usûlü ile işlenmesine, yıllık gelirin yarısının her yıl İslâm hükümetine teslim edilmesine karar verildi.²⁴⁸

Buradaki uygulamadan idarî kararlarda maslahat ve kamu menfaati düşüncesinin ön planda olduğu, bu hedefler doğrultusunda gerekli düzenlemelerin yapılabileceği ve gayrimüslimlerle ziraî ortakçılık ilişkisinin caiz olduğu sonuçlarını çıkarabiliriz.

Necran'da yaşayan Hristiyanlara İslâm daveti ulaştıktan sonra onlar aralarından bir heyeti Medine'ye dini müzakerelerde bulunma düşüncesi ile gönderdiler.²⁴⁹ Yapılan müzakerelere rağmen Necranlılar Müslüman olmayı kabul etmediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) mülâaneyi (haksız olana Allah'ın lânetinin ulaşmasını istemek) teklif etti.²⁵⁰ Mülâaneyi kabul etmeyen Hristiyanlar sulh teklifinde bulundular. Cizye ödemeyi kabul eden Necranlılara can, mal güvenliği ile din ve vicdan özgürlüğü sağlandı.²⁵¹

Tebük seferinin yapıldığı hicrî 9. yılda Hristiyan Eyle halkı ile de cizye ödemeleri karşılığında can ve mallarının güvenceye alındığı bir sulh anlaşması yapılmıştır.²⁵²

Ana hatları itibariyle zikrettiğimiz bu tarihî örneklerden Peygamberimizin (s.a.) ehli kitap ile olan muamelesi hususunda şu tespitleri yapmak mümkündür:

²⁴⁷ Ebû Dâvûd, el-Harac ve'l-İmare ve'l-Fey', 24 (3006).

²⁴⁸ Ebû Dâvûd, el-Harac ve'l-İmare ve'l-Fey', 24 (3008); İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebevi*, II, s. 800.

²⁴⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*, XVIII, s. 121 vd.

²⁵⁰ Belâzûrî, *Fütûhü'l-büldan*, s. 71. Bu olay üzerine nâzil olan ayette şöyle buyrulmaktadır: "Artık sana gelen ilimden sonra kim seninle onun hakkında münakaşaya kalkarsa de ki 'Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra dua edelim de Allah'ın lânetini yalancılara üstüne okuyalım.'" Âl-i İmrân sûresi, 3/61.

²⁵¹ Anlaşmanın tam metni için bkz. Belâzûrî, *Fütûhü'l-büldan*, s. 71-72.

²⁵² Belâzûrî, *a.g.e.*, s.66; İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 953.

a-Anlaşmalara sadık kalınmıştır. Ancak karşı taraf anlaşmayı ihlal etmişse mevcut şartlar doğrultusunda buna müdahale edilmiştir.

b-İslâm'ın hâkimiyetini kabul edenlere daha önceki düşmanlıklar bahane edilerek kötü muamele ve işkence edilmemiştir. Aksine temel insan haklarına riayet edilmiştir.

c-Tahkim müessesesinin kararları bağlayıcı olarak kabul edilmiştir.

d-Harp ilanından önce ya Müslüman olmaları ya da cizye vererek İslâm'ın hâkimiyetini kabul etmeleri teklif edilmiş, cizyeyi kabul edenlerle sulh anlaşması yapılmış ve bu kimselere can, mal, din ve vicdan özgürlüğü sağlanmıştır.

e-Müslümanlara düşmanlık besleyen gruplar, gerekli görülmesi durumunda onlar bilfiil saldırıya geçmeden de kuşatma altına alınmıştır.

5- Hz. Peygamber (s.a.) Döneminde Müşriklerle Olan Münasebetler

Hz. Muhammed'e (s.a) ilk vahyin geldiği Mekke, büyük çoğunluk itibarıyla şirk inancının yaygın olduğu bir şehir olması sebebiyle nübüvvetin ilk yıllarında İslâm'ın tebliğ edildiği esas kitle müşrikler olmuşlardır. Önce İslâm'a gizlice davet yapılmış, sonra açıktan davet edilmeye başlanmıştır. Ancak bu durum Mekke'de hâkim güç konumundaki müşriklerin büyük tepkisi ile karşılaşmış ve Müslümanlar baskı, eziyet ve boykot uygulamaları altında büyük sıkıntılar çekmişlerdir. Medine'ye hicretin vukûundan sonra ise müşriklerle ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Mekkeli müşriklerle Müslümanlar arasında Bedir, Uhud ve Hendek savaşları gerçekleşmiştir.

Ebû Süfyan'ın büyük bir kervanla Şam'a gittiği haberi alınınca Müslümanlar yaklaşık 300 kişilik bir kuvvetle bu kervanı takibe almışlardı.²⁵³ Bu haber Mekke'de duyulunca hemen ordu hazır-

²⁵³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 442.

landı. İki ordu hicretin 2. yılında Bedir’de karşılaştı.²⁵⁴ Savaş Müslümanların kesin galibiyeti ile sonuçlandı. Savaşta, Müslümanlar 14 şehit vermiş, müşriklerden 70 kişi öldürülmüştür.²⁵⁵

Müslümanların ticaret kervanlarına saldırmasını zenginlik arzusuna dayalı bir hareket olarak görmemek gerekir. Onların bu şekilde davranmasını haklı kılan iki temel sebep vardır: Birincisi, Mekkeli müşriklerle savaş hali söz konusu idi. İkincisi, hicret etmek zorunda bırakılan Müslümanların malları müşrikler tarafından gasp edilmişti.²⁵⁶

Bedir yenilgisinin intikamını almak isteyen Kureyşliler hazırlıklara başladı. Hicrî 3. yılda iki ordu Uhud Dağı civarında karşılaştı. Kendilerinden sayıca üç kat daha güçlü düşmana karşı Müslümanlar başlangıçta üstün durumda iken okçuların yerlerini terk etmeleri sebebiyle üstünlüklerini kaybetti. Savaşta 70 civarında Müslüman şehit olurken, müşriklerden 22 kişi ölmüştür.²⁵⁷ Uhud Savaşı, Medine’yi savunma gayesiyle gerçekleşmiştir.

Mekkeli müşrikler ve müttetikleri Hicrî 5. yılda yeniden Medine’ye saldırmak üzere harekete geçtiler. Hz. Peygamber Selmân-ı Fârisî’nin önerisi ile hendek kazarak Medine’yi savunmaya karar verdi. Nuaym b. Mesud, “*Harp hiledir.*” ilkesinden hareketle düşmanla temasa geçerek aralarının açılmasına ve birbirlerine şüphe ile bakmalarına sebep oldu.²⁵⁸ İstedikleri hedefe ulaşamayacaklarını anlayan müşrikler geri dönmek zorunda kaldı.

Hicrî 6. yılın son aylarında Mekkeli müşriklerle yapılan Hudeybiye anlaşması yapılış şekli, içerdiği maddeler, sağladığı imkânlar ve çıkarılması gereken sonuçlar açısından çok önemli bir yere sahiptir. Bu anlaşmada *tarafsızlık ilkesine* yer verilmiş, bunun bir sonucu olarak Müslümanların Hayber seferine Kureyş müda-

²⁵⁴ Taberî, *a.g.e.*, II, 20.

²⁵⁵ İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 527-532.

²⁵⁶ İhsan Süreyyan Sırma, *İslâmi Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad*, İstanbul 2002, s. 38.

²⁵⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 584-637.

²⁵⁸ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 700-711.

hale edememiştir. Sulh ortamından istifade edilerek çeşitli kabile ve ülkelerle temasa geçilerek tevhit inancı anlatılmıştır.

Hudeybiye anlaşması göstermiştir ki, Müslümanların menfaatine olduğu durumlarda müşriklerle de sulh anlaşması yapılabilir. Anlaşma şartlarında İslâm'ın temel prensiplerini zedelemekten gerekli esneklik göstermek mümkündür.²⁵⁹

Kureyş dışındaki diğer müşrik kabilelerle de zaman zaman karşılıklı münasebetler geliştirilmiştir. Benî Damra ve Benî Gıfar müşrik Arap kabileleri ile güzel komşuluk yapma ve düşman saldırılarına karşı yardımlaşma esasına dayalı olarak sulh anlaşmaları yapılmıştır.²⁶⁰

Müslümanlara alay, hakaret, işkence ve boykot dâhil olmak üzere birçok kötü davranışlarda bulunan Kureyşli müşriklere Hz. Peygamber, kıtlık sebebiyle zor durumda kaldıkları bir sırada Medine'den yiyecek ve fakirlere dağıtılmak üzere beş yüz dinar göndermiştir.²⁶¹ Bu davranışıyla müşriklerin önyargılarını kırmak, onların kalplerini İslâm'a ısındırmak istemiştir. Bunda da başarı sağlamıştır. Hz. Peygamber bu şekilde davranarak intikam duygusuyla hareket etmediğini, gerçek amacının risâlet görevini yerine getmek olduğunu göstermiştir.

Klasik dönem hukukçuları, hicrî 9. yılda Tevbe sûresinin nâzil olmasından sonra²⁶² Arap müşrikleri ile münasebetlerin diğer kavimlerden farklı olarak yürütülmesi gerektiğini savunmaktadır. Buna göre onlarla cizye karşılığı sulh yapılamaz. İslâm'ı kabul etmemeleri durumunda savaştan başka bir alternatif kalmayacaktır. Biz bu görüşten farklı olarak Hudeybiye anlaşması ve çeşitli müşrik Arap kabileleri ile yapılan sulh anlaşmaları örnekliğinde olduğu

²⁵⁹ Sönmez, *Resûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri*, s. 241.

²⁶⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, s. 434-437.

²⁶¹ Serahsî, *el-Mebsût*, X, s. 92.

²⁶² Neseî, Ebû'l-Berekât Hafizüddin, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, İstanbul ty., II, 115.

gibi müşriklerle cizye mukabili sulh yapılabileceğini düşünüyö-
ruz.²⁶³

Mekke'nin fethinden sonra oradaki müşriklere umumî af ilan edilmesi, maslahata dayalı olarak gerektiğinde müşriklerle aynı topraklar üzerinde yaşamının mümkün olabileceğini gösterir. Hz. Peygamber vefatına yakın bir dönemde “*Müşrikleri Arap Yarımadasından çıkarın.*”²⁶⁴ diye vasiyet etmiş ve bu vasiyet Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinde gerçekleştirilmiştir.²⁶⁵ Peygamberimizin (s.a.) bu vasiyetini dinî bir zorunluluk olarak değil, siyasî bir öngörü ve tavsiye olarak algılıyoruz. İslâm'ın tüm dünyaya mesajının ulaştırılabilmesi için, Müslümanların ezeli düşmanlarından arındırılmış bir bölgenin var olmasının gerekliliğine işaret edilmiştir. İslâm dünyası sadece Arap yarımadasından müteşekkil olmadığına göre, dünyanın değişik bölgelerinde müşrik ve Müslümanların aynı mekânda yaşamaları fiilen söz konusu olacaktır.

6- Cihad ve Şehitlik Kavramları Hakkında Hadisler

Hz. Peygamber (s.a.) döneminde gayrimüslimlerle ilişkiler konusunu bitirmeden önce Peygamberimizin(s.a.) cihad ve şehitlik kavramlarına ilişkin birkaç hadisine yer vermek istiyoruz. Çünkü O'nun (s.a) hem uygulamaları, hem de sözleri Müslümanlar için hukukî kaynak niteliğindedir. Hadis kitaplarının cihad ve siyer bölümlerine bakıldığı zaman cihadın ve şehitliğin fazileti ayrı bir

²⁶³ Bu konuda doktrinde oluşan tartışmalara ve kendi görüşümüze ayrıntılı olarak “Savaş İlanı” başlığı altında yer verilmiştir.

²⁶⁴ “... اخرجوا المشركين من جزيرة العرب...” Bkz. Buhârî, Cihad, 172 (2888).

²⁶⁵ Mustafa Fayda, Hz. Ömer Zamanında Gayrimüslimler, İstanbul 1989, s.194. Bernard Lewis, Müslüman ile Hristiyan dünyasındaki sürgüne gönderme olaylarını mukayese olarak şunları söylemektedir: “*Yahudileri ve ardından Müslümanları sürgün etmeyi normal bulan ve bunu sık sık yapan Orta Çağ Hristiyanlığının aksine, dinsel azınlıkların sürgün edilmesi İslâm tarihinde son derece seyrek rastlanan bir şeydi.*” Bkz. Lewis, İslâm'ın Krizi, s. 11.

başlık altında incelendiği görülmektedir.²⁶⁶ Bir konuda hüküm verirken kavli, fiili ve takriri sünnetlerin göz önüne alınma mecburiyeti vardır. Hadis kitaplarında bu mevzuda birçok hadis yer almaktadır. Biz örnek olması amacıyla sadece birkaç hadisi zikretmek istiyoruz:

*"Müşriklere karşı mallarınızla, canlarınızla ve dillerinizle cihad edin."*²⁶⁷

*"Ey İnsanlar, düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Allah'tan afiyet isteyin. Ancak düşmanla karşılaşırsanız sabredin, bilin ki cennet kılıçların gölgesindedir."*²⁶⁸

*"Kim Allah yolunda, devenin iki sağımı arasında geçen süre kadar i'lâ-yi kelimetullah için savaşırsa, cennet ona vacip olur."*²⁶⁹

*"Şehidin –borç hariç- bütün günahları affedilir."*²⁷⁰

*"Cennete giren hiç kimse, yeryüzündeki her şeye malik olmak üzere dahi olsa, tekrar dünyaya dönmek istemez. Ancak şehit müstesnadır. O, mazhar olduğu ikramlar sebebiyle tekrar dünyaya dönmeyi ve on kere şehit olmayı temenni eder."*²⁷¹

"Hz. Peygamber'e (s.a.) Allah azze ve cellenin yolunda cihad etmeye denk ne olabilir? dediler. "Sizin ona gücünüz yetmez." buyurdu. Bu sözü kendisine iki veya üç defa tekrarladılar. Hepsinde "Sizin ona gücünüz yetmez." buyurdu. Üçüncüde "Allah yolunda mücadele eden kimsenin misali, oruç tutan, namaz kılan, Allah'ın ayetlerine

²⁶⁶ Cihad mevzuundaki rivayetleri toplayan müstakil eserlerde de şehitliğin önemi özellikle vurgulanmıştır. Bkz. Abdullah b. Mübârek, *Kitabu'l-cihad*, Beyrut 1998, s. 15 vd.

²⁶⁷ "جاهدوا المشركين بأموالكم و أنفسكم و السنتكم" Ebû Dâvûd, Cihad, 17 (2504); Nesâî, Cihad, 1 (3082).

²⁶⁸ "يا ايها الناس لا تتمنوا لقاء العدو واسألوا الله العافية فإذا لقيتموهم فاصبروا و اعلموا ان الجنة تحت ظلال السيوف." Bkz. Buhârî, Cihad 153 (2862); Müslim, Cihad, 20 (1742); Ebû Dâvûd, Cihad, 89 (2631).

²⁶⁹ Ebû Dâvûd, Cihad 40, (2541); Nesâî, Cihad, 25 (3127); İbnu Mace, Cihad 15 (2792).

²⁷⁰ "يغفر للشهيد كل ذنب الا الدين" Müslim, İmare, 32 (1886).

²⁷¹ Buhârî, Cihad, 21 (2662); Müslim, İmare, 29 (1877); Tirmizî, Fedâilu'l-cihad, 13 (1694); Nesâî, Cihad, 30 (3139).

muti' bir kişi gibidir ki Allah yolundaki m¼cihad d¼n¼nceye kadar ne oruçtan, ne namazdan gevşeklik gösterir.” buyurdular.²⁷²

Bu hadislerden çıkardığımız sonuca göre Müslümanlar her hal ve şartta İslâm dinini tebliğ görevi ile sorumludur. Bu bazen mal ile, bazen can ile bazen de dil ile olacaktır. Savaşmak amaç değil, kutsal değerlerin muhafazası ve ilâhî nizamın kitlelere ulaştırılması için bir araçtır. Yaşanılan çağda mevcut şartlar savaşı gerekli kılıyorsa korkmadan, yılmadan Allah yolunda mücadele içinde olmak gerekir. Sırf Cenab-ı Hakkın rızası gözetilerek çıkılan cihadda canını feda edenler şehitlik makamına nail olup ahirette büyük mükâfatla karşılaşacaklardır. Şehitlik, Allah Teâla'nın bol lütuf ve ikramına mahzar olunan bir derecedir.

B- HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE GAYRİ MÜSLİMLERLE İLİŞKİLER

Peygamberimizin (s.a) eğitiminden geçmiş ve İslâm'a sadakatle bağlı olan sahabe neslinin ve onların önderleri olan halifelerin uygulamaları kendilerinden sonrakilere örneklik teşkil etmektedir. Fıkıh usûlü ilminde, şerî deliller bahsinde sahabe kavline yer verilmesi onların hükümlerine atfedilen değeri göstermesi açısından önemlidir. Bu derece değer verilmesinin temelinde, sahabenin sözlerinin ve fiillerinin sünnet olma ihtimali ve vahyin iniş sürecine şahit oldukları için nasların manasını ve ruhunu daha iyi kavrama imkânına sahip olmaları yatmaktadır.²⁷³

Bu bölümde, hem sahabe uygulamalarının önemi sebebiyle, hem de İslâm tarihinin ilk dönemindeki devletlerarası ilişkilerin tarihî sürecini ortaya koymak amacıyla dört halifenin gayrimüslim devletlerle ilgili söz ve uygulamalarına kısaca yer vermek istiyoruz.

1- Hz. Ebû Bekir Dönemi (11-13/ 632-634)

Resûlullah (s.a.) vefat edince irtidat ve isyan hareketleri ortaya çıkmış, Kureyş ve Sakif kabilesi dışındaki kabilelerde irtidat

²⁷² Müslim, İmare, 29 (1878).

²⁷³ Sahabe kavlinin hüccetliği konusundaki farklı görüşler için bkz. Serahsî, *Usûl*, İstanbul 1990, II, 105-113.

olayları yaşanmıştır.²⁷⁴ Hz. Ebû Bekir(v.13/634) bu buhrandan toplumu korumak için ordunun tanzimine önem vererek kararlılıkla hareket etmiş ve ridde hareketlerini engellemiştir.²⁷⁵ Araştırma konumuz dış politika çerçevesinde olduğu için, iç işlerinde düzeni sağlama kapsamında olan bu hareketleri ele almıyoruz. Ancak irtidat edenlerle ilgili olarak komutanlara verdiği şu direktifi Hz. Ebû Bekir'in savaş hukukuna bakışını yansıttığı için naklediyoruz: “İslâm’a davet etmeden kimseyi öldürmeyin. İslâm’a karşı gelenlerle Allah’ın emrine dönünceye kadar savaşın. Muharipleri öldürün. Kadın ve çocuklarını esir alın. Ezan okumak Müslümanların nişânesi olduğundan ezan okuyan topluluklarla savaşmayın.”²⁷⁶

Hz. Ebû Bekir halife seçildiği gün “ Allah yolunda cihadı bırakmayınız. Bir millet Allah yolunda cihadı terk ederse Allah o millete zillet verir.”²⁷⁷ ilkesini zikrederek İslâm’ın tebliği konusundaki hassasiyetini ortaya koymuş,²⁷⁸ Resûlullah tarafından temelleri atılan İslâm fetihlerini aynı istikamette devam ettirmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.), veda haccından sonra Şam’a gitmek üzere bir ordu hazırlamış, fakat ordu daha hareket etmeden vefat etmişti. Hz. Ebû Bekir halife olduktan sonra, sefer hazırlıklarını tamamlamış olan Üsâme ordusunu birçok sahabenin geri dönmelerini teklif etmesine rağmen, Hz.Muhammed’in (s.a.) almış olduğu karara aykırı davranmayacağını beyan ederek orduyu sefere göndermiştir.²⁷⁹ Komutan ve askerlere yaptığı tavsiyelerde savaş hukukuna dair önemli bilgiler bulunmaktadır: “Hıyanet etmeyin. Anlaşmalara aykırı davranmayın. Ganimetten çalmayın. Müsle yapmayın. Çocukları, yaşlıları ve kadınları öldürmeyin. Hurma ağaçlarını kesip yakmayın. Yemek ihtiyacı dışında meyve veren

²⁷⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-tarih*, Beyrut 1982, II, 342 vd.

²⁷⁵ Ridde savaşlarının nedenleri için bkz. M. Salih Arı, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, İstanbul 1996, s. 87-104.

²⁷⁶ Taberî, *Tarihu’l-ümem ve’l-mülûk*, Beyrut 1987, II, 258.

²⁷⁷ "Bkz. لا يدع احد منكم الجهاد في سبيل الله فانه لا يدعه قوم الا ضربهم الله بالذل"

Taberî, *a.g.e*, II, 238.

²⁷⁸ Arı, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, s. 147-148.

²⁷⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 334.

hiçbir ağacı ve koyun, siğir veya develeri kesmeyin. Manastırlarına çekilmiş bir takım kimselere rastlayacaksınız. Onlara dokunmayın. Kendilerini adadıkları şeyle onları baş başa bırakın. Saçlarının ortasını kesip de kenarlarını bırakan bir kavimle karşılaşacaksınız. Onların başlarını kesiniz. Allah'ın adıyla hareket edin.”²⁸⁰

Bu dönemde irtidat hareketleri bastırıldıktan sonra Irak ve Şam'a seferler düzenlenmiş, bazı bölgeler cizye karşılığı barış anlaşılmış, bazıları savaş yapılarak İslâm devleti hâkimiyetine girmiştir. Bu fetih hareketlerinin başarılı olmasında Halid b. Velid'in (v. 21/641) komutan olarak önemli katkıları olmuştur.²⁸¹

Hız. Ebû Bekir dönemindeki fetihlerin sebepleri ne İtalyan tarihçi Caetani ve Henri Lammens'in iddia ettiğı gibi ekonomik nedenlere,²⁸² ne de Hollandalı Oryantalist M.J. de Geoe'nin iddia ettiğı gibi toprak elde etme ve Arapları yabancıların egemenliğinden kurtarma gayesine dayanmaktadır. Esas gaye İslâm inancını tüm insanlığa ulaştırmak, dünyadan zulmü ve haksızlığı kaldırmak olmuştur.²⁸³

2- Hız. Ömer Dönemi (13-23/ 634-644)

Hız. Ömer (v. 23/644), İslâm'dan önce Mekke şehir paramentosunun sefirlik (elçilik) görevini yürütmüş,²⁸⁴ Müslüman olduktan sonra da Hız. Peygamber ve Hız. Ebû Bekir'e danışmanlık yapmıştır. Bizans ve İran gibi çağın en güçlü devletleriyle eşitlik prensibi çerçevesinde ilişkileri sürdürmeyi hedeflemesi²⁸⁵ onun diplomasi konularında deneyim sahibi olduğunu gösterir. Hız.

²⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, II, 335.

²⁸¹ Belâzürî, *Fütûhü'l-büldan*, s. 114; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, II, 389-394.

²⁸² Ahmet Turan Yüksel, "Bazı Batılı Araştırmacılara Göre İlk Fetihleri", *SÜİFD*, sayı: 6, yıl:1996, s. 171.

²⁸³ Ahmet Ağırakça, *Hız. Ebû Bekir Devri İslâm Tarihî*, İstanbul 1998, s.208-211.

²⁸⁴ Ebû'l-Ferec Abdurrahman İbnu'l-Cevzî, *Menâkibu Emiri'l-mü'minin Ömer İbni'l-Hattab* (thk. Zeynep el-Kârut), Beyrut 1987, s. 11.

²⁸⁵ İsrail Balcı, "Diplomat ve Devlet Adamı Yönüyle Hız.Ömer", *OMÜİFD*, Samsun 2003, sayı: 16, s. 187.

Ömer diğer devletlerdeki gelişmeleri yakından takip etmiş, onların kanun ve usullerini araştırıp divanın oluşturulması, ordunun tertibi,²⁸⁶ gümrük vergisi ve kâtiplik gibi yararlı gördüğü uygulamaları tatbik etmiştir.²⁸⁷

Bu dönemde düzenli ve kalıcı ordu tertip edilmiş, orduların barınması için Basra, Kûfe ve Fustat şehirleri kurulmuştur.²⁸⁸ İslâm devleti, Sasanî ve Bizans İmparatorluklarına karşı büyük başarılar elde ederek Irak, İran'ın bir kısmı, Suriye, Azerbaycan, Filistin ve Mısır gibi çok önemli şehirler fethedilmiştir.²⁸⁹

Fetihlerde ele geçen menkul mallar daha önceki uygulamalar çerçevesinde beşte biri devlete bırakılarak geri kalanları mücahidler arasında taksim edilmiş, fakat toprakların taksimi konusunda tartışma yaşanmıştır. Halkın büyük bir kısmı toprakların ganimet hükümlerine dâhil edilmesini isterken, Hz. Ömer gelecek nesillerin menfaatini de düşünerek bu toprakların dağıtılmayıp eski sahiplerine bırakılmasını savunmuş, sonunda halifenin görüşü tatbik edilmiştir.²⁹⁰

Hz. Ömer ordu komutanlarına, kadın ve çocukları öldürmelerini ve insanları İslâm'a davet etmeden savaşa başlamamalarını bildirmiş; savaştan önce İslâm'ı kabul edenlerin Müslümanlarla aynı hak ve vecibelerle yükümlü olacaklarını haber vermiştir.²⁹¹ Teklifi kabul etmeyip kendi dininde kalmak isteyenlerden cizye alınmıştır. Cizyenin miktarı zimmîlerin gücü nispetinde belirlene-

²⁸⁶ Taberî, *a.g.e.*, II, 570.

²⁸⁷ Mevlânâ en-Nu'mânî eş-Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi* (trc. Talip Yaşar Alp), İstanbul 1986, II, 263.

²⁸⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldan*, s. 284, 354 vd.; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, II, 527-530; Şiblî, *a.g.e.*, II, 125-150.

²⁸⁹ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 28; Taberî, *a.g.e.*, II, 512-539.

²⁹⁰ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 24-27; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, Kahire 1981, s. 59-60; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 92. Karar aşamasında sahabe arasında yaşanan görüş farklılıklarının değerlendirilmesi için bkz. Fayda, *Hz. Ömer zamanında Gayrimüslimler*, s. 7-36.

²⁹¹ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 24; Ebû Ubeyd, *a.g.e.*, s. 34-39, 136.

rek, kadın, çocuk, fakirler ve çalışmaktan aciz ihtiyaçlardan cizye alınmamıştır.²⁹²

Bazı Batılı tarihçiler fetihlerin başarısını Doğu Roma ve İran İmparatorluğunun gerileme dönemini yaşamaları ile izah etmektedirler.²⁹³ Ancak bu devletlerin Müslümanlarla karşılaştırılınca maddî açıdan ve siyâsî nüfuz olarak güçlü oldukları, özellikle de savaş teçhizatı bakımından çok üstün oldukları²⁹⁴ göz önüne alınınca farklı etkenlerin de olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bize göre Hz. Ömer döneminde İslâm'ın büyük bir hızla yayılmasının sebepleri olarak şunlar gösterilebilir:

a-Müslümanların cihad bilincine sahip olup şehitlik arzusu taşımaları,

b-Müslümanların fethettikleri yerlerdeki halka âdil davranmaları,²⁹⁵ yaşantı tarzı ve ahlâkî seciyeleri ile diğer insanların takdirini kazanmaları,

c-İrak ve Suriye'deki Hristiyan-Arap kabilelerin kendi içlerinden çıkan bir peygamberin öğretilerini kabul etmeye yatkın olmaları,

d-Siyâsî, dînî ve mâlî hoşnutsuzlukların Bizans ve Sasanî idaresini istenmeyen idare durumuna getirmesi,²⁹⁶

²⁹² Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 125-128; Ebû Ubeyd, *a.g.e.*, s. 39.

²⁹³ Yüksel, "Bazı Batılı Araştırmacılara Göre İlk İslâm Fetihleri", *SÜİFD*, sayı: 6, yıl: 1996, s.186. Robert Mantran, fetihlerin başarısında birçok faktörün etkili olduğunu beyan etmekle birlikte daha çok Bizans ve Sasanîlerden kaynaklanan sebepler üzerinde durmakta; Bizans ve Sasanîlerin birbirleri ile mücadelelerini, Müslümanları ciddiye almamalarını, iç problemleri ve bazı bölgelerde halkın yüksek vergilerden şikâyet etmesini fetihlerin başarısındaki önemli etkenler olarak sıralamaktadır. Bkz. Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi* (trc. İsmet Kayaoglu), Ankara 1981, s. 88-91.

²⁹⁴ Parry, *"İslâm'da Harp Sanatı"* (trc. Erdoğan Merçil- Salih Özbaran), Askerî Tarih Bülteni, Ankara 1985, yıl:10, sayı:19, s. 94.

²⁹⁵ Suriyeli bir çiftçinin İslâm ordusunun tarladaki mahsulünü çiğnediğini şikâyet etmesi üzerine Hz.Ömer zararı tazmin etmiştir. Bkz. Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s.119; Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz.Ömer ve Devlet İdaresi* (trc. Talip Yaşar Alp), II, 214.

e-Yüksek mevkideki bazı gayrimüslimlerin Müslüman olması.²⁹⁷

Kudüs anlaşmasında Müslüman olmayanlara zorlama yapılmayacağı, dinlerinden ötürü bir zararla karşılaşmayacakları beyan edilmiştir.²⁹⁸ Hz. Ömer'in gayrimüslim kölesini İslâm'a davet etmesindeki tavrı da dikkat çekicidir. O, kölesine Müslüman olmasını tavsiye eder. Kölesi bunu kabul etmeyince "*Dinde zorlama yoktur.*"²⁹⁹ ayetini okuyarak ona hiçbir baskı uygulamazdı.³⁰⁰ Bu ve benzeri uygulamalar göstermiştir ki İslâm, baskı ve zorlama ile değil insanların gönülden razı olup bu dini kabul etmeleri ile yayılmıştır. Fetih hareketleri insanların İslâm'ı tanımalarına zemin hazırlamıştır.

3- Hz. Osman Dönemi (23-35/ 644-656)

Yaklaşık 12 yıl süren bu dönemin başlarında doğuda ve batıda fetihler devam ederek Kuzey Afrika, Taberistan, Kıbrıs ve Endülüs fethedilmiştir. Ayrıca isyan eden İskenderiye halkı ile yapılan savaşta ve Rumlarla yapılan deniz savaşında Müslümanlar galip gelmiştir.³⁰¹ Hilafetin 6. yılından itibaren başlayan huzursuzluklar giderek artmış³⁰² ve Hz. Osman'ın (v. 35/656) şehit edilmesi ile Müslümanlar arasında fitne ve ayrılık tohumları atılmıştır. İçerdeki huzursuzluklar dış politikayı etkilemiş, fetih hareketleri yavaşlamıştır.

Batılı araştırmacılar genellikle fetihlerin maddî kazanç elde etme amaçlı olduğunu iddia etmişlerdir. Mesela Vaglieri, Hz. Osman'ın mali sıkıntıya çare bulmak amacıyla fetihleri devam ettir-

²⁹⁶ Parry, *a.g.m.*, s. 93-94.

²⁹⁷ Şiblî, *a.g.e.*, II, 16, 172-173.

²⁹⁸ Taberî, *Tarihu't-Taberî*, II, 449.

²⁹⁹ "لا اكراه في الدين ..." Bkz. Bakara sûresi, 2/256.

³⁰⁰ Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 38.

³⁰¹ Taberî, *a.g.e.*, II, 549, 594; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut 1981, VII, 151-157.

³⁰² Taberî, *a.g.e.*, II, 606.

diğini ileri sürmektedir.³⁰³ Montgomery Watt da fetihlerdeki esas gayenin ganimet elde etme olduğunu iddia etmektedir.³⁰⁴ Bu durum, savaşta ganimet elde edilmesini savaşın sebebi olarak algılamaktan kaynaklanmaktadır. Bize göre ganimet elde etmek, savaşın sebebi değil sonucudur. Sırf ganimet için savaşa katılanların zemmedilmesi,³⁰⁵ fetih hareketlerini maddî gelir kaygısına indirgemenin yanlış olacağını gösterir.

Hz. Osman'ın Endülüs seferine çıkan orduya, onları teşvik amacıyla söylediği şu sözlerde fetih hareketlerinin manevi kazanç amacı taşıdığını görmekteyiz: *"Kostantiniyye deniz yönünden fethedilecektir. Siz Endülüslü fethederseniz Kostantiniyye'yi fethedenlerin ecrine ahir zamana kadar ortak olursunuz."*³⁰⁶

Hz. Osman devlet içindeki fitnenin engellenmesi amacıyla istişâre yapmıştır. Bu istişârede Said b. el-As, *muhalif olan grupların öldürülmesini*, Muaviye, *valilerin kendi bölgelerinde asayişin temin ile yetkilendirilmesini*, Abdullah b. Sa'd, *bağış ve ikram ile insanların susturulabileceğini*, Abdullah b. Âmir, *insanların cihada yönlendirilmesini böyle olursa herkes kendi derdine düşeceği için isyana fırsat bulamayacağını* savunmuştur. Halife, muhalif olan grupların öldürülmesi teklifini kabul etmeyip yapılan diğer üç teklifi yani valilerin yetkilendirilmesi, bağış ve ihsanın insanların itaatini sağlamada araç olarak kullanılmasını ve Abdullah b. Âmir'in önerdiği cihada teşvik edilmesi fikrini benimsemiştir.³⁰⁷ Bu olaydan hareketle halifenin cihad fikrini otorite sağlamak için kullandığı, dolayısıyla cihadın sırf maddî bir temele oturduğu şeklindeki bir yorumun doğru olmayacağını düşünüyoruz. Çünkü fitne ve kaos olmadan da cihad teşvik edilmiş, halifeliğin ilk yıllarında

³⁰³ Laura Vecchia Vaglieri, "Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri" (trc. İlhan Kutluer), *İslâm Tarihî Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul 1988, I, 82.

³⁰⁴ W. Montgomery Watt, *İslâmic Political Thought*, Edinburg 1999, s.16-17.

³⁰⁵ Tirmizî, *Fedâilu'l-cihad*, 16 (1697).

³⁰⁶ ان القسطنطينية انما تفتح من قبل البحر و انتم اذا فتحتم الاندلس فانتم شركاء لمن يفتح القسطنطينية في الاخر الزمان" Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 152.

³⁰⁷ Taberî, *Tarihu't-Taberî*, II, 643.

önemli fetihler gerçekleştirilmiştir. Hz. Osman istişâre sonunda isyan eden her gurubun önde gelenlerinin öldürülmesi gibi huzursuzluğu daha da artırıcı görüşlerin yerine, ortaya çıkan fitneyi en az zararla toplumun üzerinden kaldıracak görüşleri tatbik etmek istemiştir. Cihad zaten yerine getirilmesi gereken bir sorumluluk olarak görüldüğü için Abdullah b. Âmir'in teklifi benimsenmiştir. Bu tedbirler sonuç vermemiş, halife hicrî 35 yılında isyancılar tarafından şehit edilmiştir.³⁰⁸ Bu olay daha sonraki yıllarda önü alınmaz fitnenin ilk nüvesini oluşturmuştur.

Dış politika açısından baktığımızda bu dönem için şunları söyleyebiliriz: Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde var olan İslâm'ın bütün insanlığa tebliği gayesine dayalı fetih hareketleri bu dönemde de devam etmiş, İslâm devletinin hâkimiyet alanı genişlemiştir.

4- Hz. Ali Dönemi (35-40/ 656-661)

Hz. Ali (v. 40/661), Müslümanlar arasında çıkan isyan ve fitne sebebiyle son derece olumsuz şartlar altında hicrî 35'de halife olmuş, ertesi yıl (hicrî 36) Cemel vakasında binlerce kişi ölmüştür.³⁰⁹ Bu, Müslümanların birbirleri ile yaptıkları ilk silahlı çatışma olması açısından önemlidir. Aynı yıl Hz. Ali taraftarları ile Muaviye taraftarları arasında yapılan Sıffin Savaşı onbinlerce Müslümanın kanının akmasına neden olmuştur.³¹⁰ Hz. Ali ile Muaviye arasındaki mücadele birkaç yıl sürmüş hicrî 40'da savaşın bitirilmesini, Irak'ın Hz. Ali'ye, Şam'ın Muaviye'ye bırakılmasını öngören bir anlaşma yapılmıştır.³¹¹ Bu anlaşma, aynı anda birden fazla İslâm devletinin meşrûluğunun kabul edildiğini göstermektedir.

İç işlerinde huzur ve barışı sağlayamayan ülkelerin başarılı bir dış politika yürütmesi imkânsızdır. Hz. Ali yaklaşık 5 yıl süren halifeliği sırasında hep iç işlerinde düzeni sağlamakla meşgul olmak zorunda kalmıştır. Fetih hareketleri bu gelişmeler sebebiyle

³⁰⁸ Taberî, *a.g.e.*, II, 689.

³⁰⁹ Taberî, *a.g.e.*, III, 39 vd.

³¹⁰ Taberî, *a.g.e.*, III, 71 vd.

³¹¹ Taberî, *a.g.e.*, III, 154.

durma noktasına gelmiştir. Hz. Ali daha uygun şartlar altında halife olsaydı, kendisinden önceki halifeler gibi İslâm'ı tebliğ gayesiyle cihada çıkacağına şüphe yoktur. Çünkü O, Hz. Muhammed hayatta iken birçok savaşa katılmış ve kahramanlığı ile ün salmıştır. Vasiyetinde Allah yolunda cihad edilmesini istemesi³¹² de bu konuya verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir.

Hulefâ-yi Râşidîn dönemini kısaca özetlemek gerekirse şunları söyleyebiliriz. İslâm'ın dünyanın her bölgesine ulaştırılması en önemli hedef olarak görülmüş ve bunu temini için fetihler gerçekleştirilmiştir. Cihad, insanların zorla Müslümanlaştırılması için değil, İslâm'ın bilinmesi ve yeryüzünden haksızlığın giderilmesi için bir araç olarak görülmüştür. Savaş meydanında muharip olmayanların öldürülmemesi, işkence yapılmaması, anlaşmalara ihanet edilmemesi gibi savaş hukuku kurallarına riayet edilmiştir.

C- FIKIH MEZHEPLERİNİN GAYRİMÜSLİMLERLE İLİŞKİLERE BAKIŞI

İslâm'ın gayrimüslim devletlerle ilişkisi mevzuunu ele alan birçok eserde Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde temel ilkenin barış, Şâfiî mezhebinde savaş olduğu iddiası savunularak ayrı başlıklar altında konunun işlendiği görülür. Biz araştırmamız esnasında farklı bir kanâate ulaşmış olmakla birlikte kendi görüşümüzü daha net bir şekilde ortaya koyabilmek için iki ayrı başlık altında mezheplerin yaklaşımlarını zikredip, daha sonra bir değerlendirmeye yapmayı uygun buluyoruz.

1- Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî Mezheplerinin Görüşleri

Konu ile ilgili yapılan bazı araştırmalarda bu mezheplere göre Müslümanlarla harp etmeyenler ile harp etmenin caiz olmadığı, inkârcılığın harp sebebi olamayacağı, aslolan halin barış olduğu ifade edilerek³¹³ bu mezheplere ait fıkıh kitaplarından bu iddiayı desteklemek üzere çeşitli nakiller yapılmaktadır:

³¹² Taberî, *a.g.e.*, III, 157.

³¹³ Zuhaylî, *Âsârü'l-harb*, s. 106; Yusuf Hamid Alim, *el-Mekâsidü'l-âmmeli's-şeriatî'l-İslâmiyye*, Kahire ty., s. 253; Özel, *İslâm Hukukunda Ülke*

“Müslümanların menfaati söz konusu olunca zaruret olmadan da sulh anlaşması yapılabilir.”³¹⁴ “Anlaşma Müslümanların maslahatı icabı ise bu da bir manada cihaddır. Çünkü cihaddan amaç şerri, zararı ortadan kaldırmaktır.”³¹⁵

“Savaşta kadın, çocuk, âmâ, bunak, din adamları ve evinde oturup savaşla bir ilgisi olmayan kimseler öldürülemez. Çünkü savaşı mubah kılan unsur muharip sıfatı taşımadır. Bu hükmün delili Hz. Peygamber’in savaş esnasında öldürülmüş bir kadın gördüğünde “Bu kadın savaşmıyordu.”³¹⁶ buyurarak bu nitelikte olanların öldürülmemesini emretmesidir.”³¹⁷

“Küfür en büyük günah olmakla birlikte bu, kul ile Allah arasındaki bir durumdur. Bu günahın cezasının çekileceği yer bu dünya değil ahiret hayatıdır.”³¹⁸

Kavramı, s. 80; Ebû Zehre, *Son Barış Çağrısı* (trc. Cemal Aydın), s. 44; Ahmet Yaman, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, İstanbul 1998, s. 70.

³¹⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ala'd-Dürri'l-muhtâr* (trc. Ahmed Davudoğlu), İstanbul, VIII, 390; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, Beyrut 1980, II, 196; Es'ad Muhammed Saîd Sagraçî, *el-Fıkhu'l-Haneffî*, Dimaşk 2000, s. 377-378.

³¹⁵ “الموادعة جهاد معني اذا كان خيرا للمسلمين لان المقصود هو دفع الشر حاصل به” Bkz. Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-Mübtetî*, II, 138; Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lili'l-Muhtâr*, İstanbul 1991, IV, 120; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 155.

³¹⁶ Müslim, *el-Cihad*, 8 (1744); Mâlik, *Muvatta'*, Cihad, 3, (9); Şevkânî, *Neylül-evtar*, Beyrut 1996, VII, 267 vd.

³¹⁷ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, Kahire 1971, IV, 1415; Merginânî, *el-Hidâye*, II, 137; Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, Mısır 1323 (h), II, 6; İbn Rüşd (el-Hafid), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Beyrut 1998, II, 185; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 66. Zikredilen bu kişiler savaşa katılır veya düşman kuvvetlerine destek verirse öldürülmelelerini gerekli kılan sebebin mevcudiyetinden dolayı öldürülebilir. Bkz. Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, I, 40-42; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 177-180; İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, Riyad 1997, XIV, 195.

³¹⁸ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, IV, 1415.

Bu ifadeler Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde devletlerarası ilişkilerde sulh halinin temel ilke, savaşın ise istisna olduğu iddiasına mesnet olarak kullanılmaktadır. Ancak aynı mezheplerin fıkıh kitaplarında aksi bir iddiaya temel teşkil edecek bilgiler de bulunmaktadır. Konuyla ilgili sağlıklı bir hüküm verebilmek için bu manayı ifade eden ibarelere de yer vermek, daha sonra bu durum hakkında kendi görüş ve değerlendirmemizi ifade etmek istiyoruz.

*“Müslümanlar güçlü ise ehli harp ile sulh yapmaları doğru olmaz. Çünkü burada cihadı terk söz konusudur. Anlaşma ancak Müslümanların zayıf olması veya düşmanın İslâm’a ilgi duyması gibi bir maslahat söz konusu olunca caiz olur.”*³¹⁹

“Savaşın önce düşman tarafından başlatılması hükmü, “Size savaş açanlarla Allah yolunda siz de savaşın...”³²⁰ ve “Haram aylar çıktığı vakit artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün, yakalayın, esir edin hapsedin ve bütün geçit başlarını tutun. Eğer tevbe eder ve namazı kılıp zekâtı verilerse o zaman onları serbest bırakın. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”³²¹ ayeti ile nesh edilmiştir. Hükümdar güçlü ise her sene bir iki defa dârülharbe seriyye göndermesi vaciptir. Halk da bu göreve yardım etmekle yükümlüdür.”³²²

“Önceleri sadece savunma amaçlı savaşlara izin verilmiş, daha sonra gelen ayetler ile Müslümanlar tarafından başlatılacak

³¹⁹ و اذا كان للمسلمين قوة لا ينبغي لهم موادة اهل الحرب لما فيه من ترك الجهاد و ان لم يكن لهم قوة فلا بأس به ” Bkz. Alâuddin Ebû Bekr b. Mesud el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâi’*, Beyrut 1982, VII, 101; Mevslî, *el-İhtiyâr*, IV, 120; Serahsî, *Şerhu’s-Siyerî’l-kebîr*, I, 190; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 154.

³²⁰ Bakara sûresi, 2/190.

³²¹ Tevbe sûresi, 9/5.

³²² İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtar*, VIII, 375; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 10; Abdullah b. Muhammed b. Süleyman Dâmâd, *Mecmau’l-enhur fi şerhi Mülteka’l-ebhur*, Beyrut t.y., s. 632.

savaşlara da izin verilmiş ve hüküm cihadın farziyeti üzerine müstekâr olmuştur.”³²³

“İslâm’ı kabul etmeyen, cizye vermeyi de reddeden kâfirlerle -onlar bize savaş açmadan da- savaşmak vaciptir.”³²⁴

“Yeterli güçleri olduğu durumda cihad Müslümanlara farzdır. Şu ayetler bu hükmün delilidir.”³²⁵ “Allah uğrunda gerektiği şekilde cihad edin...”³²⁶, “Eğer (emrolunduğunuz bu cihada) elbirlik çıkmazsanız Allah sizi acıklı bir azaba düçar eder...”³²⁷

“Cihad emri tedricen gelmiştir. Ayetlerin nüzulü şu sıra ile olmuştur. Hicr sûresi 85. ayeti, Nahl sûresi 125. ayeti, Ankebût sûresi 46. ayeti, Hac sûresi 39. ayeti, Tevbe sûresi 5. ayeti ve Bakara sûresi 244. ayeti. Hüküm son inen ayet üzerine müstekar olmuştur. Bu ayette “Allah yolunda savaşın ve bilin ki, Allah işiten ve bilendir.” buyrulmuştur. Mutlak emir lüzum ifade eder”.³²⁸

“Cihadın iki amacı vardır: Birincisi Müslümanların korunması ikincisi müşriklere galebe çalmak ve onların gücünü kırmaktır. Onlara karşı galip gelme imkânı yoksa sulh ile birinci hedef olan Müslümanların korunması sağlanır. Ancak yeteri kadar güç elde edilince anlaşma sona erdirilir ve onlarla savaşılır.”³²⁹

“Muharip olmadığı için öldürülmemesi gereken bir kişi (has-ta, çocuk, kadın...) savaşta öldürülürse diyet veya keffâret gerekmez. Sadece tevbe gerekir. Çünkü kâfirin kanı ancak iman veya eman ile mütekavvim olur.”³³⁰

³²³ "كان رسول الله صلى الله عليه وسلم مأمورا في الابتداء بالصفح و الاعراض عن المشركين ثم امر بالقتال اذا كانت البداية منهم ثم امر بالبداية بالقتال فاستقر الامر علي المشركين ثم امر بالقتال اذا كانت البداية منهم ثم امر بالبداية بالقتال فاستقر الامر علي المشركين" Bkz. Serahsî, el-Mebsût, X, 2.

³²⁴ قتال الكفار الذين لم يسلموا و هم من مشركي العرب او لم يسلموا او لم يعطوا الجزية من " Bkz. Kudûrî, el-Muhtasar, s. 143; el-Fetâvâ'l-Hindiyye, II, 189.

³²⁵ Serahsî, Şerhu's-Siyerî'l-kebîr, I, 187.

³²⁶ Hac sûresi, 22/78.

³²⁷ Tevbe sûresi, 9/39.

³²⁸ Serahsî, Şerhu's-Siyerî'l-kebîr, I, 188.

³²⁹ Serahsî, Şerhu's-Siyerî'l-kebîr, I, 191.

³³⁰ Kâsânî, Bedâ'i'u's-sanâi', VII, 101; İbn Kudâme, el-Muğnî, XIII, 31.

*"Savaşta öldürme ve esir almanın mubah olmasının sebebi düşmanın küfür üzere olmasıdır."*³³¹

Bâbertî (v. 786/1384), Hidâye'nin şerhi olan *Înâye* adlı eserinde *"Cihadın sebebi düşmanın bize savaş açmasıdır."*³³² demektedir. Bu ifade ilk bakışta sadece savunma savaşının meşrû görüldüğü izlenimi vermektedir. Ancak bir önceki cümlede *"Cihad, hak dine çağırarak, İslâm'ı veya cizye vermeyi kabul etmeyenlerle savaşmaktır"* diye açıklanmıştır.³³³ O halde Bâbertî'nin bu ifadesini, kendisine davet ulaştığı halde bunu kabul etmeyip savaşı tercih edenlerle savaşmak farzdır şeklinde anlamak gerekir. Savaş ilanı caiz görüldüğüne göre barışın değil savaş halinin temel alındığı ortaya çıkmış olur.

Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî Mezheplerinde Devletlerarası İlişkilerde Savaşın Temel İlke Alındığını Gösteren Hükümler

Fıkıh kitaplarından yaptığımız nakiller göstermektedir ki Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri -bazı çağdaş müelliflerin iddiasının aksine- İslâm devletinin gayrimüslim devletlerle olan ilişkilerinde temel ilke olarak barış değil savaş halini esas almaktadır. Bu görüşümüzü yukarıda bahsi geçen bilgilerden ve mezhep kitaplarından yaptığımızdan nakillerden hareketle şu şekilde temellendirebiliriz:

a- Cihad'ın Farz Olması

Cihad farz bir yükümlülük olarak nitelendirilmektedir.³³⁴ Cihad geniş anlamıyla İslâm'a hizmet amacıyla yapılan her türlü çabayı kapsamaktadır.³³⁵ Dar (teknik) manası ise Müslümanların

³³¹ "الكفر سبب لإباحة القتل و السبي" Bkz. Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, V, 2200.

³³² "سببه كون الكفار حربا علينا" Bâbertî, *el-Înâye*, V, 189.

³³³ "الجهاد هو الدعاء الى الدين الحق و القتال مع من امتنع عن القبول بالنفس و المال." Bkz. Bâbertî, *el-Înâye*, V, 189.

³³⁴ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, I, 187; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 179; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 6.

³³⁵ Sagracî, *el-Fıkhu'l-Hanefî*, s. 327.

korunması, İslâm'ın tüm insanlığa duyurulması, dünyada adalet ve hakkaniyetin sağlanması³³⁶ amacıyla gerekli olduğunda savaşmaktır. Bu da nefsi müdafaa dışında da savaş yapılabileceğini gösterir.

b- İslâm Devleti Güçlü Olduğu Zaman Sulh Yapmanın Caiz Olmaması

İslâm devleti güçlü olduğu zamanlarda dârülharp ile sulh yapmak caiz görülüyor.³³⁷ Devletlerarası ilişkilerde aslolan sulh olsa idi her hâlükârda sulh yapılması caiz olurdu. Böyle bir sınırlandırılma öngörülmezdi. O halde bu mezheplere göre aslolan savaş halidir. Ancak mevcut şartlarda sulh yapılması Müslümanların menfaatine görülüyorsa anlaşma yapılabilir. Anlaşma yapılan devlet ile anlaşma maddelerinin hükümleri çerçevesinde ilişkilerde bulunulur.

Bu mezheplere göre anlaşmanın on yıldan daha uzun süreli yapılabilmesi ilişkilerin barış esasına dayandığını göstermez. Çünkü uzun süreli anlaşmaların yapılabilmesi ancak maslahatın gerektirmesi durumunda caiz görülmektedir.

Hedeflenen maslahatın sona ermesi durumunda Hanefî mezhebine göre İslâm devleti, muhataplara durumu bildirip belirli şartlar çerçevesinde, tek taraflı iradesi ile anlaşmaları feshetme yetkisine sahiptir.³³⁸

c- Dârülharbe Seriiye Gönderilmesinin Hükümdarın Vazifesi Olarak Görülmesi

Hükümdar her sene dârülharbe seriiye göndermekle mükellef kabul ediliyor.³³⁹ Halkın da bu konuda elinden gelen yardımı esirgememesi gerektiği vurgulanıyor. Bu da açıkça göstermektedir ki düşman savaş açmadan da gerekli şartlar gerçekleşirse savaş meşrû görülmektedir.

³³⁶ Merginânî, *el-Hidâye*, II, s. 135.

³³⁷ Kâsânî, *a.g.e.*, VII, 101; Mevsilî, *a.g.e.*, IV, 120.

³³⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 87; Merginânî, *el-Hidâye*, II, 138.

³³⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 10; İbn Âbidîn, *a.g.e.*, VIII, 375.

d- Cihad Ayetlerinin Tedrîcen Gelmesi

Cihad ile ilgili ayetlerin o zamanki toplumun şartlarına uygun bir şekilde tedricî olarak geldiği belirtilerek,³⁴⁰ cihad mevzuunda en son nâzil olan ve Allah yolunda savaşmayı emreden Bakara sûresi 244. ayetinin³⁴¹ daha önce gelen ayetleri neshettiği bu mezhepler tarafından kabul edilmektedir. Bu durumda sadece meşrû müdafaa durumunda savaşa izin veren Hac sûresi 39. ayeti³⁴² ile düşman barışa yanaşırsa barış yapılmasını isteyen ayetin Enfâl sûresi 61. ayeti³⁴³ mensuh hükmünde olduğu kabul edilmiş olmaktadır.

e- Muharip Olmayanların Öldürülmemesi

Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebinde temel ilkenin barış olduğunu savunan araştırmacılar savaşta kadın, çocuk, rahip... gibi bizzat savaşmayanların öldürülemeyeceği hükmünü³⁴⁴ buna delil olarak göstermektedirler.³⁴⁵ Bize göre bu hüküm savaşın başlaması ile ilgili değil, savaş başladıktan sonra uyulması gereken esaslar ile ilgilidir. Sadece bahsi geçen nitelikteki kişilerden müteşekkil bir toplum düşünölemeyeceğine göre muharip sıfatı taşımayanların öldürölmemesi hükmü, devletler arası ilişkilerin mahiyetini belirleyen bir unsur olamaz. Ayrıca bu meselede aynı fıkıh kitaplarında bulunan muharip olmayanlar öldürölürse diyet ve keffâretin gerekemeyeceği hükmü³⁴⁶ dârülharp ehline bu mezheplerin bakış açısını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

³⁴⁰ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, I, 188.

³⁴¹ "و قاتلوا فى سبيل الله..." Bkz. Bakara sûresi, 2/244.

³⁴² "Kendilerine savaş açılan (Müslömanlara) zulme uğramaları sebebiyle (misilleme olarak savaşa) izin verildi. Allah onlara yardım etmeye elbette kâdirdir."

³⁴³ "Eğer düşmanlar barışa yanaşırsa sen de ona yanaş ve Allah'a güven. Şüphesiz O her şeyi işitendir, bilendir."

³⁴⁴ Kâsânî, a.g.e., VII, 101; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 31.

³⁴⁵ Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, s. 81; Ebû Zehre, *Son Barış Çağrısı*, s. 79-82.

³⁴⁶ Kâsânî, a.g.e., VII, 101; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 31.

Özetle söylemek gerekirse bize göre Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde gayrimüslim devletlerle ilişkilerde aslanan savaş halidir. Bu mezheplerde devletlerarası ilişkiler mevzuunda ortaya konan doktrinlerin sebeplerini tarihî süreci de göz önüne alarak tahlil edilmesini bölüm sonundaki genel değerlendirme kısmına bırakarak Şâfiî mezhebinin görüşlerini nakletmek istiyoruz.

2- Şâfiî Mezhebinin Görüşü

Şâfiî mezhebi, gayrimüslim devletlerle ilişkileri diğer mezheplerden daha sıkı bir çerçevede ele almakta süresiz olarak sulh yapılamayacağını savunmaktadır.³⁴⁷

Şâfiî mezhebinin temel kitapları incelendiğinde gayrimüslim devletlerle ilişkilerde aslananın -diğer mezheplerde olduğu gibi- savaş hali olduğunu tespit etmek mümkündür:

*"Cihadın hür, ergen, özür sahibi olmayan Müslümanlara farz olması ayet ve hadisler ile sabittir."*³⁴⁸ *"Başlangıçta sadece savunma savaşına izin verilmiş ancak daha sonra bu sınırlandırılma kaldırılmış mutlak olarak cihad emredilmiştir."*³⁴⁹

*"İmam Şâfiî'ye göre savaşın illeti küfürdür."*³⁵⁰ Muhatapların küfür üzerinde olmaları onların ülkelerinin dârülharp olması için yeterli bir nedendir.

*"Müslümanlar yeterli güce sahipse en yakın düşmandan başlayarak cihad etmek halifenin görevidir. Özürsüz olarak bir yılın cihad yapılmadan geçirilmesi uygun olmayacağından dolayı her sene düşmana sefer düzenlemek gerekir."*³⁵¹ İhtiyaç olması durumunda senede birden fazla da cihada çıkmak gerekir."³⁵²

³⁴⁷ Şâfiî, *el-Üm*, IV, s. 200-201.

³⁴⁸ Şâfiî, *el-Üm*, IV, 176.

³⁴⁹ Şihabüddin Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, Beyrut 1984, VIII, 45; Suyûtî, Celâleddin, *el-Hâvi lil-fetâvî*, Beyrut ty., I, 327.

³⁵⁰ İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 185.

³⁵¹ "فيجب علي الخليفة اذا استوت حال العدو او كانت بالمسلمين عليهم قوة ان يبدا باقرب العدو من ديار المسلمين... و اقل ما يجب عليه ان لا ياتي عليه عام الا و له غزو حتى لا يكون الجهاد معطلا في عام الا من عذر" Bkz. Şâfiî, *a.g.e.*, II, 177;

"Putperestlere karşı yapılması gereken muamele ile ehl-i kitaba uygulanması gereken muamele farklıdır. Putperestlerle Müslüman oluncaya kadar; ehl-i kitapla Müslüman oluncaya ya da cizye vermeyi kabul edinceye kadar savaş yapmak farzdır."³⁵³

"Düşmanla barış Müslümanların zayıflığı nedeniyle değil de kâfirlerin İslâm'a ilgi duymaları veya diğer düşmanlara karşı yardım etmeyi kabul etmeleri gibi bir maslahata dayalı olursa müddeti dört ay olabilir. Fakat barış anlaşması, Müslümanların zayıflığı, düşmanın güçlü olması nedeniyle yapılmışsa azamî müddeti on yıl olmalıdır."³⁵⁴

"Hudeybiye sulhunun ebedi olarak değil de on yıllık bir süre için yapılmasının sebebi yeterli güce sahip olunca cihadın Müslümanlara farz olmasıdır. Resûlullah'ın bu uygulaması anlaşmaların azamî müddetinin on yıl olabileceğini göstermektedir."³⁵⁵ Süre tayin etmeden mutlak olarak yapılan anlaşmalar caiz değildir."³⁵⁶

"Küffar için iki durum söz konusudur: Birincisi Müslümanlara savaş açmayıp kendi ülkelerinde bulunmaları; ikincisi Müslümanların bulunduğu ülkeye saldırıları. Birinci durumda onlarla savaşmak farz-ı kifâyedir, ikinci durumda ise topyekûn savunma yapmak vaciptir. Seferberlik halinde köle efendisinden, borçlu alacaklısından, çocuk velisinden izin almadan savaşa katılır."³⁵⁷

"Savaş esnasında çocuğun, mecnunun, kadının –savaşa katılmadığı sürece– öldürülmesi yasaktır. Savaşa katılmayan rahipler, yaşlılar ve çiftçilerin öldürölüp öldürölmeceği konusunda mez-

Muhammed ez-Zührî el-Gamravî, *es-Sirâcü'l-vehhâc alâ metni'l-Minhâc*, Beyrut 1995, s. 400.

³⁵² Şîrâzî, *a.g.e.*, II, 228.

³⁵³ Şâfiî, *a.g.e.*, II, 182, 199; Şîrâzî, *a.g.e.*, II, 232.

³⁵⁴ Şîrâzî, *a.g.e.*, II, 260-261.

³⁵⁵ Şâfiî, *a.g.e.*, II, 200; Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed Mehâmilî, *el-Lübab fi fıkhi's-Şâfiî*, Daru'l-Buhârî, s. 377.

³⁵⁶ " و ليس للامام ان يهادن القوم من المشركين علي النظر الي غير مدة هدنة مطلقة " Bkz. Şâfiî, *a.g.e.*, II, 200; Şîrâzî, *a.g.e.*, II, 261.

³⁵⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, XIII, 46. Gamravî, *es-Sirâcü'l-vehhâc alâ metni'l-Minhâc*, s. 400-401.

hepte iki farklı görüş vardır. Savaşa katkıları olmaları durumunda ise -ittifakla- öldürülebileceği kabul edilir.”³⁵⁸

3- Mezheplerin Doktrinlerinin Değerlendirilmesi

Bazı araştırmalarda Şâfiî mezhebinde Müslüman olmayan devletlerle ilişkilerde aslanan savaş halidir, diğer üç mezhebe göre ise barış halidir görüşünün savunulduğunu ifade etmiştik. Ancak mezheplerin temel kitaplarından yaptığımız nakiller de göstermiştir ki bize göre -ayrıntılarda farklı görüşler olmakla birlikte- gerek Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde gerekse de Şâfiî mezhebinde gayrimüslim devletlerle ilişkilerde aslanan savaş halidir.

Şâfiî mezhebinin diğer üç mezhepten ayıran hususlar sulhun caiz olma şartları, sulh anlaşmasının on yılı aşamayacağı ve savaş esnasında bizzat savaşa katılmayan rahiplerin ve çiftçilerin de öldürülebileceği³⁵⁹ gibi meselelerdir.³⁶⁰

Sulhun kapsamı mevzuunda ortaya çıkan ictihad farklılıklarının temelinde konu ile ilgili ayetlerin farklı şekillerde değerlendirilmesi yatmaktadır. Müslümanların Maslahatı söz konusu ise zaruret olmadan da sulh yapılabilir diyen Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî fukaha “*Haram aylar çıktığı zaman artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün, onları esir olarak yakalayın, hapsedin ve bütün geçit başlarını tutun...*”³⁶¹ ayetinin umum manasının “*Eğer düşmanlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yaşa ve Allah’a güven. Çünkü işiten ve bilen ancak O’dur.*”³⁶² ayeti ile tahsis edildiğini kabul etmektedir.³⁶³

³⁵⁸ Şîrâzî, a.g.e., II, 235; İbn Kudâme, el-Muğnî, XIII, 180.

³⁵⁹ Nevevî, Şerhu Sahihi Müslim, XII, 48.

³⁶⁰ Abdülmelik Berrak, Rüdudun ala ebatile havle’l-cihad, Amman 1997, s. 35.

³⁶¹ "فاذا انسلخ الاشهر الحرم فاقتلوا المشركين حيث وجدتموهم وخذوهم واحصروهم واقعدوا" Bkz. Tevbe sûresi, 9/5.

³⁶² "وان جنحوا للسلم فاجنح لها وتوكل على الله انه هو السميع العليم" Bkz. Enfâl sûresi, 8/61.

³⁶³ İbn Rüşd, Bidâyetü’l-müctehid, II, 188; Merginânî, el-Hidâye, II, 138.

Düşmanla sulh yapmada gereklilik halinin mevcut olmasını, anlaşmanın sınırlı ve süreli olmasını şart koşan Şâfiî hukukçular ise, düşman barışa yanaşırsa barış yapılmasını isteyen Enfâl sûresinin 61. ayetinin, Tevbe sûresi 5. ayeti ile neshedildiğini kabul etmektedir.³⁶⁴

Konu ile ilgili ayet ve hadislerin tahlil edilip günümüz açısından değerlendirilmesini bir sonraki başlığa bırakarak, burada mezheplerde oluşan ihtihadların sebeplerini tarihî perspektiften hareketle değerlendirmek istiyoruz.

Mezheplerin dünyayı dârülislâm ve dârülharp³⁶⁵ olarak ikiye ayırmasının temelinde yatan sebepleri doğru tespit edebilmek için o dönemin şartlarını göz önüne almak gerekir.³⁶⁶ Savaşın her hâlükârda meşrû ve mutat kabul edildiği,³⁶⁷ güçlü olanın haklı görül-
düğü,³⁶⁸ sürekli anî baskınların yaşandığı, Müslüman ülkelerin haçlı seferleri ile karşı karşıya kaldıkları, anlaşmalara sadakatin olmadığı ve devletlerarası ilişkilerde keyfiliğin hüküm sürdüğü³⁶⁹ bir dünya düzeninde Müslümanların farklı inançtan olan milletleri potansiyel düşman olarak algılamaları yadırganmaması gereken bir durumdur.

Bu durum diğer inanç sahipleri için de geçerli idi.³⁷⁰ Herkes kendisinden olmayanları potansiyel düşman olarak görüyor ve buna göre muamele yapıyordu. Mesela Grotius, Hristiyan olma-

³⁶⁴ İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, s. 188.

³⁶⁵ Dârülislâm ve dârülharp kavramları için bkz. Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, s. 109-202.

³⁶⁶ M. Sâfi Louray, klasik dönemde oluşan İslâm savaş hukuku kurallarının yaşanılan çağın etkisiyle savaşı esas aldığını fakat bu anlayışın İslâm'ın temel ilkeleri ile uyumadığını söylemektedir. Bkz. Louay, "İslâm'da Savaş ve Barış" (trc. Safiye Morçay Gülen), *İslâmi Sosyal Bilimler Dergisi*, İstanbul 1995, cilt: 3, sayı:1, s. 59, 83.

³⁶⁷ Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, s. 65-66.

³⁶⁸ Çelik, *Milletlerarası Hukuk*, II, 21.

³⁶⁹ Ebû Zehre, *Son Barış Çağrısı*, s. 28, 63; Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, s.231; Ahmet Özel, *Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, Ankara 1996, s. 23.

³⁷⁰ Lewis, *İslâm'ın Krizi*, s. 123; Halliday, *a.g.e.*, s.122.

yanlarla çok sıkı ilişkiler kurmamaya özen gösterilmesini istemektedir.³⁷¹ Böyle bir ortamda tek yönlü bir bakış açısıyla sadece Müslümanların tavrını eleştirip³⁷² o an mevcut olan genel uygulama ve teamülü görmezden gelmek insafli bir yaklaşım olmaz.³⁷³

Batı'nın çifte standardı sadece Müslümanlar tarafından değil, bizzat pek çok Yahudi ve Hristiyan yazar tarafından eleştiril konusu yapılmıştır. İslâmiyet üzerine araştırmaları ile tanınan John L. Esposito *"Biz, Yahudilik ve Hristiyanlığı ele alırken şiddet içeren Kitab-ı Mukaddes metinlerini tarihsel bağlamları içinde yorumluyoruz. Yahudilik ve Hristiyanlık adına yapılan katliamı ve emperyalizmi aşırılık ve sapma olarak değerlendiriyoruz. İslâm için ise aynı yaklaşımı sergilemiyoruz. İslâm'ı üç-beş radikal inancı ve eylemleri olarak değil, inancın bütünlüğü ve öğretileri içinde değerlendirmemiz gerekiyor."*³⁷⁴ diyerek konunun tarihsel ve zihinsel arka planına vurgu yapmaktadır.

Avrupalı, İslâm medeniyetini her zaman kendisi üzerinde bir dönem hâkimiyet kurmuş bir cephe medeniyeti olarak görmüştür. Cephe ilişkisinde olan toplumlar ve medeniyetler rasyonel düşümezler. Birbirlerini sürekli kollamak zorundadırlar. Her an karşı tarafın tekrar bir cephe oluşturabileceği yargısını taşırlar.³⁷⁵ Bu

³⁷¹ Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku* (trc. Seha L. Meray), s. 110.

³⁷² Paul Fregosi, *Jihad in the west muslim conquests from the 7th to the 21st centuries*, New York 1998, s. 22-24

³⁷³ Bazı batılı ülkelerin dillerinde Müslümanları aşağılamak için birçok kelime ve tâbirin olması düşmanlığın boyutunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bkz. Halliday, *a.g.e.*, s.187 vd.

³⁷⁴ Esposito, *Kutsal Olmayan Savaş* (trc. Nuray Yılmaz, Ertan Yılmaz), s.150.

³⁷⁵ Samuel Huntington'un son yıllarda sıkça tartışılan yeni dünyanın medeniyetlerin çatışması üzerine bina edileceği tezi ve bunun doğrultusunda beyan edilen görüşler, varlığı eskiden beri mevcut olan bu mücadelenin hâlâ devam etme potansiyeli taşıdığını göstermektedir. Huntington eserinde Batının menfaati için kendi medeniyeti içinde dayanışmayı ilerletmesi, kültürleri yakın toplumları batı toplumlarına katması, askeri açıdan süper güç olmaya devam etmesi ve batılı değerlere yakınlık duyan diğer medeniyetlerdeki grupları desteklemesi

durum o devletler arasında sürekli bir mücadele ve çatışma olgusunu beraberinde getirir.³⁷⁶ Resmi nedeni Müslümanların eline geçen kutsal yerleri kurtarmak olan haclı seferlerinin itiraf edilmeyen gerçek nedeninin Hristiyanlığı yaymak olduğu, sonuçta Orta Doğu'nun siyâsî açıdan işgal edilmesi ve ticarî olarak sömürülmesi eylemine dönüştüğü³⁷⁷ göz önüne alınırsa fukahânın kendi dönemlerinde niçin savaş halini esas aldıklarını daha iyi anlayabiliriz.

Günümüzdeki uluslararası kuruluşlar ve mahkemeler istenilen seviyede olmasa da dünyada hukukîliğin ve hakkaniyetin yerleşmesinde etkili olmaktadır. Bu nitelikteki kuruluşların olmadığı geçmiş yüzyıllarda zulüm ve haksızlıkların çokça yaşanılması, devletlerin savaş yetkilerini diledikleri gibi kullanmaları³⁷⁸ her devletin, aralarında ittifak bulunmayan diğer devletleri ehl-i harp olarak kabul etmesine sebep olmuştur.

Mezheplerin bu meseleye yaklaşım tarzında etkili olduğunu düşündüğümüz bir diğer husus da şudur:

İslâm cihanşümül bir dindir. Mensuplarına, pasif bir imanı değil iyiliği emreden kötülüğü yasaklayan³⁷⁹ bir inancın temsilcileri olmalarını emretmekte ve dünyanın her bir köşesine İslâm'ı tebliğ etmelerini istemektedir.³⁸⁰ İnananlara yüklenen bu sorumluluk nasıl yerine getirilecektir? Bu sorunun cevabını “cihad” kavramı

gerekir diyerek (Bkz. Huntington, Samuel, *Medeniyetler Çatışması* (trc. Mustafa Çalık), Ankara 1997, s. 43.) kendi toplumuna medeniyetler arası mücadelede başarılı olma yollarını gösterme gayreti içine girmektedir.

³⁷⁶ Ahmet Davutoğlu, “Türkiye-Avrupa ilişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını”, *İzlenim*, İstanbul Ocak 1996, sayı: 29, s. 27; Weeramantry, *İslâmîc Jurisprudence An International Perspective*, s. 128-129.

³⁷⁷ Jacques G. Ruelland, *Kutsal Savaşlar Tarihi* (trc. Teoman Tunçdoğan), s. 79; Ahmed Rıza, *Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflası* (trc. Ziyad Ebüzziya), s. 65-73.

³⁷⁸ Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, s. 231.

³⁷⁹ “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız...” Âl-i İmrân sûresi, 3/110.

³⁸⁰ Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, I, 275.

içinde buluyoruz. Cihadi sadece savaşmak olarak anlamamak gerekir. En geniş manasıyla cihad, elden gelen her türlü imkân kullanılarak Allah'ın dinine hizmet etmektir.

Mevcut şartlar doğrultusunda en uygun metot ile mücadele etmek gerekir. Savaşın maşerî vicdanda meşrû olarak algılandığı, yapılan zulüm ve haksızlıkların başka bir yolla engellenemediği bir ortamda mezhepler, gayrimüslim devletlerle ilişkilerde aslolan savaş halidir ictihadını benimseyerek, dârülharp hükmünde olan devletler saldırmadan da zikredilen olumsuz şartların ortadan kaldırılıp, tebliğ imkânının doğması için cihadi meşrû kabul etmişlerdir. Burada üzerinde durulması gereken nokta cihadın (Allah yolunda savaşın) amaç değil araç olarak görülmesidir.

Bu açıklamalardan bazı müsteşriklerin iddia ettiği gibi İslâm'ın kılıç zoruyla yayıldığı, insanların zorla Müslümanlaştırıldığı³⁸¹ hükmünü vermek doğru değildir. Fetihlerin arkasındaki dinî mantık diğer dinlere mensup olanları zorla İslâm'a dâhil etmek değil, bütün dünyada cehalet ve inançsızlığın yerini Allah'ın muradına uygun âdil toplumların almasını sağlamaktır.³⁸²

Gayrimüslim bir devlet ile sırf inançsız olması sebebiyle değil, İslâm davetine engel olması veya İslâm'ın hâkimiyetini kabul etmemesi sebebiyle savaşılmıştır. Cihadın amacı inançsızlıkların cezasını bu dünyada vermek değildir. Küfrün cezasının çekileceği yer ahiret hayatıdır. Esas gaye İslâm davetini cihanın her tarafına ulaştırmaktır. İslâm'dan haberdar olan kişi tercihini hür iradesi ile verecektir. Çünkü imanın yeri kalptir. Bu yüzden insanları zorla mü'min yapma imkânı yoktur.

İslâm hâkimiyetinin yayılması ile İslâmlaşma arasındaki farkı gözden kaçırmamak gerekir. İslâmlaşma fetih bittikten sonra yani kılıç kınına girdikten sonra başlayan bir süreçtir. Bu süreç içinde toplumların ihtida etmesinde farklı sebepler etkili olmuştur. İslâm

³⁸¹ Ignaz Goldziher, *İslâm'da Fıkıh ve Akâid* (trc. İlhan Başgöz), Ankara 2004, s. 30-36; Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, II, 552-553; Fregosi, *Jihad in the west muslim conquests from the 7th to the 21st centuries*, s. 22.

³⁸² Esposito, *a.g.e.*, s. 51.

inancının fitrata uygunluğu, ahlâkî ilkelere hassasiyet göstermesi, yönetimde önceki idarecilere kıyasla daha âdil ve hoşgörülü olması yanında evlilik ve komşuluk ilişkileri, ticarî münasebetlerde gösterilen dürüstlük ve daha üst konumları elde etme arzusu gibi saikler fethedilen topraklarda görülen başlıca ihtida sebepleri olarak sayılabilir.³⁸³

D-GÜNÜMÜZ AÇISINDAN KONUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

İslâm devletinin gayrimüslim devletlerle olan ilişkisinde temel ilkenin ne olduğunun belirlenmesi son derece önem arz etmektedir. Çünkü bu ilke siyâsî, sosyal, ekonomik, kültürel... bütün ilişkileri etkileyecek niteliktedir. Bu da çalışma konumuz olan uluslararası kamu düzeni ile yakından irtibatlıdır.

Ayet ve hadislerle baktığımızda hem savaş halini esas alan, hem de barışı esas alan hükümlerin yer aldığı görülür:

*“Kendilerine karşı savaş açılan (Müslüman)lara, zulme uğramaları sebebiyle (mukabele bil misil olarak) savaşmalarına izin verildi.”*³⁸⁴ *“Eğer düşmanlar barışa yanaşırlarsa sen de yaşa ve Allah’a güven. Çünkü işiten ve bilen ancak O’dur.”*³⁸⁵ *“Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin; ama onlarla karşılaştığınız zaman sabredin.”*³⁸⁶

*“Allah yolunda savaşın. Bilin ki Allah işiten ve bilendir.”*³⁸⁷ *“Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın...”*³⁸⁸ *“Müşriklere karşı mallarınızla, canlarınızla ve dillerinizle cihad edin.”*³⁸⁹ *“İnsanlarla ‘Lâilâhe illallah’ deyinceye kadar savaşmakla emrolundum...”*³⁹⁰

³⁸³ Mehmet Özdemir, “Fetih Tebliğ İlişkisi”, *Diyanet Aylık Dergi*, Ağustos 2003, s. 29.

³⁸⁴ Hac sûresi, 22/39. *أَنْ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَنْ يَكُونُوا*

³⁸⁵ *Enfâl sûresi, 8/61. “وَأَنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ”*

³⁸⁶ Müslim, Cihad, 6 (1741).

³⁸⁷ *Bakara sûresi, 2/244. “وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ”*

³⁸⁸ *Enfâl sûresi, 8/39. “وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ...”*

³⁸⁹ Ebû Dâvûd, Cihad, 17 (2504); Nesâî, Cihad, 1 (3082).

³⁹⁰ Buhârî, Kible, 1 (385); Nesâî, Cihad, 1 (3076).

Nasslar arasında çelişkinin olması imkânsız olduğuna göre bu durumu nasıl açıklamak gerekir. Klasik dönemde fukaha nesih ve tahsis metodunu esas alan açıklamalarda bulunmuştur. Nesih mevzuu konumuz dışında olduğu için bu konudaki tartışmalara girmiyoruz. Ancak şu kadarını söylemeliyiz ki biz Kur'an'ın bazı ayetlerinin yürürlüğünü ebediyen ve tamamen kaldıran bir nesih anlayışı yerine, uygulamadan kaldırılan bir nassın hükmünün şartlar oluştuğunda tekrar hüküm kaynağı olarak kullanılabileceği yaklaşımının daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz.

Kur'an kıyamete kadar geçerli olacağına göre her devirdeki tüm insanların ihtiyaçlarına ve beklentilerine cevap vermesi gerekir. Her çağın ve bölgenin şartları birbirinden farklı olacağı için alternatif çözüm yollarının da olması gerekir. Ayetlerin tamamının her zaman uygulama sahasında olma zorunluluğu yoktur. Bazı hükümler geçici olarak durdurulabilir. Bu, nassın iptali anlamına gelmez. Aynı ortamın oluşması durumunda, tekrar uygulaması durdurulan nassın hükmüne göre hareket edilir.³⁹¹

Mevcut şartların getirdiği zorunluluk sebebiyle uygulanamayan bir ayet daha sonraki yıllarda ortaya çıkan gelişmeler sonucunda tekrar uygulama sahasına girebilir. Mesela müellefe-i kulûb'a zekâtтан pay ayrılması Kur'an'da belirlenmiş³⁹² olmakla birlikte Hz. Ebû Bekir (v. 13/634) döneminde Hz. Ömer'in (v.23/644) teklifi ile müellefe-i kulûb'a fon ayrılması durdurulmuştur.³⁹³ Bu, nassın iptali veya ilgası demek değildir. Nitekim daha sonraki yıllarda tekrar bu gruba pay ayrılmıştır.

Nasslarda yer alan hükümleri amaç (makâsıd) hükümler ve araç (vesâil) hükümler diye iki kategoride ele alabiliriz.³⁹⁴ Bu ayı-

³⁹¹ Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul 1990, s. 156.

³⁹² Tevbe sûresi, 9/60.

³⁹³ Ebû Bekr Ahmed er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Beyrut 1993, III, 183.

³⁹⁴ İzzettin Abdülaziz b. Abdisselam, *el-Kavâidü'l-Kübrâ*, Dimaşk 2000, I, 52; Muhammed Tâhir b. Âşûr, *Mekâsidü's-şer'iatî'l-İslâmiyye*, Tunus 1985, s. 145.

rım bizi şu sonuçlara götürecektir: Bir amacı gerçekleştirmek için birden fazla vesile olabilir. Aynı maksadı gerçekleştirmek için yeni vesileler ortaya konulabilir. Vesile, maksadı gerçekleştirmiyorsa hukukî geçerliliğini kaybedecektir.³⁹⁵

Bu ilkeleri ve Mecelle'de de zikredilen "*Ezmanın tagayyuru ile ahkâmın tagayyuru inkâr olunamaz.*"³⁹⁶ fıkıh kaidesini konumuza tatbik edersek şu sonuca ulaşabiliriz:

Dinin tüm insanlığa ulaştırılması amaç, bu hedefi gerçekleştirmek için gayrimüslim ülkelere sefer düzenlemek ise araçtır. Daha önce açıklandığı üzere mezhep doktrinlerinin olduğu dönemdeki şartlar, gayrimüslimlerle ilişkilerde savaşın temel ilke olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Ancak günümüzde şartlar değişmiş, özellikle Birleşmiş Milletlerin kurulmasından sonra dünyada savunma durumu dışında savaş, meşrû bir hak olarak kabul edilmemeye başlanmıştır.³⁹⁷

Amerikanın Irak'ı işgali de göstermiştir ki artık savaş, kamu vicdanını yaralayan, dünyanın her köşesinde büyük infial uyandıran bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyadaki güçler dengesindeki eşitsizlikler sebebiyle Amerikan işgaline fiilî olarak engel olunamadıysa da son yıllarda Amerikan karşıtlığı zirveye çıkmış, daha önce sempati duyanlarda bile kin ve nefret duyguları oluşmuştur. Bugün bir İslâm devleti dini tebliğ ediyorum düşüncesiyle Müslüman olmayan ülkelere savaş açsa aynı olumsuz imaja, İslâm'a karşı düşmanlık ve nefret duygularına sebep olacağı açıktır.

³⁹⁵ Mustafa Şelebî, *Ta'lilü'l-ahkâm*, Beyrut 1981, s. 37-41; Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, s. 108-109.

³⁹⁶ "لا ينكر تغير الأحكام بتغير الزمان" Bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, I, 67.

³⁹⁷ Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, III. Kitap, Ankara 1999, s. 225. Fetih bugün uluslararası hukukta meşrû kabul edilmemektedir. Fakat eskiden fetihle kazanılmış haklar bugün de geçerlidir. Çünkü her hukukî vâkianın vukû bulduğu anda geçerli olan hukuk kuralına göre değerlendirilmesi gerekir. Bugünün yasağı önceye etkili olmaz. Bkz. Sevin Toluner, *Milletlerarası Hukuk Dersleri*, İstanbul 1989, s. 18.

Son zamanlarda meydana gelen terör olaylarının İslâm dini ile bağlantılı gibi gösterilmesinin bu dine ve mensuplarına zarar verdiği, İslâm düşmanlarına Müslümanların imajını zedelemek için bulunmaz fırsatlar sunduğu ortadadır.³⁹⁸

İslâm'ın hâkimiyetini kabul ettirme amacı ile savaş açıldığı zaman tüm milletlerin tepkisi ile karşılaşılacağı, uluslararası câmiada infiale yol açacağı ve İslâm'a sempati duyanların bile İslâm'dan uzaklaşmasına sebep olacağı şüphe götürmez bir gerçektir. Bu sebeple günümüz şartlarında savaş yöntemi İslâm'ın tebliği amacına ulaştırmayacaktır. Bugün yapılması gereken, amaca ulaşmayı temin edecek yeni vesileler ortaya koymaktır. Esas amaç, İslâm'ın zorla kabul ettirilmesi olmayıp, tüm insanlara ulaştırılması ve anlatılması olduğuna göre gelişen iletişim vasıtaları, sanat faaliyetleri, spor, bilim ve teknoloji bu hedef doğrultusunda birer araç olarak kullanılabilir.

İslâm'da aslolan barıştır, savunma durumu dışındaki tüm savaşlar yasaklanmıştır görüşünü savunanlar, cihad ve gaza duyusuyla yola çıkıp canını bu uğurda feda eden yüz binlerce Müslümanı gayrı meşrû bir faaliyetin içinde olduklarını söylemiş olmaktadırlar. Özellikle dikkat çekmek isteriz ki biz, yüzyıllar boyunca sürmüş olan fetih hareketlerini İslâm'ın ilkelerine uymayan hareketler olarak görmüyoruz. O dönemde o şekilde hareket etmek esas amaca ulaştırıcı nitelikte olduğu için meşrûdur. Bu uğurda ölmüş olanlar çok yüksek bir merteye olan şehitlik derecesi ile ödüllendirilecektir. Günümüzde ise uluslararası ilişkiler bağlamında mevcut olan şartlar, savaş dışı yollarla İslâm hâkimiyetinin sağlanması yolunun tercih edilmesini gerekli kılmaktadır.

Sonuç olarak, Allah yolunda savaşmanın amaç değil araç olduğunu, esas gayenin İslâm'ın ilkelerinin dünyanın her köşesine tebliğ edilmesi ve üstünlüğün sağlanması olduğunu göz önüne

³⁹⁸ Avrupa ve Amerika kamuoyu ve medyasına yansıyan İslâm ve Müslüman imajı için bkz. Bülent Keneş, *Batı Medyasında İslâm İmajı*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998; İftikhar H. Mâlik, "İslâmic Discourse on Jihad, War and Violence", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, No:4, Summer 1998, XXI, 47, 49.

alarak günümüzde dini tebliğ gayesiyle gayrimüslim ülkelere savaş açılmasının -mevcut uluslararası şartlar sebebiyle istenen amaca ulaştırmayacağı noktasından hareketle- isabetli olmayacağını söyleyebiliriz. Zaten cihad kavramı sadece silahlı mücadele ile sınırlı değildir. Geniş manasıyla cihad Allah'ın dinine yapılan her türlü hizmeti ve çabayı kapsamaktadır. Yerine göre kalem kılıçtan daha büyük tesirler bırakmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM
ULUSLARARASI PROBLEMLERİN SAVAŞ YÖNTEMİ
İLE ÇÖZÜMLENMESİ

I- ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE SAVAŞ YETKİSİNİN KULLANILMASI VE SAVAŞ HUKUKUNUN OLUŞMASI

II- İSLÂM'DA SAVAŞ HUKUNUN KAPSAMI

I- ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE SAVAŞ YETKİSİNİN KULLANILMASI VE SAVAŞ HUKUKUNUN OLUŞMASI

Uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde savaşa başvurmayaya tanınan meşrûiyet her dönemde aynı olmamıştır. Savaş, önceleri devletlere tanınan mutlak bir hak olarak kabul edilirken, özellikle 20. yüzyılda yaşanan gelişmeler sonucunda aşamalı bir şekilde savaşa başvurma hakkının sınırlandırıldığı görülmektedir. Savaş esnasında herkesin uyması gereken kuralların belirlenip hukukî yaptırıma sahip uluslararası anlaşmalar olarak devletler tarafından kabul edilmesi de ancak tarihî süreç sonucunda gerçekleşmiştir.

A-ANLAŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜNDE SAVAŞA BAŞVURULMASI

Etkili bir uluslararası örgütlenmenin olmadığı Birinci Dünya Savaşından önceki dönemde haklı-haksız savaş ayırımını yapabilecek, devletlerin üstünde tarafsız bir makam bulunmamakta, devletler savaş yetkisini diledikleri gibi kullanabilmekteydi.³⁹⁹ 19. yüzyılda kuvvet kullanılmasını etkileyen (kısmen sınırlayan) üç gelişme olmuştur. *Teknolojik gelişme* ile savaş araçları gelişmiş, savaşın yıkıcılığı artmış,⁴⁰⁰ *demokratik gelişme* ile kamuoyu, hükümetleri denetlemeye başlamış, hükümetler savaş için gerekçe ve sebep gösterme ihtiyacına düşmüşler, *ekonomik gelişme* ile de ekonomik yaptırımlarla ve borçlandırmalarla baskı kuran büyük devletler savaş yapmadan istedikleri sonucu elde etme imkânına kavuşmuşlardır.⁴⁰¹

Büyük zararlara yol açan küresel savaşlar, anlaşmazlıkların çözümünde savaş dışı yöntemlerin daha fazla kullanılmasını ve uluslararası diplomasi kurallarının geliştirilmesini teşvik etmiş-

³⁹⁹ Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, s. 231; Smith, *Devletler Hukuku Değişme Yolunda*, s. 9.

⁴⁰⁰ Beril Dedeoğlu, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, İstanbul 2003, s.138.

⁴⁰¹ Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, s. 232.

tir.⁴⁰² Birinci Dünya Savaşından sonra kurulan Milletler Cemiyeti, uluslararası boyutta ilk örgütlenme çabasıdır. İkinci Dünya Savaşına kadar süren bu dönemde kuvvet kullanmaya ilişkin olarak teâmül kurallarına anlaşıma yoluyla belirli sınırlamalar getirilmiş ve örgütlenme sağlanmıştır. Ancak savaşı, devletlerin bağımsızlığına bağlı bir yetki niteliğinden çıkaran bir adım atılmamıştır.⁴⁰³

Milletler Cemiyeti misâkına göre barış, bölünmez bir bütündür. Barışı bozucu eylemler bütün uluslararası toplumu ilgilendirmektedir. Uyuşmazlıkların çözümünde barışçı yollara başvurmada savaş yetkisinin kullanılamayacağı karar altına alınmıştır. Bu karar ile savaş yasaklanmıyor sadece savaşı erteleyici önlemler alınmış oluyor, savaşa varmayan diğer zorlama yolları ise herhangi bir sınırlama olmaksızın meşrû kabul ediliyordu.⁴⁰⁴

24 Ekim 1945’de yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler antlaşması, uluslararası ilişkilerde tehdidi ve kuvvet kullanılmasını – meşrû müdafaa dışında- yasaklarken; kuvvet kullanma yetkisini, uluslararası barış ve güvenliği sağlama aracı olarak kendi tekeline almıştır.⁴⁰⁵

Birleşmiş Milletler antlaşmasına göre savaş sadece iki durumda meşrûdur:

1) *Birleşmiş Milletler organlarınca alınan karar uyarınca kuvvet kullanmak*: Bu konuda yetki Güvenlik Konseyindedir.

2) *Meşrû Müdafaa*: Üye devletler bu haklarını, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin muhafazası için gerekli tedbirler alınca kadar kullanabilirler.⁴⁰⁶

B.M. antlaşmasının 2. madde 3. fıkrasına göre üyeler uyuşmazlıklarını barışçı yollarla çözmekle yükümlüdür.⁴⁰⁷ Barışçı yollar

⁴⁰² Dedeoğlu, *a.g.e.*, s. 81-82.

⁴⁰³ Çelik, *Milletlerarası Hukuk*, II, 401.

⁴⁰⁴ Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, s. 236-237; Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, s. 113.

⁴⁰⁵ Çelik, *a.g.e.*, II, 413; Hasan Nâfia, *el-Ümemül’l-müttahide fi nısfı karn*, Kuveyt 1995, s. 87.

⁴⁰⁶ Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, s. 240-242.

madde 33’de görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ve yargı yolu olarak açıklanmaktadır.

Uluslararası kamu düzeninin sağlanmasında B.M. organlarından olan Uluslararası Adalet Divanı önemli işleve sahiptir. Milletler Cemiyeti antlaşması ile 1920’de kurulan Lahey Adalet Divanı, Milletler Cemiyetinin feshinden sonra yerini Uluslararası Adalet Divanı’na bırakmıştır. Yeni Divan, 18 Nisan 1946’da resmen açılmıştır.⁴⁰⁸ Birleşmiş Milletlerin her üyesi uyuşmazlıklarda Uluslararası Adalet Divanının kararlarına uymayı taahhüt etmiştir.⁴⁰⁹

B-ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE SAVAŞ HUKUKUNUN OLUŞUM SÜRECİ

Savaş hukuku ilkelerine uymak, dürüst savaşmak, acizlere zarar vermemek ve mertçe davranmak 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar uluslararası sözleşmelere bağlı bir yükümlülük olarak değil, dînî ve ahlakî prensipler niteliğinde uyulması gereken kurallar olarak görülmüştür.⁴¹⁰

Bugün yürürlükte olan uluslararası insancıl hukuk sözleşmeleri 19. yüzyıldan itibaren imzalanmıştır. 1864’de resmi olarak ilk uluslararası konferans toplanarak “*Savaş Alanında Yaralıların Durumunu İyileştirme Sözleşmesi*” imzalanmıştır. 1907’de Lahey’de deniz savaşında yaralılara uygulanacak ilkeler konulu, 1929’da savaş esirlerinin durumu ile ilgili bir sözleşme imzalanmıştır. Cenevre’de 1949’da toplanan konferansta bugün yürürlük-

⁴⁰⁷ BM Antlaşması Madde 2: “*Teşkilatın Üyeleri, milletlerarası münasebetlerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı, gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçlarıyla telif edilemeyecek herhangi bir sûrette, tehdide ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar.*” (BM antlaşmasının tam metni için bkz. Enver Bozkurt, *Türkiye’nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı*, Ankara 1992, s. 502-525.)

⁴⁰⁸ Abdullah Pulat Gözübüyük, *Devlet Hukuku Meseleleri*, İstanbul 1980, s. 45; bkz. Birleşmiş Milletler Antlaşması madde 92-96.

⁴⁰⁹ Sevig, *Özel Devletler Umumi Hukuku*, s. 205.

⁴¹⁰ Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, s. 247.

te olan “Kara ve Deniz Savaşında Yaralı ve Hastaların Durumunu İyileştirme Sözleşmesi”, “Savaş Esirlerine Yapılacak İşlemlere İlişkin Sözleşme” ve “Savaşta Sivillerin Korunmasına İlişkin Sözleşme” imzalanmıştır.⁴¹¹ Daha sonra 1954’de Lahey’de “The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict: Silahlı Çatışma Durumunda Kültür Varlıklarının Korunması Sözleşmesi” imzalanmıştır.⁴¹²

II- İSLÂM’DA SAVAŞ HUKUKUNUN KAPSAMI

Kur’an-ı Kerim’de bulunan konular incelendiğinde İslâm’ın hayatın her alanını düzenleyen bir nizam olduğu görülür. Günlük hayatta uyulması gereken kurallar açıklandığı gibi, savaş esnasında uyulması gereken kurallar da açıklanmıştır. Dolayısıyla uluslararası anlaşmaların yapılmadığı dönemlerde de Müslümanlar uluslararası ilişkilerde kendilerini bu ilkelerle bağlı kabul edip buna göre davranmışlardır. Hicri ikinci yüzyıldan itibaren yazılan siyer kitaplarında savaş hukuku konuları detaylı olarak ele alınmıştır. Bu eserler, son dönemlerde yazılan devletler hukuku kitapları için bir başvuru kaynağı olma niteliğine sahip olmasının yanında, ilk dönemlerden beri Müslümanların savaş hukukuna riayet ettiklerini göstermesi açısından da önemlidir.

Burada, İslâm’da savaş hukukunun kapsamını ortaya koymak amacıyla konuyla ilgili temel kavramlara işaret edildikten sonra savaşı meşrû kılan sebepler, savaşa hazırlık, savaş ilanı ve savaşa katılacak kişiler ele alınacaktır.

A- SAVAŞ İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

İslâm hukukunda savaşı ifade etmek üzere çeşitli kavramlar kullanılmıştır. Bu kavramlar arasında kapsam ve nitelik olarak farklılık olduğu için bunları kısaca açıklamak faydalı olacaktır.

⁴¹¹ Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, s. 433.

⁴¹² Meray, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, s. 247-263.

1- Cihad

a- Geniş Anlamda Cihad Kavramı

Cihad sözlük anlamı olarak “gayret etmek, çaba sarfetmek, zahmet çekmek” anlamlarına gelmektedir.⁴¹³ İstîlâhî manası ise, ilâhî mesajı insanlara duyurmak, nefse ve düşmanlara karşı mücadele etmek ve Allah’ın dinine hizmet için elden gelen çabayı göstermektir.⁴¹⁴

Geniş manasıyla cihad; Allah yolunda canla, dille, sözle, mal-la... mücadele etmeyi kapsamaktadır. Hz. Peygamber’in (s.a.) şu hadisi bu manayı ifade etmektedir: “Müşriklere karşı mallarınız, nefisleriniz ve dillerinizle cihad edin.”⁴¹⁵ Hz. Peygamber’in insanın kötülük yapmaya çağıran nefsiyle mücadelesini cihad sayması⁴¹⁶ cihadın ne kadar geniş bir kavram olduğunu göstermektedir.

İbn Teymiyye (v.728/1328) geniş bir bakış açısıyla cihadı şöyle tanımlamaktadır: “Cihad, iman ve salih amel gibi Allah’ın razı olduğu davranışların ortaya çıkması, Allah’ın buğzettiği isyan, fiske ve küfrün ortadan kaldırılması için çaba sarf etmektir.”⁴¹⁷

İslâm cihanşümul bir din olduğu için mensuplarına güçleri ölçüsünde İslâm’ın tebliğine hizmet etmeyi sorumluluk olarak yükler.⁴¹⁸ Bir kötülükle, günahla karşılaşan kişi ya onu diliyle, ya eliyle engelleyecek bunlara gücü yetmiyorsa kalbiyle buğz ve nefret edecektir.⁴¹⁹ Bu manasıyla cihad hem ekonomik mücadeleyi, hem kültürler arası mücadeleyi, hem de silahla yapılan mücadeleyi kapsayan bir kavram olmaktadır.⁴²⁰ Naslarda her bir cihad yön-

⁴¹³ Ebü’l-Feth Burhaneddin Nasır b. Abdüsseyyid b. Ali Mutarrizî, *el-Mugrib fî tertîbi’l-mu’rib*, Halep 1979, I, 170.

⁴¹⁴ Dâmâd, *Mecmau’l-enhur* I, 632; Khadduri, *İslâm’da Adalet Kavramı* (trc. Selahattin Ayaz), s. 223; Özel, “Cihad”, *DİA*, VII, 527.

⁴¹⁵ "جاهدوا المشركين باموالكم وانفسكم و السنتكم" Ebû Dâvûd, *Cihad*, 17 (2504).

⁴¹⁶ Tirmizî, *Fedâilü’l-cihad*, 2, (1671).

⁴¹⁷ İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, Riyad 1997, X, 114.

⁴¹⁸ Khadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, s. 72; Mevdûdî, *İslâm’da Hükûmet*, s. 183.

⁴¹⁹ Müslim, *İman*, 20 (49); Tirmizî, *Fiten*, 11 (2172).

⁴²⁰ Topaloğlu, Bekir, “Cihad”, *DİA*, VII, 534.

temi ile ilgili esaslar bulmak mümkündür. “*Veren el alan elden hayırlıdır*”⁴²¹ hadisi ekonomik cihada; “*Bununla beraber (savaş zamanı) mü’minlerin hepsinin topyekün sefere çıkmaları uygun değildir. O halde kimi de din ilimlerini iyice öğrenmeleri ve kavimleri savaştan döndükleri zaman onları Allah’ın azabıyla korkutmaları için (gitmeyip kalmalıdır). Olur ki sakinrlar.*”⁴²² ayeti kültür ve medeniyet alanındaki cihada işaret etmektedir.⁴²³

b- Dar (Teknik) Anlamda Cihad Kavramı

Cihad dar manasıyla Allah yolunda savaşmayı “*في سبيل الله*” ifade etmektedir.⁴²⁴ Naslarda cihad kelimesi bu manada da kulla-

⁴²¹ Buhârî, Zekât, 17 (1361).

⁴²² Tevbe sûresi, 9/122.

⁴²³ Topaloğlu, “Cihad”, *DiA*, VII, 533.

⁴²⁴ Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, s. 115; Gilles Kepel, *Cihad: İslâmcılığın Yükselişi ve Gerilemesi* (trc. Haldun Bayrı), İstanbul 2001, s. 11; Abdullah b. Ahmed Kâdirî, *el-Cihad fi sebilillah: hakikatühü ve gayetühü*, Cidde 1992, I, 50. Kutsal savaş kavramı diğer dinlerde de mevcuttur. **Musevilikte** savaş, seçilmiş halkın ülke ve tanrıları Yehova için dövüşmesidir. Yehova arz-ı mevûd için savaşılmasını istiyor ve bu kutsal savaş olarak görülüyordu. Dolayısıyla savaşın meşrûiyeti inanç duygusuyla bağlantılıydı. **Hristiyanlıkta** ise savaş kavramı zaman içerisinde büyük değişim geçirmiştir. Başlangıç yıllarında savaşı reddeden Hristiyanlık daha sonraki yıllarda Aziz Tommaso’nun, Aziz Augustinus’un çeşitli yazılarından yararlanarak haklı savaş kuramını oluşturması ile savaşa meşrûiyet tanınmıştır. Buna göre savaş kralın yetkisi ile yapılıyor, haklı bir davaya dayanıyor ve dürüst bir niyet taşıyorsa haklı savaş kavramı ile ifade ediliyor ve bunun meşrûluğu kabul ediliyordu. Haklı savaş kavramı daha sonraki yıllarda kilise tarafından düzenlenen haçlı seferlerini, engizisyonu, XVI. yüzyıl din savaşlarını, sömürge savaşlarını da aklamış, bu savaşların meşrû kabul edilmesine sebep olmuştur. Bkz. Ruelland, *a.g.e.*, s. 9, 16, 37-53; Esposito, *a.g.e.*, s. 46.

nılmıştır: “Yoksa siz, Allah içinizden savaşılanları ve sabırlıları belli etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?”⁴²⁵

İslâm tarihinin çoğu döneminde cihad, genelde İslâm güçlerinin ilerleyişi ya da savunulması için yapılan silahlı mücadele anlamına gelecek şekilde yorumlanmıştır.⁴²⁶ İlke olarak cihad İslâm’a uygun tek savaş biçimidir.⁴²⁷

Allah yolunda savaşmayı ifade etmek üzere cihad kavramının yanında gazâ ve fetih kavramları da kullanılmıştır. **Gazâ**, özellikle Osmanlılarda din için yapılan savaş anlamında bir fetih ideolojisi haline gelen bir terimdir.⁴²⁸ **Fetih**, Müslümanların ülke ve şehirleri i’lâ-yi kelimetullah amacıyla İslâmiyet’e açmaları anlamında kullanılmıştır.⁴²⁹

Hz. Peygamber’in (s.a.) bizzat sevk ve idare ettiği savaşlar için **“gazve”**; kendisinin katılmadığı askeri seferlere **“seriyye”** teriminin kullanılması yaygınlık kazanmıştır.⁴³⁰

2- Nefir-i Âmm (Seferberlik)

Genel seferberlik halini ifade eder. Harp bölgesinde bulunan tüm halkın seferber hale gelmesidir.⁴³¹ Seferberliğin kapsamı ihtiyaca göre genişler. Şartların zorunlu kılması durumunda tüm İslâm dünyasını kapsar.⁴³² Seferberlik ilan edildiği zaman cihad farz-

⁴²⁵ Âl-i Âlî: “حسبتم أن تدخلوا الجنة و لمّا يَعْلَمُ اللهُ الذين جاهدُوا منكم و يَعْلَمُ الصابرين” İmrân sûresi, 3/142.

⁴²⁶ Lewis, *İslâm’ın Krizi*, s. 39-40.

⁴²⁷ Khadduri, *İslâm’da Adalet Kavramı*, s. 223; Ruelland, *Kutsal Savaşlar Tarihi*, s. 55.

⁴²⁸ Cemal Kafadar, “Gaza”, *DİA*, XIII, 427.

⁴²⁹ Mustafa Fayda, “Fetih”, *DİA*, XII, 467.

⁴³⁰ Hüseyin Algül, “Gazve”, *DİA*, XIII, 488; Zâfir Kâsımî, *el-Cihad ve’l-hukukü’d-devliyyeti’l-amme fi’l-İslâm*, Beyrut 1982, s. 98.

⁴³¹ Mutarrizî, *el-Muğrib*, II, 317.

⁴³² *el-Fetâva’l-Hindiyye*, II, 188; Kâsımî, *el-Cihad*, s. 111; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998, s. 365.

ı ayn olur.⁴³³ Çocuğun ebeveyninden, borçlunun alacaklısından izin alması gerekmez.⁴³⁴

3- Muharebe (Kıtal)

İki düşman grubun savaşıması muharebe ve kıtal kavramı ile ifade edilmektedir.⁴³⁵ Kur'an-ı Kerim'de hem Müslümanların inkârcılarla savaşıması,⁴³⁶ hem inkârcıların Müslümanlara savaş açması,⁴³⁷ hem de geçmiş milletlerin arasında vukû bulan savaşlar için⁴³⁸ harp(الحرب) ve kıtal (القتال) kavramları kullanılmıştır.

Cihadı dar manasıyla aldığımızda her cihad kıtaldır (muharebedir), ama her kıtal (muharebe), cihad değildir.⁴³⁹ O halde muharebe ve kıtal sadece Allah yolunda yapılan savaşı değil, onun dışındaki her türlü savaşı da ifade eden geniş bir kavramdır.

B- SAVAŞI MEŞRÛ KILAN SEBEPLER

Savaşın tarihi insanlık tarihi kadar eskidir.⁴⁴⁰ Savaşların sebepleri olarak psikolojik (insanların yaratılışında var olan çatışma içgüdüsü, bencillik, öç alma), sosyolojik (savunma ihtiyacı, çıkarların paylaşımındaki anlaşmazlıklar) ve dinî (inancın yönlendirmesi)

⁴³³ Dâmâd, *Mecmau'l-enhur*, I, 632; Muhammed es-Sadık Afîfî, *el-İslam ve'l-alâkatü'd-düveliyye*, Beyrut 1986, s. 204, Turnagil, *a.g.e.*, s.161; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 291.

⁴³⁴ Merginânî, *el-Hidâye*, II, 135; Gazzâlî, *el-Vasît*, VII, 11; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 26.

⁴³⁵ Osman b. Cum'a Damîriyye, *Usûlü'l-alâkâtü'd-devliyye fi'l- fıkhi'l-İmam eş-Şeybânî*, Amman, 1999, I, 917-919.

⁴³⁶ Enfâl sûresi, 8/57; Muhammed sûresi, 47/4; Nisâ sûresi, 4/74-76; Tevbe sûresi, 9/12-13; Bakara sûresi, 2/216.

⁴³⁷ Bakara sûresi, 2/190-193.

⁴³⁸ Mâide sûresi, 5/64.

⁴³⁹ Kâsımî, *a.g.e.*, s. 92.

⁴⁴⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 247. Hz. Âdem ve eşinin cennetten çıkarılıp dünyaya gönderilmesi olayının anlatıldığı Bakara sûresi'nin 36. ayetinde geçen "*Birbirinize düşman olarak inin.*" ifadesi insanoğlu arasında sürekli bir mücadelenin var olacağına işaretir.

birçok etkenler üzerinde durulmuştur.⁴⁴¹ Haklı-haksız savaş kavramı da bu sahada fikir ileri süren müellifleri meşgul eden bir kavram olmuştur.⁴⁴² Medeniyet farklılığına dayalı savaşların olup olmayacağı konusu da son yıllarda tartışılan bir tez olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴³

⁴⁴¹İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 247-248; Halliday, *İslâm ve Çatışma Miti* (trc. Umut Özkırımlı- Gülberk Koç), s. 103-104; Nejat Eslen, *Tarih Boyu Savaş ve Strateji*, İstanbul 2003, s.14. Alvin ve Heide Toffler, tarım toplumlarında (Birinci Dalga) savaşların toprak ele geçirmek için yapıldığını, sanayi toplumlarında (ikinci Dalga) sanayileşme yarışında hammadde elde etme amacıyla emperyalizme dayalı savaşların olduğunu, sanayi sonrası dönemde (Üçüncü Dalga) yapılan savaşlarda amacın bilginin elde edilmesi olduğunu savunmaktadır. Ayrıca her bir dalga arasında mevcudu korumak isteyenlerle yeni uygarlığı temsil edenler arasındaki mücadeleler de savaşların çıkmasına sebep olmuştur. Bkz. Alvin ve Heide Toffler, *21. Yüzyılın Şafağında Savaş ve Savaş Karşısı Mücadele* (trc. Mehmet Harmancı), İstanbul 1994, s. 31-38; Alvin Toffler, *Üçüncü Dalga* (trc. Ali Seden), İstanbul 1996, s. 37-44, 126-127.

⁴⁴²Hristiyan bir hukukçu olan Grotius'un savaşın mâkul sebeplerini belirleyip haklı-haksız savaş ayırımı yapması (bkz. Grotius, Hugo, *Savaş ve Barış Hukuku* (trc. Seha L. Meray), Ankara 1967, s.51-176), değerlendirme olarak objektif olması ve Hristiyan milletlerin yaptıklarına meşrûiyet verme çabası yerine, olması gerekene işaret etmesi oldukça önemlidir.

⁴⁴³Samuel P. Huntington tarafından ileri sürülen tezin ana teması şudur: Medeniyetler birbirlerinden tarih, dil, kültür, gelenek ve en mühimi din yoluyla farklılaşırlar. Yeni dünyada mücadelenin esas kaynağı ideolojik ve ekonomik olmayacak, kültürel nitelikte olacaktır. Medeniyet kimliği gittikçe artan bir ehemmiyet kazanacak ve dünya 7-8 medeniyet arasındaki etkileşim ile şekillenecektir. Medeniyetlerin çatışması dünya çapında politikaya hâkim olacak, dünya siyasetinin hâkim mihveri "Batı ve Diğerleri" arasındaki münasebetler çerçevesinde olacaktır. Şayet olursa bundan sonraki dünya savaşı medeniyetler arası bir savaş olacaktır. Bkz. Huntington, *Medeniyetler Çatışması* (trc. Mustafa Çalık), Ankara 1997, s. 15-44.

Biz konumuzun çerçevesini aşmamak için tüm bu sebepleri ayrıntılı olarak ele almayıp sadece İslâm'ın meseleye bakışını ortaya koymak istiyoruz.

İslâm hukuku devlet başkanlarının salâhiyetlerine çeşitli sınırlamalar getirmiştir. Hareketlerinin ve kararlarının İslâm hukukunun çizdiği çerçeve dâhilinde olma zorunluluğu vardır.⁴⁴⁴ Yönetim şekli saltanat bile olsa keyfi kararlar alamaz. Savaş kararı da devlet başkanının keyfi olarak alabileceği bir karar değildir. Savaşın olması için onu meşrû kılan sebeplerin varlığı zorunludur.

İslâm'da yapılan davranışın meşruiyet bakımından değerlendirilmesinde niyet belirleyici bir unsurdur. Cihad niyeti dışında kalan; toprak, mal, şan-şöhret... kazanma amacıyla yapılan tüm savaşlar gayr-ı meşrûdur.⁴⁴⁵ Buna göre, kendi ırkını yüceltmek, toplumların varlıklarına el koymak, insanları köle yapmak, ürünlerde tekel haline gelip insanları sömürmek gayesiyle yapılan savaşların İslâm'da yeri yoktur.⁴⁴⁶ Cihadın kapsamı ve şekli aynı zamanda savaşın meşrûiyetinin sınırını belirlemektedir. Aslında bu mevzû daha önce ele alınan gayrimüslim devletlerle ilişkilerde temel ilkenin savaş mı yoksa barış mı olduğu tartışmaları ile yakından ilgilidir. Biz burada bu tartışmalara tekrar girmeden savunma ve tebliğ amaçlı savaşların tanımını, içeriğini ve meşrûiyetinin delillerini ele almak istiyoruz.

Hz. Peygamber (s.a) döneminde uygulanan dış politikayı daha önce ele alıp o dönemde yapılan savaşları sebepleri ile birlikte zikretmiştik. Hz. Peygamber'in savaşlarının niteliği, hangi durumlarda savaşa çıktığı konusunda farklı yaklaşımlar vardır. Sadece kendisiyle savaşanlarla savunma amaçlı savaşmıştır diyenler oldu-

⁴⁴⁴İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-seriyye*, s. 135-136; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 137. Kant, savaş ilanı kararının hükümdara bırakılabileceğini çünkü hükümdarın önemsiz sebeplere dayalı olarak da bu kararı verebileceğini söylemektedir. Bkz. Kant, *Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme*, s. 20. Onun bu görüşü, kendisinden başka üstün hiç bir otorite tanımayan devlet başkanları için doğrudur.

⁴⁴⁵Buharî, Cihad, 15 (2810); Nesâî, Cihad, 22 (3123).

⁴⁴⁶Seyyid Kutup, *Cihan Sulhu ve İslâm* (trc. Bekir Sadak), s. 23.

ğu gibi;⁴⁴⁷ düşmandan saldırı olmadan da İslâm davetinin önündeki engelleri kaldırmak gayesiyle savaştığını söyleyenler de vardır.⁴⁴⁸ Bu görüş ayrılığının temelinde Hayber, Mute ve Benî Mustalik gazvesini birbirinden farklı bakış açısı ile değerlendirmek yatmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.) sadece savunma savaşı yaptığını düşünenler bu savaşları, var olan potansiyel tehlikenin bertaraf edilmesi olarak değerlendirirken, farklı görüşte olanlar zikredilen bu savaşların sadece savunma ile izah edilemeyeceğini hücum unsurunun bulunduğunu söylemektedirler.⁴⁴⁹ Kanaatimizce birçok defa hangi yöne sefere çıkılacağına gizlenip son ana kadar halka bildirilmemesi ve düşmanın ani baskınla karşı karşıya bırakılması, Mekke'nin fethinden sonra Mekke civarındaki putların yıkılması için seriye görevlendirmesi,⁴⁵⁰ yakın ve ciddi bir tehdit olmadan da düşmanca hareketler içinde olan gruplara karşı sefere çıkıldığı görüşünü desteklemektedir.

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde yapılan savaşların temel gayesi İslâm'ı tebliğ etmek olmuştur.⁴⁵¹ Ancak bunun yanında Müslümanlara yapılan saldırıları engellemek, Arap kabilelerinin câhiliyye döneminde olduğu gibi birbirlerine karşı üstünlük elde etme amacıyla yaptıkları savaşları durdurarak düzeni sağlamak ve zulme maruz kalmış insanları kurtarmak amacıyla da savaşlar vukû bulmuştur.⁴⁵²

⁴⁴⁷ Mahmud Şeltût, *el-Kur'an ve'l-kıtal*, Beyrut 1983, s. 126; Ömer Ahmed Fercânî, *Usûlü'l-alâkatü'd-devliyye fi'l-İslâm*, Trablus 1984, s. 77, 82; Vehbe Zuhaylî, *el-Alâkatü'd-devliyye fi'l-İslâm*, Beyrut 1989, s. 33; Seyyid Sabık, *Fıkhu's-sünne*, Cidde 1984, II, 615; Affî, *a.g.e.*, s. 155.

⁴⁴⁸ Abdülkerim Zeydan, *Mecmûatu buhusü fıkhiyye*, Beyrut 1986, s. 57; Berrak, *Rüdudun ala ebatile havle'l-cihad*, s. 132.

⁴⁴⁹ Muhammed Hayr Heykel, *el-Cihad ve'l-kıtal fi's-siyaseti's-şer'iyye*, Beyrut 1993, I, 518-519; Weeramantry, *a.g.e.*, s. 147; Zuhaylî, *Âsârü'l-harb*, s. 104.

⁴⁵⁰ Kapar, Hz. Muhammed'in (s.a.) Müşriklerle Münasebetleri, s. 184.

⁴⁵¹ Heykel, *el-Cihad ve'l-kıtal*, I, 578.

⁴⁵² Muhammed Ferec Akid, *A'lamü'l-Arab*, "el-Müsenna b. Hârise eş-Şeybani" *Kahire*, t.y., XXXI, 63-64; Heykel, *el-Cihad ve'l-kıtal*, I, 559-

Savaşın meşrûiyeti ele alınırken haklı-haksız savaş kavramı bu sahada fikir ileri süren müellifleri meşgul eden bir kavram olmuştur. İslâm mütefekkirlerinden **Fârâbî** (v.339/950), *Fusûlü'l-medeni* adlı eserinde temel ilkelerden hareketle savaşları adil olan ve adil olmayan savaş diye ikiye ayırmıştır. Buna göre; savunma savaşı, yabancılarca çiğnenen hakların iadesi için yapılan savaş ve hak nizamı karşı çıkanlarla yapılan savaşlar adil savaştır. Şöhret, tahakküm etmek, keyfi kan dökmek amacıyla yapılan savaşlar ile, savaşa gerek olmadan halledilebilecek bir meseleyi mazeret olarak kullanıp yapılan savaşlar adil olmayan savaşlardır.⁴⁵³

Fıkıh kitaplarının ilgili bölümleri incelendiğinde savaşılması meşrû olan toplumlar başlığı altında isyancılarla, mürtedlerle (dinden dönenlerle), yol kesenlerle mücadelenin de işlendiği görülür.⁴⁵⁴ Bunlar devletlerarası ilişkiler kapsamında olmayıp o devletin iç işlerini ilgilendiren meselelerdir. Bu sebeple devletin bu tür iç nizamını sağlamaya yönelik yapılan silahlı mücadele konularına burada yer vermiyoruz. Biz çalışmamızda sadece, bugün devletler hukukunda savaş olarak nitelenen durumları İslâm hukuku açısından değerlendirmek istiyoruz.

İslâm hukukunda savaşı meşrû kılan durumları üç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; ülkenin savunulması, uluslararası güvenliğin sağlanması ve İslâm'ın tebliğ edilmesidir.

560; Zuhaylî, *el-Alâkatü'd-devliyye fi'l-İslâm*, s. 129; Ali Tantâvî ve Nâci Tantâvî, *Ahbâru Ömer ve ahbâru Abdullah b. Ömer*, Beyrut 1983, s. 64-65, 74-79; Mâlik, İftikhar H., "Islamic Discourse on Jihad War and Violence", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, No: 4, Summer 1998, XXI, 61-62.

⁴⁵³ Fârâbî, *Fusûlü'l-medeni*, (trc. Hanifi Özcan), İzmir 1987, s. 56-57.

⁴⁵⁴ Merginânî, *el-Hidâye*, II, 164-172. İbn Kudâme mürtedlerle savaşı diğer küffarla savaştan daha evla görmektedir. bkz. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire 1992, XII, 284.

1- Ülkenin Fiili Dış Tecavüzlerle Karşılaşması Durumunda Hak ve Özgürlüklerin Korunması

İslâm belli bir gayeye mâtuf olarak gönderilmiştir. Fıkıh usûlü kitaplarında “Zarûriyyât-ı Dînîyye” başlığı altında açıklanan ve dinin her durumda korunmasını istediği bu gayeler beş tanedir. Bunlar can, mal, din, akıl ve nesil güvenliğidir.⁴⁵⁵ İslâm’daki emir ve yasakların temelinde bu ilkelerin güvenliğini temin etmek yatmaktadır.⁴⁵⁶ Her Müslüman zarûriyyât-ı dînîyyeyi sağlamayı amaçlayan İslâm’ın emirlerini yapmakla ve bunların muhafazası için gerekli tedbirleri almakla mükelleftir. Aynı zamanda meşrû müdafaa çerçevesinde bu uğurda mücadele etmek hak ve salahiyetine sahiptir.⁴⁵⁷ Bu, meselenin şahıs boyutunda olan yönüdür. Bir de konunun uluslararası ilişkileri etkileyen toplumsal boyutu vardır. Buna göre devlet, zikredilen ilkelerin korunması için gerekli tedbirleri almak ve uygulamakla sorumludur.

Kur’an-ı Kerim’de saldıranlara karşı yapılması gerekenler şu şekilde açıklanıyor: “...O halde kim size saldırırsa siz de tıpkı onların üstünüze saldırması gibi, saldırın. Allah’tan korkun. Bilin ki Allah takva sahipleri ile beraberdir.”⁴⁵⁸ Burada dikkati çeken nokta İslâm’ın savunma durumunda bile Müslümanlara haddi aşmamayı emretmesi ve yapılan saldırıyı bahane edip haksızlığa sapılmamasını istemesidir.

⁴⁵⁵ Gazzâlî, *el-Mustasfa min ilmi’l-usûl*, (thk. Hamza Züheyr Hafız), y.y., t.y., II, 482. Zarûriyyât-ı dînîyyenin kapsamlı olarak izahı için bkz. Yusuf Hamid Alim, *el-Mekâsidü’l-âmmeh li’ş-şeriatil’İslâmiyye*, Kahire ty., s. 203-568.

⁴⁵⁶ Hz. Peygamber’in (s.a.) veda hutbesinde can, mal ve ırzın hürmetine işaret edilmiştir. Bkz. Müslim, Hacc, 19 (1218); Tirmizî, Fiten, 2 (2248).

⁴⁵⁷ “Malı uğrunda öldürülen şehittir, ailesi uğrunda öldürülen şehittir, canı uğrunda öldürülen şehittir, dini uğrunda öldürülen şehittir”. Ebû Dâvûd, Sünnet, 29 (4772).

⁴⁵⁸ Ba-*فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ* kara sûresi, 2/194.

Zarûriyyât-ı dînîyye hemen hemen İslâmî ilimlerin her birisi ile alakası olan bir mevzudur. Biz araştırmamızın sınırlarını aşmak için burada sadece devletler hukuku çerçevesinde meseleyi ele almak, İslâm hukukunda devletin korumak ve savunmakla yükümlü olduğu hususları açıklamak istiyoruz.

a- Dinin Korunması

İslâm'ın kutsal değerlerine ve ibadet yerlerine saldırı yapılması durumunda devlet bunu engellemek için gerekli tedbirleri alır.⁴⁵⁹ Bakara sûresinin 217. ayetinde insanları Allah'ın yolundan men etmenin, Mescid-i Haram'a gitmelerine engel olmanın büyük vebâlinin olduğu belirtilerek bu olumsuzlukların izâle edilmesi istenmiştir. Aynı ayetin devamında *ولا يُلُون يُفَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدَّوَكُمْ عَنْ* "Kâfirler, güçleri yetse sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşılmaya devam ederler." buyrulur. Müslümanların bu hususta uyanık olmalarının gerekliliğine işaret edilmiştir.

Milletlerin ideolojileri o milletlerin hayatî çıkarlarını belirler. Bunlar devletin uğrunda savaş yapabileceği çıkarlardır.⁴⁶⁰ Müslümanların dünyada var oluş amacı Allah'a itaat etmek olduğuna göre⁴⁶¹ dinin muhafazası için çaba ve gayret içinde olmaları kendilerinden beklenen bir davranış olacaktır. İslâm'ın inanç esaslarına eleştiri boyutunu aşıp hakaret niteliği taşıyan saldırı olması ya da art niyetli olarak dinin kesin hükümlerini bozmaya yönelik faaliyetler yapılması durumunda devlet müdahale hakkına sahiptir.⁴⁶²

⁴⁵⁹ Grotius, benzer bir yaklaşımla şöyle demektedir: "İnandıkları tanrıya saygısızca davrananlara karşı savaşa girişmek haklı olabilir. Bu kişileri cezalandırmak adalete çok daha uygundur." Bkz. Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku* (trc. Seha L. Meray), s. 149.

⁴⁶⁰ Muhammed Musa, *Devletlerarası İlişkiler ve Dünya Düzeni* (trc. M Hanifi Yağmur), s. 15, 29.

⁴⁶¹ "وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون." Zâriyât sûresi, 51/56.

⁴⁶² İbn Âşûr, *Makâsidü's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Tunus 1985, s. 80; Alim, *el-Mekâsidü'l-âmmeh*, s. 247-269.

Basın ve düşünce özgürlüğü kavramlarına sığınarak Allah’a ve Peygambere karşı hakaret ve alay içeren yayınlar yapılıyor, kutsal değerler karikatürize edilerek aşağılanmaya çalışılıyorsa, bu yayınlara başka türlü engel olunamaması durumunda cihad meşrû olacaktır.⁴⁶³

Bulundukları ülkede azınlık durumunda olan Müslümanların sırf dinleri sebebiyle zulme maruz kalmaları durumunda diğer İslâm devletlerinin kayıtsız kalması beklenemez. Bu durumda diplomatik yollar ve uluslararası teşkilatlar yetersiz kalıyorsa o Müslümanları savunmak için savaş yapılması İslâm hukukuna göre meşrû olacaktır.⁴⁶⁴

Bu hükmün delili şu ayet-i kerimedir: *“Size ne oluyor ki, Allah yolunda ve çaresizlik içinde bırakılıp “Ey Rabbimiz, bizi halkı zalim olan şu beldeden çıkar. Bize tarafından bir sahip gönder. Bize katından bir yardımcı yolla” diyen erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda düşmanla savaşıyorsunuz?”*⁴⁶⁵

b- Vatandaşların Can Güvenliğinin Sağlanması

Devlet, vatandaşlarının can güvenliğini sağlamak için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür. Sadece Müslümanlar değil, ehl-i zimme ve müste’men statüsünde olanlar da bu güvence altında-

⁴⁶³ Tarih boyunca Müslümanlar bu hususta çok hassas olmuşlardır. Mesela Osmanlı Padişahı İkinci Abdülhamid Fransa’da Hz. Muhammed aleyhinde oynatılmak istenen tiyatroyu yasaklatmış; aynı tiyatronun İngiltere’de oynatılmasına da müdahale ederek müsaade ettirmemiştir. Bkz. Ömer Faruk Yılmaz, *Belgelerle Sultan İkinci Abdülhamid Han*, İstanbul 2000, s. 293-300.

⁴⁶⁴ M. İzzet Derveze, *Allah Yolunda Cihad* (trc. Ali Aslan), İstanbul 1998, s. 121. Müslümanlar, azınlık konumunda olan diğer Müslümanların din hususunda yardım taleplerine karşılık vermekle yükümlü olmakla birlikte; savaşılabacak toplulukla daha önceden yapılmış bir anlaşma varsa buna riayet etmek gerekir. Bkz. Enfal sûresi, 8/72.

⁴⁶⁵ Nisâ sûresi, 4/75. Ayrıca Tevbe sûresi, 9/12; Hac sûresi, 22/39-40 ve Mümteherine sûresi, 60/9 ayetleri bu manayı muhtevidir.

dırlar.⁴⁶⁶ Esir düşen Müslümanları kurtarmak devletin görevi olduğu gibi ehl-i zimmeden olan bir kişiyi esaret altından kurtarmak da devletin vazifesidir.⁴⁶⁷ Ülkenin vatandaşlarına yapılan her türlü haksız saldırının bertaraf edilmesi gerekir. Bu amaçla diplomatik yollar kullanılır ve sonuç vermezse savaş meşrû bir hak olur.

Can güvenliğini temin etme amacıyla savaşın meşrû olabilmesi için öldürme fiilinde kastın bulunması, devlet organları tarafından işlenmesi ve devletin gereken tedbirleri almamakta ısrar etmesi gibi hususların mevcut olması gerekir. Farklı uyrukta olan insanların şahsî anlaşmazlıklara dayalı olarak birbirlerini öldürmeleri, devletlerin suçlunun tespiti ve cezasının verilmesi hususunda ihmali olmadığı sürece savaş sebebi olmayacaktır.

Vatandaşların sadece hayat hakkının güvence altında olması yetmez. Sağlıklı bir hayat sürmesi için gerekli tedbirleri almak da devletin sorumluluğu altındadır. Mesela bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek, bozuk gıdaların tüketilmesini engellemek bu türden görevlerdir.⁴⁶⁸ Buradan hareketle bir ülkenin kasıtlı olarak zehirli atıkları ile diğer bir ülkeye zarar vermesini -savaş dışı yollarla engellenememesi durumunda- savaşı meşrû kılan bir davranış olarak kabul etmek mümkündür.

c- Mülkiyet Hakkının Korunması

Şahsî mülkiyete ya da devlete ait olan mallar diğer devletler tarafından tehdit altında tutuluyor veya zarara uğratılıyorsa savaş

⁴⁶⁶ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 125, 147; Gamravî, *es-Sirâcü'l-vehhâc alâ metni'l-Minhâc*, s. 409. Din farklılığının kisasın uygulanmasına engel olacağını kabul eden mezhepler vardır. Bu görüş ehl-i zimme ve müste'menlere yapılacak haksız bir muamelenin meşrû olacağı anlamına gelmez. Bu kişilerin canları hukuken koruma altında olduğu için bunlara karşı yapılacak haksız bir eylem mutlaka cezalandırılacaktır. Doktrindeki ihtilaf, cezanın şekli konusundadır. Ceza verilip verilmemesi üzerine değildir. Bkz. Şamil Dağcı, "Kisas", *DîA*, XXV, 491.

⁴⁶⁷ Heykel, *el-Cihad ve'l-kıtal*, III, 1586.

⁴⁶⁸ İbn Âşûr, *a.g.e.*, s. 80.

dâhil olmak üzere mevcut şartlar içinde en uygun metotla savunulur ve korunur. Vatanın savunulması da bu kapsamdadır. Hz. Muhammed (s.a.) “*Malı uğrunda öldürülen şehittir.*”⁴⁶⁹ buyurarak bu uğurdaki mücadelenin meşrûluğuna işaret etmiştir. Devlet sadece Müslüman vatandaşların mallarını değil, ülkedeki ehl-i zimme veya müste’men statüsünde bulunanların da mülkiyet haklarını korumakla yükümlüdür.⁴⁷⁰

Çağdaş uluslararası hukuk, sömürgeci yönetimlerle sömürülen halklar arasındaki çatışmaları uluslararası çatışma sayma eğilimindedir.⁴⁷¹ Birleşmiş Milletler Anlaşmasının Amaçlar ve Prensipler bölümünde ezilen ve sömürülen ülkelerin korunması için şu maddeye yer verilmiştir: “*Milletlerarasında, milletlerin hak eşitliği prensiplerine ve kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin hakkına saygı üzerine kurulmuş dostâne münasebetler geliştirmek ve dünya barışının sağlamaştırılması için elverişli her türlü diğer tedbirleri almak.*”⁴⁷²

Sömürge idaresi altındaki ülkelere ve halklara bağımsızlık verilmesine ilişkin bildiride, halkların yabancı tahakkümüne, hâkimiyetine ve sömürüsüne tâbi bulunması temel hakların inkârı anlamına geldiği, bunun Birleşmiş Milletler şartı’na aykırı olduğu ve dünya barış ve işbirliği için bir engel teşkil edeceği beyan edilmiştir.⁴⁷³

Sömürgecilik uluslararası kamu düzenini bozan bir faaliyet sayılmaktadır. Ülkenin yer altı ve yer üstü zenginliklerinin başka devletler tarafından sömürülmesi de mülkiyet hakkının ihlali kap-

⁴⁶⁹ "من قتل دون ماله فهو شهيد" Bkz. Buhârî, Mezâlim, 34 (2348); Müslim, İman, 62 (141); Nesâî, Tahrimü'd-dem, 22 (4069).

⁴⁷⁰ Ebû Zehre, *Son Barış Çağrısı*, s. 120; Khadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, s.178.

⁴⁷¹ Karaosmanoğlu, *İç Çatışmaların Çözümü ve Uluslararası Örgütler*, s.11.

⁴⁷² Bkz. Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar İle İlgili Temel Metinler*, İstanbul 1987, s. 28,

⁴⁷³ Gündüz, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar İle İlgili Temel Metinler*, s. 211.

samında olduğu için savaş da dâhil olmak üzere tam bağımsızlık için mücadele etmek ezilen, sömürölen devletlerin meşrû hakkıdır. Bu uğurda yapılan çaba ve gayretler haklı bir mücadeledir.

Zulme ve ezilmeye mahkûm edilmiş devletlere imkânları ölçüsünde yardım etmek, İslâm devletleri için bir sorumluluktur. Dünyada sömürgecilik hareketlerinin sona erdirilmesi, tüm insanlığın huzur ve güvenliğinin temin edilmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

d- Neslin (İrzin) Korunması

Neslin korunması demek, canlılardaki doğum ve üreme niteliğinin kesilmeden devamının sağlanması demektir. Hayatiyetin devamını sağlayabilmek için neslin muhafazası şarttır. Kur'an-ı Kerim'de nesli bozmaya çalışmak fesat olarak nitelendirilerek bu tür faaliyette bulunanlar ikaz edilmektedir.⁴⁷⁴ Neslin helak edilmesi, tüm insanlığın bozguna uğramasına sebep olacağı için zarûriyyât-ı dînîyye kapsamında yer almaktadır.

Namus ve ırzın her türlü saldırıdan ve gayri meşruluktan korunmasını, neslin muhafazası kapsamında değerlendirmek gerekir. Çünkü zinanın meşrû göröldüğü toplumlarda doğum oranı gitgide azalmakta, nesil kendini yenileyememekte, günden güne eriyen bir toplum oluşmaktadır.

Hızla gelişen bilim ve teknoloji, canlıların yapısı hakkında detaylı bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. Bu gelişmelerin insanlığın yararına olan sonuçları olduğu gibi, bir ırkı hedef alan, bir nesli bozan biyolojik madde yapımında kullanılabilmesi tehlikesini de doğurmuştur. Ülke nüfusunun geleceğinin ve nesillerin tehlikeye atılması durumunda, devletin tüm imkânlarını seferber ederek buna engel olma hak ve yetkisi vardır. Bu yetki, gerekli olması durumunda silahlı mücadeleyi de kapsamaktadır.

Günümüzde bazı devletler çeşitli kampanyalarla gelişmekte olan ölkelerden topladıkları kanları, o milletin gen haritasını çıkara-

⁴⁷⁴ " و اذا تولى سعى فى الارض ليفسد فيها و يهلك الحرث و النسل و الله لا يحب الفساد. " Bakara sûresi, 2/205.

rıp bunu o nesle ve ırka zarar verecek biyolojik silahların üretilmesinde kullanmaya çalışmaktadırlar.⁴⁷⁵ Bilimin insanlığı nereye kadar götüreceğini şimdiden bilemeyiz. Ama şunu biliyoruz ki, kötü niyetle canlıların genleri ile oynamak, insanlığın nesline zarar vermek her zaman gayri meşrû olacak ve bunu yapanlar cezayı hak edecektir. Bunlara engel olma amacıyla yapılan savaşlar da meşrû hükmünde olacaktır.

e- Aklın Korunması

Bir milletin çöküşünü hazırlayan, gelişimine engel olan unsurlardan birisi de alkol ve uyuşturucu madde kullanımının yaygınlaşmasıdır. Bilgi üretme ve teknolojik gelişme sağlama ancak sağlıklı toplumlarda mümkün olmaktadır. Madde bağımlısı olan, keyif ve zevk dışında gaye taşımayan milletler yozlaşmaya ve yıkılmaya mahkûmdur.

Devletlerarası teşkilatlar başta olmak üzere her devlet, insan aklına zarar veren maddelerin yaygınlaşmaması için elinden gelen çabayı göstermekle yükümlüdür. Bir devletin, başka bir devletin vatandaşları arasında uyuşturucu madde alışkanlığının yaygınlaşması için çaba göstermesi suçtur. Aktif olarak böyle bir politika izlemese bile uyuşturucu ticaretine göz yumması, o devletin bu işe destek olduğunu ispatlamak için yeterli bir sebeptir. Böyle bir saldırı ile karşılaşan devlet kendisini savunmak hakkına sahiptir.

Bilginin elde edilmesi ve korunmasını da aklın muhafazası kapsamında değerlendirebiliriz.⁴⁷⁶ Bir milletin yetiştirdiği üstün yetenekli kişilerin baskı ve tehdit ile başka ülkelerin menfaati için çalışmaya zorlanması durumunda, devletlerin yetişmiş beyin gücünü koruma hak ve salâhiyeti vardır.

Dünyada huzur, barış isteniliyorsa herkesin üzerine düşen görevler vardır. Bu görevlerin başında kendi çıkarı için başkalarına zarar vermemek ve başkalarının değerlerine saygılı olmak gelmek-

⁴⁷⁵ Eslen, *Tarih Boyu Savaş ve Strateji*, s. 57.

⁴⁷⁶ Yusuf Hamid Alîm, *el-Mekâsidü'l-âmmeh li'ş-şeriatil-İslâmiyye*, s.351.

tedir. Her milletin hedefleri ve vazgeçemeyeceği ilkeleri farklı olabilir. Müslümanlar için din, can, mal, nesil ve aklın korunması öncelikli ve hayatî değer taşımaktadır. Bu sebeple İslâm devletlerinin zarûriyyât-ı dînîyye kapsamında yer alan değerleri koruma uğrunda yapacakları savaşların meşrû olması, uluslararası kamu düzenine aykırı değildir. Milletlerin hak ve özgürlüklerini savunmaları kadar tabîî bir şey olamaz.

2- Uluslararası Güvenliğin Sağlanması

İnsanlar farklı kişilik özelliklerine sahiptir. Paranoidlik veya narsistlik gibi kavga çıkaran⁴⁷⁷ ruh haline sahip insanların, totaliter rejimlerin iktidara gelmesi ve belli bir güce ulaşması durumunda dünyada tüm ülkeleri etkileyen problemlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Nitekim narsistik ruh haline sahip olan Hitler milyonlarca insanın ölümü ile sonuçlanan II. Dünya Savaşı'nın çıkmasına sebep olmuştur.⁴⁷⁸

Dünyada huzuru bozan anarşizmin kaynakları incelendiğinde hemen hemen hepsinde lider konumundaki kişinin bu tür bir kişilik özelliğine sahip olduğu görülür. Bu kişilerin iktidarda olduğu devletler aşırı güçlenerek insanlık için yakın, kesin ve büyük bir tehdit unsuru olması durumunda, diğer devletlerin uluslararası güvenliği sağlama ve dünyada zulme mani olma gayesiyle yapacakları silahlı müdahaleye iştirak etmek İslâm hukuku açısından meşrû olacaktır. Çünkü İslâm, insanlar arasında huzur ve düzenin hâkim olmasını ister. Yeryüzünde kargaşayı, fitne ve fesat ortamlarını hoş karşılamaz.⁴⁷⁹

Fitne ve kargaşanın sadece zulmedenlere değil umûma da zarar vermesi kaçınılmazdır.⁴⁸⁰ Dünya hayatını bir gemiye benzetirsek, gemiye zarar verenlere, diğerler insanların engel olmaması

⁴⁷⁷ Kavga çıkaran kişiliklerin izahı için bkz. Nevzat Tarhan, *Psikolojik Savaş*, İstanbul 2003, s. 129 vd.

⁴⁷⁸ Tarhan, *Psikolojik Savaş*, s. 154.

⁴⁷⁹ Bakara sûresi, 2/11.

⁴⁸⁰ وَتَقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ
Enfâl sûresi, 8/25.

durumunda herkesin zarara uğraması kaçınılmaz olacaktır.⁴⁸¹ Peygamberimiz (s.a) *"İnsanlar, zalimi gördüğü halde buna engel olmazlarsa Allah'ın hepsini kuşatan bir azap vermesi yakındır"*⁴⁸² buyurarak iyi insanların kötülüklerle mücadele etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Buna göre emir bi'l-ma'rufun terk edilmesi azaba uğramaya sebep olmaktadır.⁴⁸³

Kur'an-ı Kerim'deki fitnenin adam öldürmekten daha büyü⁴⁸⁴ ve daha kötü⁴⁸⁵ sonuçlar doğuracağını beyan eden ayetler, kaos ve kargaşa ortamının en kısa sürede sükun ve huzur ortamına dönüşmesinin gerekliliğini vurgulamakta ve Müslümanları buna sağlamamakla yükümlü kılmaktadır.

Birinci bölümde, İslâm hukukunda uluslararası ilişkilerle ilgili temel prensipler başlığı altında ele aldığımız adaletli olmak, ahde vefa göstermek ve haksızlıklara engel olmak ilkeleri, Müslümanların sadece kendilerini düşünen bir toplum olmayıp, tüm insanlığın huzur ve güvenliği için çaba sarf etmelerini gerekli kılmaktadır.⁴⁸⁶ Buradan ulaştığımız sonuca göre Müslümanların, kendisine saldırılmasa da dünyada düzenin sağlanması için savaş yapması meşrûdur. Bu amaç etrafında oluşturulan uluslararası silahlı güçlere katkı sağlamaları gerekir. Sadece haksızlığa uğrayan Müslümanlara değil; dünyada zulme kim maruz kalırsa kalsın, dini, ırkı ne olursa olsun bu durumda olanlara yardım etmek Müslümanların görevidir.

Kur'an-ı Kerim'de Ümmet-i Muhammed, *"امّة وسطا" vasat ümmet* olarak nitenmiş ve *"شهداء على الناس"* insanlara şahit olma

⁴⁸¹ Bkz. Buharî, Şerikat, 6 (2361).

⁴⁸² "ان الناس اذا راوا الظالم و لم ياخذوا على يديه اوشك ان يعصم الله بعقاب من عنده." Tirmizî, Fiten, 8 (2168).

⁴⁸³ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, VII, 249.

⁴⁸⁴ Bakara sûresi, 2/217.

⁴⁸⁵ Bakara sûresi, 2/191.

⁴⁸⁶ "Siz, insanlar için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız..." Bkz. Âl-i İmrân sûresi, 3/110

vasfı ile şereflendirilmiştir.⁴⁸⁷ Vasat ümmet kavramı, mutedil, uyumlu, aşırılıklardan uzak, belirlenmiş sınırları aşmayan topluluk manasını ifade eder.⁴⁸⁸ Müslümanların, yaptıkları ifrat ve tefrit hareketlerle insanlığın huzurunu bozan devletlere itidalle davranma hususunda örnek olması gerekir.

Aynı ayet-i kerime’de Müslümanlara verilen şahitlik vasfı üzerinde önemle durmak gerekir. Şahit, davacı ile davalı arasında ortada, tarafsız, adil, yalnızca gerçeği söyleyen, sözüne itibar edilen kişidir.⁴⁸⁹ Şahit bu vasıfları ile hakkı ve adaleti ayakta tutan, kendisi örnek alınan bir konumdur. Ümmet-i Muhammed, kendisine yüklenen bu sorumlulukla devletlerarası anlaşmazlıkların hak ve hakkâniyet çerçevesinde çözülmesi, dünyada zulmün, fitnenin ve kaosun önlenmesi hususunda öncü olmak zorundadır. Şahitlik sıfatına zarar veren, yalancılık, ahlâksızlık, taraf tutma, haksızlık yapma, gördüğü kötülüğü gizleme gibi kötü eylemlerden uzak durması gerekir. Bu vasma hâiz bir toplumun, uluslararası kamu düzeninin sağlanmasında önemli bir etkiye sahip olacağı açıktır.

Günümüzde uluslararası problemlerin çözümünde uluslararası örgütlerin sorumluluk üstlendiği görülmektedir. Bu örgütlerin uluslararası kamu düzenini bozanlarla mücadele etmek için aldığı kararlara İslâm devletleri kayıtsız kalmayıp aktif bir şekilde katılmalıdır.

Dünyada huzur ve barış ortamının temini en başta Birleşmiş Milletler Teşkilatının sorumluluğundadır. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan güç dengeleri gözetilerek kurulan Birleşmiş Milletler bugün üstlendiği barış misyonunu ideal manada yerine getirememektedir.⁴⁹⁰ Amerika Birleşik Devletleri’nin Irak’ı işgalin-

⁴⁸⁷ Bkz. Bakara sûresi, 2/143.

⁴⁸⁸ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an* (trc. Ahmet Asrar), I, 139.

⁴⁸⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 432.

⁴⁹⁰ Kafkasya bölgesinde istikrarın sağlanamamasında Birleşmiş Milletlerin sorumluluğu hakkında bkz. Cevher Dudayev, *Özgürlük Kolay Değil*, İstanbul 1996, s. 110. B.M. Güvenlik Konseyi daimî üyelerinden Çin, birinci Körfez savaşında veto hakkını Kuveyt’in egemenliğine önem

de olduğu gibi zaman zaman kendisinden beklenen kararları alamamaktadır.

Uluslararası ilişkilerdeki mevcut durum, kendi çıkarı yerine hak ve adaleti esas alan, hakkâniyete değeri veren tüm devletleri, tekrar düşünmeye sevk etmelidir. Ya mevcut uluslararası örgütler zulüm ve haksızlıklara engel olacak şekilde yeniden teşkilatlandırılmalı, ya da alternatif uluslararası örgütler kurulup aktif bir şekilde çalışması sağlanmalıdır.

Uluslararası arenada “güç” ve “hukuk” çatışmasında genellikle güç unsurunun baskın geldiği; gücün hukuka değeri, hukukun güce uyduğu görülmektedir. Uluslararası hukuk kuralları metin ve içerik olarak ne kadar mükemmel hazırlanırsa hazırlansın, uygulamadıktan sonra insanlığa hiçbir faydası olmayacaktır. Uluslararası hukukun uygulanabilmesinin iki yolu vardır. Birincisi, süper güçlü olan devletlerin hakkâniyete değeri vermesi; ikincisi ise tek başına yeteri kadar güçlü olmayan devletlerin birlikten güç doğarı ilkesi gereğince zulme karşı işbirliği içinde olmasıdır.

Gizli, açık düşmanlara karşı güç hazırlamayı emreden ayet-i kerimeyi de⁴⁹¹ hatırlayarak burada şu sonucu çıkarabiliriz: Hak ve hukuka riayet etmekle yükümlü olan Müslümanlar ellerinden geldiği ölçüde güçlü olup her türlü zulme ve haksızlığa mani olmalıdır. Bunu tek başına sağlamak mümkün olmadığı durumlarda aynı gayeyi paylaşan Müslüman veya gayrimüslim diğeri devletlerle işbirliği yaparak uluslararası kamu düzenini sağlamaya çalışmalıdır. Gerekli olması durumunda bu uğurda yapılacak bir savaş İslâm hukukuna göre meşrû nitelikte olacaktır.

verdiği için değeri, önceki yılın Tien An Men katliamının affı biçiminde karşılık aldığı için kullanmamıştır. (Bkz. Halliday, *İslam ve Çatışma Mit-i*, s. 105) Bu, veto hakkının farklı amaçlara hizmet ettiğini gösteren bir örnektir.

⁴⁹¹ "وَاعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ وَ آخَرِينَ
" Bkz. Enfal sûresi, 8/ 60. "من دونهم ..."

3- İslâm'ın Tebliğ Edilmesi

Savunma ve dünyada düzeni sağlama amacıyla yapılan savaşların meşrûiyeti genel kabul görürken, İslâm'ı tebliğ gayesiyle savaş yapılması mevzûunda özellikle çağımızda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

İslâm devletlerinin gayrimüslim devletlere karşı uygulamaları gereken dış politika başlığı altında fıkıh mezheplerinin İslâm'ı tebliğ ve dârülharbin İslâm hâkimiyetine girmesi amacıyla savaş yapılmasını meşrû kabul ettikleri ifade edilmiş ve bu doktrinin oluşmasındaki etkenler açıklanmıştı. Bu sebeple burada sadece çağımızdaki İslâm âlimlerinin konuya yaklaşımını ortaya koymak ve daha sonra kendi değerlendirmemizi yapmak istiyoruz.

İslâm'ın tebliği için cihad etmek iki farklı şekilde anlaşılmaktadır:

a- İslâm'ın Tebliğine Engel Olan Devletlerle Savaşmak

Bu anlayışa göre İslâm'ın tebliği için cihad, sadece tebliğ ve Müslüman olmaya engel çıkaran devletlere karşı yapılabilir. Gayrimüslimlerin ülkesini fethedip orada İslâm ahkâmının yürürlüğe girmesi veya o ülkenin cizye verip İslâm hâkimiyetini kabul etmesi amacıyla cihad yapılması meşrû olmaz.

Bu görüş günümüzde İslâm savaş siyaseti mevzuunda fikir beyan eden birçok âlim tarafından benimsenmektedir. Örneğin **Hallaf**, “İslâm'da gayrimüslimlerle ilişkilerin savaş değil barış ve eman üzerine bina edildiğini, fitne çıkarmadıkça ve İslam davetine engel olmadıkça savaşa başvurulmayacağını”,⁴⁹² **Ebu Zehre** “İslâm'da savaşın hedefinin yapılacak saldırıyı önlemek olduğunu”,⁴⁹³ **Ahmed Çelebi** “Cihadın savunma, azınlık durumunda olan Müslümanları zalim yöneticilerden koruma ve İslâm'ın tebliğine ya da Müslüman olmak isteyenlere mâni olanlarla savaşma durumunda caiz olacağını”⁴⁹⁴ söylemektedir.

⁴⁹² Abdülvehhab Hallaf, *es-Siyasetü's-ş-şeriyye*, Beyrut 1987, s. 77.

⁴⁹³ Ebû Zehre, *Son Barış Çağrısı* (trc. Cemal Aydın), s. 82.

⁴⁹⁴ Ahmed Çelebi, *İslâm Düşüncesinde Cihad ve Savaş Siyaseti* (trc. Abdullah Kahraman), İstanbul 1994, s. 50-59.

Seyyid Sabık savaşı meşrû kılan durumları, “*Nefsi, ırzı, malı, vatani korumak için savaşıma ve İslâm’ın tebliğine, insanların Müslüman olmasına engel olanlara karşı savaşıma*” ile sınırlamaktadır.⁴⁹⁵

Zuhaylî klasik dönemde oluşan yaklaşımı eleştirerek barışın esas alınması gerektiğini savunmaktadır: “*Klasik dönemde fukaha, yaşadıkları dönemin devletlerarası şartlarının zorlamasıyla Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkiyi savaş temeline oturtmuşlardır. Harbi esas almamaları daha uygun olurdu. Bu şartlar altında, savaşı ilişkilerde eksen olarak görmek bizâtihi İslâm’a davetin ve İslâm’a yeni girenlerin faydasına değildir... Netice olarak vardığımız nokta şudur ki, İslâm’da savaş sebebi, insanların inkârı değil, Müslümanlara karşı savaşmalarıdır. Buna binaen savaşmayanlarla savaşmak caiz değildir. Dış ilişkilerde aslolan savaş değil barış olmalıdır.*”⁴⁹⁶

b- Gayrimüslim Ülkelerin İslâm’ın Hâkimiyetini Kabul Etmelerini Sağlamak Amacıyla Savaşmak

Bu görüşte olanlar İslâm’ın tebliğini sadece o ülkede dini anlatma özgürlüğünün temin edilmesi olarak değerlendirmemektedir. İslâm davetçilerine engel çıkarılmasa da İslâm devletinin hâkimiyeti kabul edilmedikçe o devletle cihad edilmesi -yeteri kadar

⁴⁹⁵ Seyyid Sabık, *Fıkhu’s-sünne*, II, 613-614.

⁴⁹⁶ Zuhaylî, *Âsârü’l-harb*, s. 130-133. Ayrıca Mahmut Şeltut, Mustafa Sibâî, Reşid Rıza, Ömer Ahmed Fercânî, Abdurrahman Ateş, Muhammed el-Lâfî, İzzet Derveze, Süleyman Ateş ve Rahmi Yaran da benzer görüşler ortaya koymuştur. Bkz. Heykel, *el-Cihad ve’l-kıtal*, I, 586 vd; Kâsımî, *el-Cihad*, s. 181-192; Şeltût, *el-Kur’an ve’l-kıtal*, s.131-133; Lâfî, Muhammed, *Nazarât fi ahkâmî’l-harb ve’s-silm*, Trablus 1989, s. 71-74, 106; Reşid Rıza, *el-Vahyü’l-Muhammedî* s. 240; Ateş, *Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, I, 276-277; Ateş, Abdurrahman, *Kur’an’a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, İstanbul 2002, s. 287-288; Derveze, *Allah Yolunda Cihad* (trc. Ali Aslan), s. 24; Yaran, Rahmi, “İslam Cihad ve Savaş”, *BDÜİF İlmî Mecmuası*, yıl: 1, sayı: 2, s. 181.

güçlü ise- İslâm devletinin vazifesidir. Nihâî hedef İslâm'ın esaslarının tüm cihanda hâkim olmasını sağlamaktır.

Bu anlayışı benimseyenlerden **Abdülkerim Zeydan**, "*İslâm devletinin siyasî hükümrانlığını ve İslâm kanunlarını kabul etmeyen devletlerle savaşın meşrû*"⁴⁹⁷ olduğunu savunmaktadır.

Şevkânî, "*Gayrimüslimler savaşı bırakırsa bizim de cihadı bırakmamızı emreden ayet*"⁴⁹⁸ mensuhtur. Dolayısıyla güçlü olunca her zaman cihad farzdır."⁴⁹⁹ diyerek aynı yaklaşımı benimsemektedir.

Mevdûdî de, "İslâmî nizamın iktizası, diğer nizamların yıkılması ve onların yerine İslâmî nizamın tek başına hâkimiyetini devam ettirmesidir."⁵⁰⁰ diyerek benzer bir bakış açısı sunmaktadır.

Muhammed Hayr Heykel, iki farklı görüşün delillerini mukayeseli olarak değerlendirdikten sonra ulaştığı sonucu şöyle ifade etmektedir:

"İslâm'ın ilk yıllarında cihad sadece savunma için meşrû kılınmıştı. Daha sonra düşman saldırmadan da cihad etme (hücum savaşı) meşrû kılındı. Dolayısıyla İslâm davetçilerine engel çıkarılmasa da İslâm hâkimiyetini tanımayan devletlerle savaş yapılabilir."⁵⁰¹

Buraya kadar verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere Müslümanlar dini tebliğ etmekle yükümlüdürler. Tebliğe engel olunması veya İslâm'a girmek isteyenlere baskı yapılması durumunda cihad

⁴⁹⁷ Abdülkerim Zeydan, *Mecmûatü buhûsü fıkhiyye*, Beyrut 1986, s. 54.

⁴⁹⁸ "و ان جنحو للسلم فاجنح لها و توكل على الله..." Bkz. Enfal sûresi, 8/61.

⁴⁹⁹ Muhammed b. Ali Şevkanî, *es-Seylül- cerrari'l-mütedaffik alâ hadâiki'l- ezhar*, (thk. Mahmud İbrahim Zayed), Beyrut 1985, s. 519.

⁵⁰⁰ Mevdûdî, *İslâm'da Hükûmet* (trc. Ali Genceli), s. 81.

⁵⁰¹ Heykel, *a.g.e.*, I, 598, 758, 815. Ayrıca Nasîrüddin Elbânî, Takiyüddin Nebhânî, Yusuf Hamid Alim, Abdülmelik Berrak da bu amaçla cihad etmenin meşrûluğunu savunmaktadır. Bkz. Heykel, *a.g.e.*, I, 647; Alim, *el-Mekâsîdu'l-âmmе*, s. 252-253; Berrak, *Rûdudun ala ebatîle havle'l-cihad*, s. 136, 333.

dın meşrûiyeti hem klasik dönem, hem de modern dönem âlimleri tarafından büyük çoğunlukla kabul edilmektedir.⁵⁰²

Tebliğ görevinin tüm dünyada İslâm hâkimiyetinin temin edilmesini kapsayıp kapsamayacağı ise günümüz âlimleri arasında tartışma mevzuudur. Bu konuda fikir beyan edenlerin bir kısmı tebliğ gayesiyle savaşı, İslâm davetçilerine veya İslâm'a icabet edenlere yapılacak bir engellemenin kaldırılması durumuna münhasır kılarken; bir kısmı ise bu kavramı daha geniş tutarak gayrimüslim devletlerin İslâm hâkimiyetini kabul etmelerini sağlamayı da savaş sebebi olarak değerlendirmektedirler.

Sadece savunma cihadını meşrû görenler Batı sömürgeciliğinin ürünü olmakla ve Batıların menfaatine gelen hususlarda dinden tavizler vermekle itham edilirken,⁵⁰³ dünyada İslâm hâkimiyetini sağlamak için cihad yapılmasını meşrû görenler de Müslümanların imajına zarar vermekle ve diğer milletlerin İslâm'dan uzaklaşmasına sebep olmakla itham edilmektedir.⁵⁰⁴

Aslında her iki yaklaşımın da belli açılardan haklı yönleri bulunmaktadır. Bir kısım batılı güç odaklarının kendi menfaatlerine zarar vermesini önlemek amacıyla cihad fikrinin Müslümanlar arasında yaygınlaşmaması için faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Mesela İngilizler, Hint Müslümanlarını pasifleştirip kendi emirlerine itaat etmelerini sağlamak için işgal ettikleri bölgelerde İslâm'ın sadece savunma savaşını emrettiğini yaymışlardır.⁵⁰⁵ Bu-

⁵⁰² Gelişen iletişim teknolojisi ile İslâm'ın tebliğ edilebileceği dolayısıyla meşrû müdafa dışında dinin tebliğine izin verilmemesi de dâhil olmak üzere hiçbir sebebin savaş sebebi olamayacağını savunanlar da vardır. Bkz. Hamid Sultan, *Ahkâmü'l-kanunî'd-devlî fi'ş-şer'iatî'l-İslâmiyye*, Kahire 1986, s. 161.

⁵⁰³ Esposito, *a.g.e.*, s. 89.

⁵⁰⁴ Özel, "Cihad" *DiA*, VII, 530.

⁵⁰⁵ Süleyman Ateş, *Yeni İslâm İlmihâli*, İstanbul 1988, s. 707. 19. yüzyılda Hint bölgesinde sömürgecilik faaliyetlerine karşı koyabilmek amacıyla cihad fikrini yaygınlaştırmaya çalışan hareketler için bkz. Mâlik, İftikhar H., "Islamic Discourse on Jihad War and Violence", *Journal of*

nunla birlikte cihad kavramının bazı İslâm aleyhtarları tarafından dünya kamuoyunda Müslümanların imajını zedelemek ve insanların İlâhî mesajdan uzak durmasını sağlamak maksadıyla kullanıldığı da bir gerçektir.

Bize göre İslâm cihanşümül bir dindir. Hz. Muhammed'in (s.a.) son peygamber olarak tüm insanlığa gönderilmiş olması İslâm'ın dünyada hâkim unsur olma gayesine sahip olduğunu gösterir. Ancak bu amacın altında diğer milletlere tahakküm etme sevdası, maddî zenginlik elde etme, şan ve şöhrat peşinde koşma gibi gayeler yoktur. Esas amaç insanlar arasında hak ve adaletin yaygınlaşması, insanın fıtratına ters olan yönelişlerin engellenmesi, en güzel sûrette yaratılan insanın ahlâkî meziyetlere uygun olarak yaşaması ve bunların sonucunda erdemli toplumların oluşturulmasıdır.

Bu hedefe nasıl ulaşılabilir? Bu sorunun cevabı zamana ve mekâna göre değişmektedir. Rasulü Allah'ın (s.a.) Mekke ve Medine döneminde inançsızlıkla mücadelesindeki farklılığı yani Mekke'de kuvvet unsuruna hiç yer vermeyip, Medine'de gerekli durumlarda silahlı mücadele yapmasını burada tekrar hatırlamamız gerekmektedir.

Savaşın meşrû bir hak olarak görüldüğü dönemlerde cihad kavramını en geniş manasıyla ele alıp, Müslüman olmayan ülkelerle İslâm'ın siyasî hâkimiyetini kabul ettirmek için savaş yapılması meşrû kabul edilmelidir. Nitekim klasik dönem fıkıh kitapları, yazıldığı dönemin de etkisiyle bu manada hükümler içermektedir.

Günümüzde savaş ilanı –meşrû müdafaa dışında- ülkelerin kendi takdiri ile alabilecekleri bir karar olmayıp tüm uluslararası câmiayı ilgilendiren bir niteliğe sahiptir. Birleşmiş Milletler çerçevesinde meşrû bir zemine oturmayan her savaş, dünyada büyük infiallere yol açmakta, uluslararası örgütlerce çeşitli yaptırım kararları alınmakta ve dünya kamuoyu o devlete karşı kin ve nefret duyguları taşımaktadır. Cihadın amacına ulaşabilmesi için öncelikli

olarak insanların kalplerini kazanmanın gerekli olduğunu göz önüne alırsak bu ortamda İslâm hâkimiyeti amacıyla hücum savaşı yapmanın bu gayeye ulaştırmayacağını söyleyebiliriz.

İslâm'da sadece savunma halinde savaşın meşrû olduğunu savunanlar gibi biz de yaşadığımız çağda İslâm hâkimiyeti için savaş yapılmamalıdır görüşünü benimsiyoruz. Ancak biz onlardan farklı olarak, hücum savaşının naslarla yasaklanmış bir hüküm olduğunu düşünmüyoruz. Savaş, esas gaye olan yeryüzünde ilâhi nizamın kurulabilmesi için bir araçtır. Bu araç, amaca ulaştırdığı yer ve zamanlarda kullanılacaktır. Günümüzde olduğu gibi, araç amaca ulaşmayı sağlamıyorsa savaş yerine başka araçlar ortaya koyma mecburiyeti doğacaktır.

Bazı araştırmacılar tarafından savunulan *“Devletlerarası ilişkilerde savaş ve barış durumundan o an için hangisi Müslümanların lehine olacaksa ona göre hareket edilmelidir.”*⁵⁰⁶ şeklinde özetleyebileceğimiz düşünceye de katılmıyoruz. Çünkü bu bizi, Müslümanlar güçlü ise istediği gibi hareket edebilir noktasına getirmektedir. Bunun, uluslararası kamu düzeni açısından bir tehdit unsuru taşıdığı açıktır. Kanaatimize göre, yaşanan çağın ve bölgenin şartlarından dolayı savaş metodu istenen esas amaca ulaştırmıyorsa, Müslümanlar çok güçlü de olsa bu yola başvurmamakla yükümlüdür.

Asrımızda İslâm ülkelerinin problemi, az gelişmişliğin bir sonucu olarak kendilerine özgü örnek bir model ortaya koyamayıp, diğer kültür ve medeniyetlerin tesiri altında kalmalarıdır. Kendilerine güveni az, eksiklik duygusu içinde yaşayan toplumlar, propagandası yapılan baskın kültürü yavaş yavaş benimsemeye başlar.⁵⁰⁷ Bugün İslâm'ı dünyada hâkim kılmak için yapılması gereken Müslüman olmayanlara savaş açmak değil; ilimde, teknikte, ekonomide ve sanatta en ileride olarak, taklit eden değil taklit edilen bir medeniyet seviyesine ulaşmaktır. Bu sağlanırsa küreselleşen dünyada, gelişen iletişim vasıtaları da kullanılarak Allah'ın mura-

⁵⁰⁶ Bkz. Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 134.

⁵⁰⁷ Tarhan, *Psikolojik Savaş*, s. 25.

dına uygun bir nizamın tesis edilmesi mümkün olabilir. Çağımızda bir devlet ne kadar güçlü olursa olsun, mevcut uluslararası hukuk ve örgütlerin baskısı sebebiyle zayıf devletlerin topraklarını ilhak edip orada kendi hükümlerini ilan etmek yerine o devleti ekonomik ve siyasî açıdan kendisine bağımlı hale getirip o ülkede nüfuz sağlamayı tercih etmektedir. Yani artık bağımsızlık kavramı şekil değiştirmiştir. Bazı ülkeler kendilerine ait vatana ve bayrağa sahip görünse de gerçekte güçlü devletlerin politikaları dışına çıkamamaktadırlar.

İslâm'ın tüm dünyada hâkim olmasını sağlamanın yolu, güçlü olup dünyada söz sahibi olmaktan geçmektedir.⁵⁰⁸ Ekonomik, siyasî ve askerî açıdan güçlü olan ve i'lâ-yi kelimetullah şuuru ile hareket eden bir İslâm devleti, Müslüman olmayanların ülkelerini ilhak edip o bölgede hâkimiyetini ilan etmeden de dünyada hak ve adalete dayalı bir nizamın tesis edilmesini sağlayabilir.

Bugün gücü elinde bulunduran devletler emperyalist hedeflerine ulaşmak için bu gücü kullanmaktadırlar.⁵⁰⁹ Zikrettiğimiz niteliklere sahip bir İslâm devleti ise insanları sömürme, bencil davranma, maddî çıkarlar peşinde koşma gibi dinin hoş görmeyeceği davranışlardan uzak duracağı için insanlığa faydalı hizmetler sunacaktır. Böylece dünyada güvenlik içinde yaşanılan, insana değer veren, hakkâniyeti ölçü alan bir nizam kurulabilecektir.

C- SAVAŞA HAZIRLIK

Savaş hazırlığı konusunun açıklanması, bir milletin savaşa bakış açısını gösteren, uluslararası ilişkilerde asayiş ve güvenliği

⁵⁰⁸ Bir devleti güçlü kılan unsurları nicel unsurlar (coğrafya, ekonomik kapasite, nüfus, doğal kaynaklar ve askerî hazırlık) ve niteliksel unsurlar (millî karakter, ahlakî değerler, diplomasinin ve hükümetin niteliği) olarak iki grupta toplayabiliriz. Bkz. Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, İstanbul 1999, s. 43-58.

⁵⁰⁹ Samuel Huntington da, Batının hâkimiyetini sürdürüp dünyaya hükmetmek için milletlerarası kuruluşları, askeri gücü ve ekonomik kaynakları fiilen kullandığını ifade etmektedir. Bkz. Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, s. 34.

bozan taraf mı yoksa tüm insanlığın huzuru ve güvenliği için çaba sarfeden taraf mı olduğunu anlamamıza yarayan önemli ipuçları yakalamamıza fırsat verecektir.

1- İslâm'da Savaşa Hazır Olmaya Verilen Önem

Barişi sağlamanın yolu caydırıcı bir savaş gücüne sahip olmaktan geçmektedir.⁵¹⁰ Kur'an-ı Kerim'de düşmanlara karşı güç hazırlamayı öngören hükümler bulunmaktadır. *"Siz de düşmanlarınıza karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve süvari atı hazırlayın. Bununla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmeyip de Allah'ın bildiği diğerlerini korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız ecir tastamam ödenir. Asla haksızlığa uğratılmazsınız."*⁵¹¹

Hz. Peygamber (s.a.) ayette geçen " قوة : kuvvet" kelimesini *"Bilesiniz ki kuvvet atmaktır."*⁵¹² şeklinde açıklamıştır. Ayet-i kerime geçen " ترهبون korkutursunuz" ibaresi silahın caydırıcı gücüne işaret etmektedir. Ayrıca bilinen düşman olabileceği gibi kin ve düşmanlığını içinde saklayıp ilk fırsatta zarar verme niyetinde olanların da olabileceği belirtilerek bu konuda her zaman uyanık olmanın gerekliliği vurgulanmaktadır.

İlim ve teknikteki gelişmeler savunma sanayiinde yeni silahların icat edilmesine sebep olmuştur. Önceleri at, ok, mızrak olan temel savaş araç gereçleri yerini artık ateşli silahlara bırakmıştır. Müslümanlar bu gelişmelerden kayıtsız kalmayıp düşmanları için caydırıcı silahlar edinmekle yükümlüdür. Bu amaçla maddî fedakârlık yapanların ahirette ödüllendirileceği ayette bildirilmektedir.

Ayet ve hadislerde geçen " رباط : ribat" (sınırlarda tutulan nöbet) kavramı da savaşa her zaman hazır bulunmayı Müslümanlara bir görev olarak vermektedir:

⁵¹⁰ Bu durum, *"Hazır ol cenge, istersen sulh-u salâh"* sözünde veciz bir şekilde ifade bulunmaktadır.

⁵¹¹ Enfâl sûresi, 8/60.

⁵¹² Müslim, İmâre, 167 (1917); Ebû Dâvûd, Cihad, 23 (2514).

*“Ey İman edenler! Sabredin ve sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihad için hazır olup) sınırlarda nöbet bekleyin. Allah’tan korkun ki felah bulasınız.”*⁵¹³

*“Kim Allah yolunda ribatta iken (düşmana karşı nöbet beklerken) ölürse, dünyada işlemiş olduğu iyi amelinin sevabı ölmünden sonra da verilir, rızkı devam eder, kabirdeki hesaba çekicilerden emin olur ve Allah onu kıyamet günü korkudan emin olarak diriltir.”*⁵¹⁴

Naslar incelendiğinde savaşa hazır olmaya önem verildiği görülmektedir. Burada gözetilen esas hedef, dünyada etkili ve caydırıcı bir güce sahip olup tüm insanlık için hak ve adaletin tesisini sağlamaktır.

2- Savaş Hazırlığı Kapsamında Yer Alan Durumlar

Düşmanlara karşı hazırlıklı olmak ayet ve hadislerde emredilmiştir. Vacibin ifası için gerekli olan hususları yapmak da vaciptir. Dolayısıyla bu konuda gerekli tedbirleri almak devletin vazifelerindendir. Savaş hazırlığı kapsamında olan faaliyetleri; toplumu eğitmek, silah sanayiini geliştirmek ve güç birliği anlaşmaları yapmak başlıkları altında ele alabiliriz:

a- Eğitim

Devlet, kutsal değerleri savunmanın önemini vatandaşlarına öğretmek için büyük özen göstermelidir. Örgün ve yaygın eğitim kurumları yoluyla din, vatan, namus gibi değerler için gerektiğinde canın feda edilebileceği kavrattılmalı, yeni nesil bu şuurla yetiştirilmelidir. Sadece maddî zevk peşinde koşup, maneviyatla hiçbir bağı olmayan ve ulvî değerler uğrunda fedakârlıktan kaçınan insanların çoğalması devletin bekası ve milletin bağımsızlığı için tehlikedir. Kimliksiz ve kişiliksiz insanlardan oluşan toplumlar ya yıkılmaya ya da esaret altında yaşamaya mahkûmdur. İslâm tarihinde sayısız örnekleri bulunan kahramanlık destanları araştırıldı-

⁵¹³ Âl-i İmrân sûresi, 3/200.

⁵¹⁴ İbn Mâce, Cihad, 7 (2767).

ğında bu başarıda en önemli etkenin savaşa katılanların, gerekirse canımı seve seve feda ederim bilinci ile hareket etmelerinin yattığı görülür.

Vatandaşların temel askerlik eğitiminden geçirilmesi, savaş durumunda fayda sağlayacak nitelikteki spor dallarında (yüzme, atıcılık, binicilik, yakın dövüş sanatı...) insanların yetiştirilmesi de bu kapsamda değerlendirilebilir. Silah teknolojisi ne kadar gelişirse gelişsin onu kullanacak olanın insan olması sebebiyle hem manevî yönden, hem de teknik bilgi yönünden insanların eğitimi savaşa hazırlığın en önemli aşamasıdır.

İnsanların savaş için eğitilmesi denildiğinde psikolojik savaşa hazır olmalarını sağlamak da önemlidir. Çünkü klasik anlamdaki savaşın kazanılması veya kaybedilmesinde, savaştan sonra üstünlüğün devam ettirilmesinde psikolojik savaş yöntemleri insanların ruh haline etki ederek önemli bir rol oynamaktadır.⁵¹⁵

⁵¹⁵ Psikolojik savaş, düşmanı en kolay tarzda yenmek için uygulanan harp sanatının bir parçasıdır. Psikolojik savaş aynı zamanda milli savunmanın bir dalıdır. Psikolojik savaş düşmanı uyutma, aldatma, tedbir almasını önleme gayretleri sürdürülür. Hedef seçilen ülkenin millî, hukukî, iktisadî düzeni, bağlı olduğu değerler ve yönetim tarzı sistemli olarak kötülenir. Düşman, kendi sisteminin en mükemmel, en üstün refah getiren sistem olduğunu savunarak kendisine karşı şuursuz bir hayranlık oluşturmaya gayret eder. Psikolojik savaşın diğer bir aşaması hedefteki ülkenin aydınlarının, yöneticilerinin, akliselim ile hareket etme kabiliyetlerini sınırlamak; insanları kırıgın, karamsar, kendi değerlerine karşı inançsız, saygısız ve güvensiz hale getirmektir. Bu amaç doğrultusunda hırs, kin, nefret duyguları tahrik edilir. Kurulu her türlü düzen yıpratılır. Kişilerin hoşnutsuzluğu kendi devletine karşı sadakatsizliğe ve umursamazlığa dönüştürülür. Daha sonra insanlar kendi milletine, kendi kültürüne yabancılaşmaları ölçüsünde düşman devletin menfaatlerine alet olurlar. Adeta onun öncü gücü haline gelirler. Böyle bir toplumun düşmana karşı direnmesi imkânsız hale gelir. Bkz. Maurice Megret, *Psikolojik Savaş* (trc. Semih Tiryakioğlu), İstanbul 1972, s. 173-174; Mithat Özgüç, *Askerlik Psikolojisi Ders Notları*, y.y., 1953, s. 107; Muzaffer Özdağ, *Örtülü İstila ve Psikolojik Savaş*, Ankara 2003, s. 11; Tarhan, *Psikolojik Savaş*, s. 15, 26.

Psikolojik savaşın sonuç vermesi, karşı tarafın bilgisiz olması ile doğru orantılıdır. Eğitimli ve bilgili toplumlar düşmanın psikolojik savaş müdahalelerinin sonuçsuz kalmasını sağlar. Millî ve dînî hisleri güçlü olanlar psikolojik savaşa karşı direnç gösterebilirler.⁵¹⁶ Bu konuda yeterli tedbirleri almayan, vatandaşlarını gereği gibi eğitmeyen bir devlet üstünlüğünü koruyamamakta, savaş alanında başarı kazansa bile bunu devam ettirememektedir. Bu sebeple milleti bu konuda bilgilendirmek ve düşmanın psikolojik savaş yöntemlerini etkisiz kılacak savunma taktikleri geliştirmek devletin görevlerindendir.

b- Silah Sanayiini Geliştirmek

Devletler bütçelerinin önemli bir kısmını silahlanma alanında harcamaktadırlar. Bazı örgütler bu paraların silah alımı yerine dünyadaki açlık, sağlık gibi problemlerin çözümü için harcanmasını teklif etmektedirler. Ancak bu, sadece bir temenniye yansıtılmaktadır. Dünyaya insanoğlunun gelmesinden bu yana her dönemde savaşların vukû bulması bu teklifin gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu göstermektedir.

Ülkenin gücü, sahip olduğu silahların sayısı ve niteliği ile ölçülmektedir. Sözüne değer verilen, aldığı kararları uygulayabilen, düşmanların saldırısından kendisini koruyabilen bir devlet olabilmek için askerî teçhizat bakımından güçlü olmak şarttır.

Milli silah sanayiinin geliştirilmesi savaş hazırlığında çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü dışarıdan silah alındığında silah ithal eden devlet sattığı silahların kullanılmasında kendisine göre çeşitli sınırlandırmalar getirebilmekte, uydu iletişim teknolojisinden yararlanarak sattığı silahların nerelerde bulunduğunu tespit edebilmekte, silahların bakım ve onarımında dışa bağımlılık sürdürmektedir. Teknolojisi orijinal, patenti kendisine ait silah geliştiren devletler hem yukarıda zikredilen engellerle karşılaşmamakta, hem de o silahı etkisiz bırakacak savunma sistemi oluşturmada

⁵¹⁶ Tarhan, *a.g.e.*, s. 53.

düşman devletler zorlanmaktadır. Bu da, devletin caydırıcılık unsurunu güçlendirmektedir.

Herhangi bir devletin kendisine yapılabilecek saldırılara karşı caydırıcı bir güce sahip olma isteği, haklı ve meşrû bir talep olduğu için, devletlerin silah sanayiini güçlendirmeye çalışmalarını tek başına uluslararası kamu düzeni için bir tehdit olarak algılamamak gerekir. Devletlerin niçin silah sanayini geliştirdiği önem arz etmektedir. Uluslararası güvenlik için esas tehdit unsuru, silah teknolojisini askerî bakımından güçsüz devletler üzerinde zulüm ve baskı kurma, gizli veya açık sömürge sistemini yürütme amacıyla geliştiren devletlerden kaynaklanmaktadır.

c- Stratejik Güç Birliği Anlaşmaları Yapmak

Uluslararası adalete, büyük devletlerin kendi çıkarlarına hizmet etme fonksiyonu yüklendiği bu dünya düzeninde,⁵¹⁷ bir devlet tek başına yeterli güce sahip değilse hakkı olan adaleti elde edebilmek için aynı idealleri paylaşan diğer devletlerle ittifak anlaşmaları yapması kaçınılmazdır.

Hz. Peygamber'in (s.a.) hayatında, bu kabilden olan anlaşmalar yapılmıştır. Henüz genç yaşında iken iştirak ettiği ve sonraki dönemlerde övgü ile bahsettiği Hilfulfudul cemiyetinin amacı zalimlere karşı işbirliği içinde olup mazluma yardım etmektir. Hudeybiye anlaşmasında Hüzaa kabilesi Müslümanların tarafında yer almış, onlara yapılacak bir saldırının anlaşmanın ihlâli sayılacağı kabul edilmiştir.⁵¹⁸ Nitekim iki yıl sonra müşriklerin Hüzaa kabilesine karşı Bekroğulları'nı desteklemeleri üzerine Mekke fethedilmiştir.⁵¹⁹ Bundan başka da çeşitli kabileler ile bu türden anlaşmalar yapılmıştır.⁵²⁰

Çağımızda savunma paktı anlaşmalarına sıklıkla başvurulmaktadır. Devletlerin buna katılmasının temel sebebi savunma ve

⁵¹⁷ Muhammed Musa, *Devletlerarası İlişkiler ve Dünya Düzeni* (trc. M. Hanifi Yağmur), s. 67.

⁵¹⁸ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, II, 784.

⁵¹⁹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 846.

⁵²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut t.y., I, 274-275.

saldırı gücü olarak dünyada etkin bir konuma ulaşmaktır. Ülkenin menfaatine olan bu tür organizasyonlara iştirak etmek, devletlerin savaşa hazır olmak için yapması gereken faaliyetlerdendir.

Sonuç olarak, İslam savaşa hazır olmayı mensuplarına öğütlemiş, bu amaçla insanların eğitilmesini, silah teknolojisinin çağa ayak uyduracak düzeye ulaştırılmasını ve ihtiyaç duyulması durumunda aynı hedefleri gaye edinmiş devletlerle ittifaklar kurmayı istemiştir. Bütün bunlar hak ve menfaatlerin korunması, zulme ve haksızlıklara mani olunması için öngörülmüştür. Yoksa bu hazırlıklar maddî menfaat ve dünyevî iktidar hırsına zemin hazırlama gayesi taşımamaktadır. Dolayısıyla İslâm'da savaşa hazırlık başlığı altında yer alan emir ve tavsiyeler uluslararası kamu düzenine zarar verici bir nitelik arz etmemektedir.

D- SAVAŞ İLANI

1- Genel Olarak

İslâm 14 asır önce savaş ilanını hukukî nitelikte bir zorunluluk olarak ortaya koyarken⁵²¹ bu kural, uluslararası hukukta ancak İkinci Lahey Konferansında hükme bağlanmıştır. Bu konferansta savaşa başlamadan önce hem muhatap devlete, hem de tarafsız devletlere savaş ilanının bildirilmesinin gerekliliği vurgulanmış, her devletin buna uyması istenmiştir.⁵²²

Savaşa karar vermenin devletlerin kendi takdirinde olduğu anlayışının devam ettiği II. Dünya Savaşının sonuna kadar Lahey'de alınan kararlar, uluslararası hukuk normu olarak uygulanırken; Birleşmiş Milletler'in kurulmasının ardından saldırı ve ilhak amaçlı savaşlar gayri meşrû ilan edilmiş ve bunun sonucu olarak da Lahey'de alınan kararların hukukî niteliğinde değişiklik olmuş-

⁵²¹ Serahî, *el-Mebsût*, X, 6; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 232; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 29.

⁵²² Alsan, *Yeni Devletler Hukuku*, s. 99-100. Batı dünyasının bu fikre ulaşmasında savaş ilanının gerekliliğini savunan (bkz. Grotius, *a.g.e.*, s.192-196) Hugo Grotius'un tesiri vardır. Daha önce açıklandığı üzere Grotius'un eserinde İslâm hukukçularından etkilendiğini gösteren önemli deliller vardır.

tur. Buna göre savaş ilanından önce bunun, haklı bir savaş için olması gerektiği kabul edilmiştir.

Bir devletin, başka bir devlet tarafından doğrudan veya dolaylı olarak iç işlerine müdahale edilmesi, vatandaşlarının can ve mal güvenliğinin tehlikeye maruz bırakılması gibi düşmanca bir tutumla karşılaşması halinde, karşı tarafa savaş açmadan önce rahatsız olunan hususların giderilmesi amacıyla bildirimde bulunulması gereklidir. Buna ulti-matom denilmektedir. Ültimatomda hangi hareketlerin savaş sebebi sayılacağı kesin bir dille bildirilip buna cevap verilmesi beklenir. İsteklere cevap verilmemesi durumunda savaş yapılacağı ilan edilir.⁵²³

2- İslâm Hukukunda Savaş İlanının Şekli

Düşmana savaş ilanı devlet başkanının yetki sahasına girmektedir. Fertlerin kendi reyleriyle böyle bir ilanda bulunma hakları yoktur.⁵²⁴ İslâm devletler hukukunda, savaş ilanının nasıl yapılması gerektiği Hz. Peygamber'in (s.a.) şu hadisinde ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır:

“Resûlullah bir orduya veya seriyyeye komutan tayin ettiği zaman, ona Allah’a karşı gelmekten sakınmasını ve yanında bulunan Müslümanlar hakkında hayır yolunu tutmasını tavsiye eder ve şöyle buyururdu: Müşriklerden olan düşmanlarıyla karşılaştığın zaman, onları şu üç durumdan birine çağır. Bunlardan hangisini isterlerse onu kabul et ve kendilerini serbest bırak. Onları önce İslâm’a çağır, icabet ederlerse kabul et ve onları serbest bırak. Sonra onları kendi ülkelerinden muhacirlerin ülkesine göçe davet et ve bunu yaparlarsa muhacirler için tanınan hakların onlar için de tanınacağını; muhacirlerin yükümlülüklerinin onlar için de geçerli olacağını bildir. Eğer bunu kabul etmeyip kendi ülkelerini tercih ederlerse, onlara Müslüman bedeviler gibi olacaklarını, kendilerine Allah’ın mü’minler üzerine cereyan eden hükmünün uygulanacağını, Müslümanlarla birlikte cihad etmedikleri sürece

⁵²³ Sevig, *Özel Devletler Umumi Hukuku*, s. 219-220.

⁵²⁴ Zuhaylî, *Âsârü'l-harb*, s. 149.

*harac ve ganimetten hiçbir hisselerinin olmayacağını onlara bildir. Eğer Müslüman olmayı kabul etmezlerse, onları cizye vermeye çağır. Buna icabet ederlerse kabul et ve onları serbest bırak. Cizye vermeyi de kabul etmezlerse Allah'tan yardım dileyerek onlarla cihad et...*⁵²⁵

Buna göre savaşa başlamadan önce Müslümanlar düşmanlara üç seçenek sunmakla yükümlü bulunmaktadır. Bu kuraldan hareketle önce muhataplara Müslüman olmaları teklif ediliyor, bunu kabul etmemeleri durumunda cizye vermeleri isteniyor bu da kabul edilmezse savaş yapılacağı haber veriliyor. Şimdi bunlara tek tek bakalım:

a- İslâm'a Davet

İslâm dini ile ilgili yeterli bilgisi olmayan, onu yeteri kadar tanımayan milletlere karşı savaşa başlamadan önce kendilerini İslâm'a davet etmenin gerekliliği konusunda fıkıh mezhepleri hemfikirler.⁵²⁶

Kendilerine daha önce davet yapılan milletleri savaşa başlamadan önce tekrar davet etmek vacip değil, müstehap olarak kabul edilmiştir.⁵²⁷ Mâlikî mezhebinde bu durumda da davetin vacip olacağına dair bir görüş vardır.⁵²⁸ Öyle anlaşıyor ki mevcut şartlar çerçevesinde maslahata en uygun olan şekilde hareket

⁵²⁵ Müslim, Cihad, 2 (1731); Ebû Dâvûd, Cihad, 82 (2612); Tirmizî, Siyer, 47 (1666); Dârimî, Siyer, 8 (2447).

⁵²⁶ Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, Kahire 1323 (h), II, 2; Merginânî, *el-Hidâye*, II, 136; Serahsî, *el-Mebsût*, X, 6; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâi'*, VII, 100; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 84; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 232; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 29; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, Beyrut 1980, II, 193; Karâfî, Şihabüddin Ahmed b. İdris, *ez-Zahîre*, Beyrut 1994, III, 404; Küleynî, *el-Furû' mine'l-Kâfî*, V, 20.

⁵²⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 187; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 84; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 232; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 29; Kâsânî, *a.g.e.*, VII, 100; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmu ehli'z-zimme* (thk. Ebû Bera' ve Ebû Ahmed), Dammam 1997, I, 88.

⁵²⁸ Karâfî, *ez-Zahîre*, Beyrut 1994, III, 402-403; Nevevî, *Şerhu Sahihi Müslim*, XII, 36.

edilmesi gerekir. Hz. Peygamber'in Benî Mustalik kabilesine gâfil bulundukları bir sırada baskın yapması⁵²⁹ tekrar davetin vacip olmadığı görüşünü desteklemektedir. Yapılan bu ani baskın düşmanca niyetler besleyenlere karşı, onlar bilfiil savaşa başlamadan da saldırı yapılabileceğini göstermektedir.

Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre, tebliğ yapılması vacip olanları İslâm'a davet etmeden savaşa başlanırsa cana ve mala verilen zararların tazmin edilmesi gerekmez. Çünkü kâfirin kanı ancak iman veya eman ile mütekavvim olur.⁵³⁰ Şâfiî mezhebine göre, davet etmeden savaşa başlanmışsa öldürülen her insan için, Müslüman bir kişiyi hatâen adam öldürmede ödenen diyet miktarınca para ödenmesi gerekir.⁵³¹ Düşmanın İslâm'ı kabul etmesi durumunda, bu ikrarın kabul edilip onlara karşı savaş yapılmaması gerekir.⁵³²

b- Cizye Almak

Cizye, İslâm devletindeki gayrimüslim tebaadan, can ve mal güvenliği içinde İslâm ülkesinde yaşamalarına karşılık alınan baş vergisidir. Cizye yükümlüsü ergen, hür, maddî gücü yerinde ve sağlıklı gayrimüslim erkeklerdir.⁵³³

Klasik dönem İslâm hukukçuları cizye karşılığı sulh yapılması bakımından gayrimüslimleri ehl-i kitap olanlar ve olmayanlar olmak üzere iki farklı kategoride mütalaa etmişler, İslâm'a girmeyi kabul etmeyen ehl-i kitapla cizye vermeleri karşılığında sulh yapılabileceğini ittifakla kabul etmişlerdir.⁵³⁴ Hz. Peygamber'in "*Onla-*

⁵²⁹ Müslim, Cihad, 1 (1730).

⁵³⁰ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, I, 77; Merginânî, *a.g.e.*, II, 136; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 31; Abdülvehhab Şârânî, *Mizânu'l-kübrâ* (trc. A. Faruk Meyan), İstanbul 1980, s. 639.

⁵³¹ Şâfiî, *el-Üm*, IV, 253; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 85.

⁵³² Serahsî, *el-Mebsût*, X, 6.

⁵³³ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s. 122-123; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultaniyye*, s. 251-255; Erkal, "Cizye", *DİA*, VIII, 42-45.

⁵³⁴ Şâfiî, *el-Üm*, IV, 252; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 31; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâi'*, VII, 100; İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, Riyad

ra (Mecusîler'e), ehl-i kitab'a davrandığınız gibi davranın."⁵³⁵ hadisi gereğince ve Mecusî olan Hecer halkından cizye alması⁵³⁶ sebebiyle Mecusîlerden de cizye kabul edilmiştir.⁵³⁷

Cizye verenlerin canları, malları, namusları devletin himayesi altındadır. Müslümanlar bu konuda çok hassas davranmışlar, himaye etme imkânı olmayınca cizye de alınmamıştır. Mesela Yermük Savaşından sonra İslâm ordusu Suriye'nin batı bölgesine çekilince Humus ve Şam şehirlerinin sakinlerini koruma mesuliyetini yüklenme imkânı kalmayınca tahsil edilen meblağ halka iade edilmiştir.⁵³⁸

Ehl-i Kitap olmayanlardan cizye alınıp alınamayacağı meselesinde ise müctehidler arasında farklı icthadlar vardır. Hanefî mezhebine göre sadece mürtedlerden ve Arap müşriklerinden cizye kabul edilmez. Diğerleri ile cizye mukabili sulh yapılabilir.⁵³⁹ Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre ehl-i kitap ve Mecusîler dışındaki-lerden cizye kabul edilmez. Ahmed b. Hanbel'den Arap müşrikleri dışındaki her kâfirden cizye kabul edilir şeklinde bir görüş de rivayet edilmiştir.⁵⁴⁰ İmam Mâlik ise Kureyş müşrikleri dışındaki her müşrikten cizye alınabileceğini söylemiştir.⁵⁴¹

1997, XIV, 196; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 345; Küleynî, *el-Furû'*, V, 11.

⁵³⁵ "سنوا بهم سنة أهل الكتاب" Mâlik, *Muvatta'*, Zekât, 24 (42).

⁵³⁶ Hamidullah, *Mecmûatü'l-vesâikü's-siyâsiyye*, s. 150-152.

⁵³⁷ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s. 129; İbn Kayyım, *Ahkâmu ehli'z-zimme*, I, 80-83; Müzenî, *Muhtasarü'l-Müzenî fi furu'ş-Şâfiîyye*, Beyrut 1998, s.363; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 346.

⁵³⁸ Erkal, "Cizye", *DîA*, VIII, 43. İslâm tarihinde benzer uygulamaya zaman zaman başvurulmuştur. Bkz. Zuhaylî, *Âsârü'l-harb*, s. 692-693.

⁵³⁹ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s. 66-67; Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, I, 76; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 254; İbn Kayyım *el-Cevziyye*, *Ahkâmu ehli'z-zimme*, I, 87.

⁵⁴⁰ Şâfiî, *el-Üm*, IV, 252; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 31; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 190.

⁵⁴¹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 189; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, Beyrut 1994, XIV, 153; Şârânî, *Mizânu'l-kübrâ*, s. 652. Mâlikî mezhebinde Kureyş'den

Kanaatimizce cizye almak ehli kitapla sınırlı değildir. Müslüman olmayan herkesle kamu otoritesinin fayda-zarar muhasebesi sonucunda uygun görmesi durumunda, cizye mukabili anlaşma yapmak meşrûdur.⁵⁴² Tevbe sûresi 29. ayeti⁵⁴³ genellikle sadece ehli kitaptan cizye alınabilir şeklinde anlaşılmıştır. Ancak bu ayeti “Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyenlerle, Allah’ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayanlarla ve kendilerine kitap verilenlerden hak din İslam’ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.” şeklinde anlamak mümkündür. Ayeti bu şekilde anladığımızda, cizye karşılığı savaşı bitiren bir anlaşma, sadece ehl-i kitapla değil aynı zamanda Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyenlerle veya Allah’ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayanlarla da yapılabilir. Ayrıca yukarıda savaş ilanının yapılma şekli beyan edilirken zikredilen hadiste⁵⁴⁴ “müşriklerden olan düşmanla” ifadesinin yer alması, cizye karşılığında sulh yapmanın ehli kitapla sınırlı olmadığı görüşünü desteklemektedir.

Cizyenin sadece ehl-i kitapla sınırlı kabul edilmesi uluslararası kamu düzenini olumsuz yönde etkileyecektir. Çünkü Hristiyan ve Yahudiler dışındakilerle bir savaş vukûunda, düşmana İslâm’ı kabul etme ya da savaşa devam etme seçeneklerinden başka bir alternatif sunma imkânı kalmamaktadır. Bizim savunduğumuz üzere diğer inanç sahipleri ile de bu manada anlaşmalar yapılabilir. kabul edilirse, bu sakınca bertaraf olacaktır. Müslüman olmayan ve savaş yapmak da istemeyen devletlere cizye ödeme-

de cizye kabul edileceğine dair bir görüş nakledilmektedir. Bkz. Şinkitî, *Şerhu Halil b. İshak el-Mâlikî*, II, 317.

⁵⁴² Vehbe Zuhaylî de bu meselede cumhurun görüşünün delillerinin kuvvetli olmadığını söyleyerek her kâfirden cizye alınması caizdir görüşünü savunmaktadır. Bkz. Zuhaylî, *Âsârü’l-harb*, s. 100-103.

⁵⁴³ قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ

⁵⁴⁴ Müslim, Cihad, 2 (1731); Ebû Dâvûd, Cihad, 82 (2612); Tirmizî, Siyer, 47 (1666).

leri halinde İslâm'ın hâkimiyeti altında temel insanî hakları güven-
ce altına alınarak yaşama imkânı sunulmuş olacaktır.

E- SAVAŞA KATILACAK KİŞİLER

1- Savaş Yükümlüsünde Aranan Nitelikler

İslâm devletler hukukunda genel seferberlik ilan edilmediği
sürece savaşa iştirak etmek farz-ı kifâye hükmündedir.⁵⁴⁵ Savaşa
katılmakla yükümlü olmayı gerektiren şartları iki grupta toplayabi-
liriz:

a- Muharıpte Aranan Şartlar

(1) Cihad Bilincine Sahip Olmak: Muharibin halis niyetli
olup sırf i'lâ-yi kelimetullah amacıyla yola çıkması gerekir. Niyeti
tespit etmek mümkün değildir. Bu sebeple ordu içinde farklı gaye-
ler taşıyanlar olabilir. Ancak bunlardan sadece Allah rızasını göze-
tenler uhrevî mükâfâtı elde edebilecektir.⁵⁴⁶

(2) Hür Olmak: Esirlerin veya hürriyeti bağlayan bir cezaya
çarptırılan kişilerin orduya katılması söz konusu değildir.⁵⁴⁷

(3) Erkek Olmak: Kadınlar, fitratları gereği olarak savaşçı
sayılmamıştır. Bu kural bugün de dünyanın birçok ülkesinde yü-
rülüktedir. Ancak kadınların yaralılara yardım etme ve savaşanla-
rın yemek ihtiyaçlarını temin etme gayesiyle savaşlara katılmasına
izin verilebilir. Nitekim Hz. Peygamber'in bazı gazvelerine kadınlar
katılmıştır.⁵⁴⁸

(4) Fiziksel Yeterlilik: İslâm'da mükellefiyet çağı ergenlikle
başlamaktadır. Mükellef olmayanlar hiçbir sorumluluk taşıma-
maktadır. Dolayısıyla çocukların savaşa iştirak etme yükümlülüğü

⁵⁴⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 117; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 6.

⁵⁴⁶ Abdullah b. Mübârek, *Kitâbu'l-cihad*, s. 19.

⁵⁴⁷ Gazzâlî, *el-Vasît*, VII, 8; Karâfî, *ez-Zahîre*, Beyrut 1994, III, 393;
Merginânî, *el-Hidâye*, II, 135.

⁵⁴⁸ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, XIV, 116; Serahsî, *el-Mebsût*, X, 16.

yoktur.⁵⁴⁹ Hz. Peygamber (s.a) 14 yaşında iken cihada katılma talebinde bulunan İbn Ömer'e savaşa katılma izni vermemiş, onu geri göndermiştir.⁵⁵⁰

(5) Akıllı Olmak: Hz. Peygamber *"Kalem üç kişiden kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, ergenliğe ulaşıncaya kadar çocuktan, akli erinceye kadar mecnundan."*⁵⁵¹ buyurarak çocukların ve mecnunların sorumluluk taşımadığını beyan etmiştir.

b- Savaşmaya Engel Olan Durumlar

(1) Bedensel- Fiziksel Yetersizlik: Savaşa katılmalarına engel olacak ölçüde hasta ve yaşlı olanlar savaş mükellefiyetinden muaftır.⁵⁵² Gündelik hayatını idamede zorluklarla karşılaşacak ölçüde engelli olanlar da savaş ile mükellef değildir.⁵⁵³ *"Müminlerden – özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz..."*⁵⁵⁴ ayeti bu durumda olanların muaf olduklarını ifade etmektedir.

(2) Ebeveynin İzin Vermemesi: Kişinin anne-babasının izin vermemesi savaşa çıkmaya engel olan hususlardandır. Ancak anne-babanın Müslüman olma şartı vardır.⁵⁵⁵ Ebeveynin izninin aranmasında gözetilen gaye onların muhtaç halde kalmasını ön-

⁵⁴⁹ İbn Cüzey, *el-Kavânînü'l-fıkhiyye*, s. 149; Dâmâd, *Mecmau'l-enhur*, I, 633.

⁵⁵⁰ Müzenî, *Muhtasaru'l-Müzenî*, s. 352.

⁵⁵¹ Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 17, (4403); Tirmizî, *Hudûd*, 1(1446).

⁵⁵² Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, VII, 8; İbn Cüzey, *el-Kavânînü'l-fıkhiyye*, s. 149.

⁵⁵³ Merginânî, *el-Hidâye*, II, 135.

⁵⁵⁴ " لا يستوى القاعدون من المؤمنين غير أولى الضرر و المجاهدون في سبيل الله بأموالهم و " انفسهم Bkz. Nisâ sûresi, 4/ 95.

⁵⁵⁵ Karâfî, *ez-Zahîre*, III, 395; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, XIV, 122; Şârânî, *Mizânü'l-kübrâ* (trc. A. Faruk Beyan), s. 638. Süfyan es-Sevrî müşrik anne-babanın da izninin alınması gerektiğini savunur. Bkz. Muhammed Revvâs Kal'acî, *Mevsûatu fıkhi Süfyan es-Sevrî*, Beyrut 1990, s. 315.

lemektir. Devletin bu konuda gerekli düzenlemeleri yapması durumunda anne-babadan izin şartı aranmayabilir.

(3) Fakirlik: Fıkıh kitaplarında “Allah’a ve Resûlüne sadık kalma şartıyla zayıflara, hastalara ve sarf edecek bir şey bulamayan fakirlere savaştan geri kalmakta bir günah yoktur...”⁵⁵⁶ ayetine istinaden yeterli malî gücü olmayanların savaş ile mükellef olmayacağı beyan edilmiştir.⁵⁵⁷ Bu hüküm o dönemin şartlarını yansıtmaktadır. Düzenli orduların kurulması ile savaş için gerekli olan teçhizat devletler tarafından karşılanmaya başlamıştır. Bu sebeple bir kişi bugün fakir olsa bile savaşmak için gerekli ihtiyaçları karşılanacağı için savaş ile mükellef olur.

(4) Borçlu Olmak: Vadesi gelmiş borcu olanların alacaklısı izin vermedikçe savaşa çıkmasının doğru olmadığı ifade edilmiştir.⁵⁵⁸ Fıkıh kitaplarında yer alan borçlu olanların savaşa katılmamasının gerektiği hükmünün temelinde alacaklının hakkını koruma düşüncesi yatmaktadır. Devletin şehit olan veya esir düşenlerin borçlarını tekeffül etmesi veya borcun tahsilinin güvence altına alınması durumunda alacaklıdan izin alma şartı ortadan kalkar. Kamu menfaati ile kişi menfaati çatırırsa kamu menfaati tercih olunur.⁵⁵⁹

2- Gayrimüslimlerin Savaşa Katılması

Müslüman olmayanların Müslümanların safında savaşması konusunu zimmî statüsünde olmayanlar ve zimmîler şeklinde iki ayrı başlık altında ele almak isabetli olacaktır.

a- Savaşa Gayrimüslimlerden Yardım İstemek

Gayrimüslimlerin kendi rızaları ile savaşa katılıp katılamayacağı, savaşa katılırlarsa ganimetten pay alıp alamaya-

⁵⁵⁶ Tevbe sûresi, 9/91.

⁵⁵⁷ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, XIV, 117; Gazzâlî, *el-Vasît*, VII, 8.

⁵⁵⁸ Karâfî, *ez-Zahîre*, III, 394

⁵⁵⁹ Mecelle madde 26: “Zarar-ı âmmı def için zarar-ı has ihtiyar olunur.” Bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hukkâm*, I, 56.

cakları meselesi üzerinde farklı görüşler vardır.⁵⁶⁰ Bu mevzudaki ihtilafın temelinde konu ile ilgili hadislerin farklı şekilde değerlendirilmesi yatmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.) Bedir Savaşı sırasında savaşa katılmak isteyen bir müşrike izin vermemiş;⁵⁶¹ fakat Huneyn Savaşında müşrik olan Saffan b. Ümeyye Müslümanlar ile birlikte savaşmış,⁵⁶² bazı savaşlarda müşrikler kılavuz ve casus olarak kullanılmış,⁵⁶³ bazen de Yahudilerden istifade edilmiştir.⁵⁶⁴

Rivayetlerin arasını telif için nesih metodu ile hareket edip, savaşa katılmalarına izin verilmemesinin mensuh olduğunu savunmuşlardır.⁵⁶⁵ Bize göre hadisler arasında bir tenakuz yoktur. Peygamberimiz (s.a.), devlet başkanı sıfatı ile maslahata dayalı olarak hüküm vermiştir. Zarara yol açacağını düşündüğü durumlarda savaşa katılmalarına izin vermemiş, böyle bir tehlikenin olmadığı durumlarda ise izin vermiştir. Buna göre İslâm devleti fayda-zarar muhasebesi yaparak mevcut şartlar içinde en uygun gördüğü şekilde karar verebilme yetkisine sahiptir.⁵⁶⁶

⁵⁶⁰ Savaşta gayrimüslimlerden yararlanma konusunda ortaya konan delillerin tespiti ve mukayesesini için bkz. Bostancı, *Hz. Peygamber'in Gayrimüslimlerle İlişkileri*, s. 156-162.

⁵⁶¹ Müslim, *Cihad*, 51 (1817); Tirmizî, *Siyer*, 10 (1601).

⁵⁶² Vâkıdî, *el-Megâzî* (thk. Marsden Jones), Beyrut 1984, II, 847; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 97; İbnu'l- Hümam, *Fethü'l-kadîr*, Beyrut t.y., V, 243; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ala'd-Dürri'l-muhtâr* (trc. Ahmed Davudoğlu), İstanbul t.y., VIII, 414-416.

⁵⁶³ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, I, 121; Kettanî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, (thk. Abdullah el-Halidi), Beyrut t.y., I, 282-283; Necati Yenieli, Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Tercüme ve Şerhi*, İstanbul 1990, X, 401,414.

⁵⁶⁴ Ebû Yusuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâi*, s. 39-40; Serahsî, *el-Mebsût*, X, 23.

⁵⁶⁵ İbn Âbidîn, İmam Şâfiî'nin bu görüşte olduğunu nakletmektedir. Bkz. İbn Âbidîn, *a.g.e.*, VIII, 416.

⁵⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 23-24; Gamravî, *es-Sirâcü'l-vehhâc*, s. 402; Said Ramazan Bûti, *Fıkhü's-sire*, Beyrut 1967, II, 149-150.

Hiz. Ömer döneminde ordu teşkilatında gayrimüslimler yer almış ve bazı savaşlarda İslâm ordusu safında savaşmışlardır.⁵⁶⁷ Osmanlı devletinde ordunun cebeciler, topçular, humbaracılar gibi teknik sınıflarında Hristiyan ustalar görevlendirilmiştir.⁵⁶⁸

Savaş sonucunda elde edilen ganimetten Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî mezhebine göre Müslüman olmayanlara hisse ayrılmaz. Sadece mükâfat kabilinden bir miktar (radh) verilir.⁵⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, İshak, Zührî, Evzâî ve Sevrî'ye göre ise ganimetten onlara da hisse ayrılması gerekir. Ahmed b. Hanbel'den hisse ayrılmayacağı da rivayet edilmiştir.⁵⁷⁰

Savaşta gayrimüslimlerden yararlanmak sadece zimmîleri değil, Müslüman olmayan devletleri ve onların vatandaşlarını da kapsamaktadır. Özellikle günümüzde uluslararası kamu düzenini sağlamak için Müslüman olmayan ülkelerle işbirliği yapmak ve bu hedef doğrultusunda kurulan uluslararası örgütlere katılmak büyük önem arz etmektedir. Hiz. Peygamber'in صلحا "ستصلحكم الروم" "İleride Rumlarla barış anlaşması yapmış siz ve onlar hep birlikte size arkanızdan (saldıran) bir düşmanla savaşacaksınız."⁵⁷¹ hadisi böyle bir teşkilatlanmanın meşrûluğuna işaret etmektedir.

b- Savaşa İştirak Mükellefiyeti Bakımından Zimmîler

İslâm devletinde vatandaşlık bakımından aslî unsur inanç bağı ile birbirine bağı olan insanların birlikteliği olmakla birlikte, başka inançtan olanların zimmet akdi ile vatandaşlık statüsü ka-

⁵⁶⁷ Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi* (trc. Talip Yaşar Alp), II, 152-153; İsrail Balci, "Diplomat ve Devlet Adamı Yönüyle Hiz. Ömer", *OMÜİFD*, Samsun 2003, sayı:16, s. 190.

⁵⁶⁸ Parry, "İslâm'da Harp Sanatı" (trc. Erdoğan Merçil- Salih Özbaran), *Askerî Tarih Bülteni*, Ankara 1985, yıl:10, sayı: 19, s. 104.

⁵⁶⁹ Merginânî, *el-Hidâye*, II, 147-148; Şâfiî, *el-Üm*, IV, 153; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 97.

⁵⁷⁰ Ebû Yusuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*, s. 39; Fezârî, *Kitabu's-Siyer*, s.187-188; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 97.

⁵⁷¹ Bkz. Ebû Dâvûd, *Cihad*, 156 (2726); İbn Mâce, *Fiten*, 35 (4089).

zanmaları, eman ile ülkede yaşama hakkına sahip olmaları mümkündür.⁵⁷² Vatandaşlık, kişiye şahsî, manevî, ekonomik, toplumsal sahada birçok hak ve hürriyetler sağlarken, belli sorumlulukları da gerekli kılmaktadır. Biz burada konumuzun çerçevesi dışına çıkmamak için sadece gayrimüslim vatandaşların (zimmîlerin) savaşa iştirak etme sorumluluğu üzerinde durmak istiyoruz.

Tarih boyunca pek çok farklı amaçlarla savaşlar yapılmıştır. Daha önceki bölümde İslâm hukuku çerçevesinde konuyu ele alıp, İslâm'da savaş meşrû kılan durumları üç başlık altında incelemiştik. Gayrimüslimlerin savaş mükellefiyeti, yapılan savaşın amacına ve niteliğine göre farklılık arz ettiği için bu üç durumu ayrı ayrı ele almak istiyoruz.

(1) Savunma Savaşına Katılma Yükümlülüğü

Medine site devletinin anayasası mukâbilinde olan vesîkada Yahudilerin de savunma savaşına iştirak edecekleri kabul edilmiştir.⁵⁷³ Bu durum sadece teoride kalmamış, Hz.Peygamber(s.a.) bazı gazvelerde Yahudilerden yardım istemiş ve onlarla beraber savaşmıştır.⁵⁷⁴ Bu uygulamalardan hareketle zimmet akdi yapılırken devletin saldırı ile karşılaşması durumunda ülkenin savunulmasında gayrimüslim vatandaşların da belli ölçüde yükümlülük altına alınabileceğini hükme bağlamak mümkündür. Burada,

⁵⁷² Müste'menler vatandaşlık statüsünde olmamakla birlikte çeşitli hakları ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Ahkâmu ehli'-zimme*, II, 874.

⁵⁷³ "(Bir harp vukuûnda) Yahudilerin masrafları kendi üzerine ve Müslümanların masrafı kendi üzerinedir. Muhakkak ki bu sahîfede gösterilen kimselere harp açanlara karşı, onlar kendi aralarında yardımlaşacaklardır. Onlar arasında öğüt, iyi niyet ve iyilik bulunacaktır. (Kaide-lere) muhakkak ki riayet edilecek, bunlara aykırı hareketler olmayacaktır." (madde 37) "Yahudiler Müslümanlarla birlikte, beraberce harp ettikleri müddetçe masrafta bulunacaklardır."(madde 38) bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 353.

⁵⁷⁴ Müzenî, *Muhtasaru'l-Müzenî*, Beyrut 1998, s.353; Gazzâlî, *el-Vasîf*, VII, 16.

zimmîlerden alınan cizye karşılığında Müslümanların onları korumakla yükümlü oldukları,⁵⁷⁵ dolayısıyla zimmîlerin hem cizye vermelerinin, hem de askerlik vazifesi ile sorumlu olmalarının onlara karşı bir haksızlığa sebep olup olmayacağı sorusu gündeme gelmektedir. Gazzâlî, "حبس الحرّ يوجب ضماناً منفعه" *Hür insanın alın-konulması menfaatinin tazminini zorunlu kılar*" kaidesinden hareketle, savaşa zorla çıkarılan zimmîlerin ücret-i misil hak edeceklerini söyleyerek bu konuda önemli bir bakış açısı sunmaktadır.⁵⁷⁶

İslâm'ın, toplumda hiçbir kimsenin hakkının yenilmesine tahammülü olmadığını göz önüne alarak bu meselede şöyle bir esas benimsenebilir. Ülkenin savunmasına iştirak eden zimmîler o dönemde ait cizye ödemelerinden muaf tutulur.⁵⁷⁷ Hatta savaşın uzun sürmesi ve savaş masraflarının çok olması gibi sebeplerle zimmîler aleyhine maddî kayıp olması durumunda bu kişilerin giderleri ve zarara uğrayan menfaatleri ganimetten veya hazineden tazmin edilir.

(2) Uluslararası Kamu Düzenini Sağlamak İçin Yapılan Savaşlara Katılma Yükümlülüğü

Müslümanlar dünyada düzeni temin için savaşırken ülkedeki zimmîlerin de katkı sağlaması gerekir. Ancak bu katkının şekli devlet tarafından belirlenir. Kendisine güvenilen, yararlı olacağı düşünülen zimmîler bilfiil savaşa iştirak eder, diğerleri ise maddî olarak katkı sağlamakla yükümlü tutulur.

⁵⁷⁵ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s.123; Dâmâd, *Mecmaü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, I, 634.

⁵⁷⁶ Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, VII, 19.

⁵⁷⁷ Zuhaylî, *Âsâru'l-harb*, s. 698; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 278. Nitekim Hz. Ömer zamanında, Müslümanlarla birlikte savaşan gayrimüslimlerden o yılki cizyeleri alınmamıştır. Bkz. Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayrimüslimler*, s. 116, 169; Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz.Ömer ve Devlet İdaresi* (trc. Talip Yaşar Alp), II, 230-231. Osmanlı ordusunda da gayrimüslimler sipahi, topçu, eflâk ve levent olarak hizmet görmüşler ve kendilerinden cizye alınmamıştır. Bkz. Ahmet Özel, "Gayrimüslim", *DİA*, XIII, 422.

(3) İslâm'ı Tebliğ Gayesiyle Yapılan Savaşlara Katılma Yü- kümlülüğü

İslâm'ı tebliğ etme ve dünyada İslâm hâkimiyetini sağlama gayesiyle yapılan savaşlarda gayrimüslimlerin herhangi bir mükellefiyetleri yoktur. Medine vesikasının 19. ve 45. maddelerinde dînî nitelikli savaşlarda tarafların birbirlerine karşı mükellefiyetlerinin olmadığı beyan edilmiştir.⁵⁷⁸ Benî Gıfar ve Benî Damra ile yapılan anlaşmada tarafların saldırı ile karşılaşması durumunda birbirlerine yardım edeceği fakat Müslümanların Allah'ın dini uğrunda çıkacakları seferlerde bu kabilelerin yardım yükümlülüklerinin olmadığı belirtilmiştir.⁵⁷⁹

⁵⁷⁸ İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 352-354; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 210.

⁵⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I, 274-275.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SAVAŞ DURUMUNDA UYULMASI GEREKEN KURALLAR VE
SAVAŞIN SONA ERDİRİLMESİ

I-SAVAŞTA YASAKLANAN EYLEMLER

II- SAVAŞ ORTAMINDA MUBAHLİĞİ TARTIŞMALI OLAN FİİL
VE TASARRUFLAR

III-SAVAŞI SONA ERDİREN DURUMLAR

I- SAVAŞ SIRASINDA YASAKLANAN EYLEMLER

Hiçbir devlet savaş esnasında, ileride barış akdedeceği zaman, devletlerin birbirlerine karşılıklı güven duymalarını imkânsız kılacak yollara başvurmamalıdır. Aksi halde savaş sona erse bile ebedî barışa ulaşmak imkânsız olacaktır.⁵⁸⁰

Savaşlar tabiatı gereği olağanüstü şartları bünyesinde barındırmakla birlikte, Müslümanlar bu durumda da keyfi hareket etmemekle yükümlüdür. Amaca ulaşmak için her türlü mücadelenin meşrû görüldüğü dönemlerde dahi Müslümanların cihad esnasında hem düşmana karşı, hem de kendi içlerinde uymaları gereken kurallar İslâm hukukçuları tarafından ortaya konulmuştur. Bu konudaki sınırlandırmalar cihadı ölçsüz bir şiddet hareketi olmaktan çıkarıp, onun hak ve adalete dayanan bir hareket olmasını sağlamıştır.⁵⁸¹

Burada, İslâm'ın uluslararası kamu düzenine etkisini tespit amacıyla önce düşmana karşı yapılması meşru olmayan davranışlar izah edilecek, daha sonra İslâm ordusundaki savaşçıların ordu disiplini çerçevesinde yapmaları yasak olan hareketler ele alınacaktır.

A- SALDIRI SIRASINDA YASAKLANAN EYLEMLER

Savaş esnasında yapılması yasak olan fiillerin başında ele getirilen düşmana işkence yapmak, savaşla ilgisi olmayan masum insanları öldürmek, zorunlu olmaksızın hayvanlara ve çevreye zarar vermek ve savaş araç gereçleri bakımından getirilen sınırlandırmalara uymamak gelmektedir. Bu yasakların sebepleri ve kapsamının ortaya konulması, Müslümanların savaşa bakışına dair önemli bilgiler verecektir.

1- İşkence

İlkçağlardan günümüze kadar çok farklı işkence metotlarına dayalı öldürme olaylarına şahit olunmuştur.⁵⁸² Fakat İslâm bu

⁵⁸⁰ Kant, *Ebedî Barış Üzerine Felsefî Denemeler*, s. 13.

⁵⁸¹ Mâlik, İftikhar H., *a.g.m.*, s. 60.

⁵⁸² Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, s. 130-132.

davranışları yasaklamış, öldürme yöntemi yönünden de insanların en iffetlisinin (merhametlisinin) iman ehli olması gerektiğini bildirmiştir.⁵⁸³

Hız. Peygamber (s.a.), ordu komutanlarına verdiği talimatlarda ölümlerin organlarını keserek vücut bütünlüğüne zarar verilmesini (müslle yapmayı)⁵⁸⁴ ve düşman askerlerin yakalandıktan sonra yakılarak öldürölmesini⁵⁸⁵ yasaklamıştır. Halifeliğı esnasında Hız. Ebû Bekir'e, savaşta öldürölren bir düşmanın kesilmiş başı getirilince bu hareketi doğru bulmadığını ifade etmiş, aynı davranışı Rumların ve Farslıların yaptığı kendisine haber verilince, yanlış davranışların örnek alınamayacağını, Müslümanların Kitap ve Sünnete göre hareket etmesi gerektiğini bildirmiştir.⁵⁸⁶

İslâm hukukçuları, bu uygulamalardan hareketle düşman da olsa hiç kimseye insanlık onurunu zedeleyen davranışların yapılması, hem savaş sürecinde, hem de savaş bittikten sonra ele geçen düşman askerlere işkence metodlarının kullanılmaması hususunda hemfikirdirler.⁵⁸⁷

2- Muharip Olmayan Kişilere Saldırma

Savaşa katılmayan kadınların, çocukların, yaşlıların, din adamlarının, çiftçilerin ve hastaların öldürölmesi caiz değildir.⁵⁸⁸

⁵⁸³ Ebû Dâvûd, Cihad, 110 (2666). Bu hadis özellikle kurban ile ilgili vârid olmakla birlikte daha geniş bir çerçeveden ele almamıza bir engel yoktur.

⁵⁸⁴ Müslim, Cihad, 2 (1731); Tirmizî, Siyer, 47 (1666).

⁵⁸⁵ Buhârî, Cihad, 147 (2853); Ebû Dâvûd, Cihad, 112 (2673).

⁵⁸⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 131.

⁵⁸⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 29; Merginânî, *el-Hidâye*, II, 137; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid*, II, 186-187; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 139; Kal'acî, *Mevsûatu fıkhi Süfyanü's-Sevrî*, s. 317; Mâlik, İftikhar H., *a.g.m.*, s. 57. Devletler Hukuku müelliflerinden Charles Crozat da "İslâm harp hukuku insanîdir" diyerek bu hususa işaret etmiştir. Bkz. Crozat, *Devletler Umumi Hukuku*, s. 199.

⁵⁸⁸ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, IV, s. 1415; Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübra*, II, 6; Merginânî, *el-Hidâye*, II, 137; *el-Fetâva'l-Hindiyeye*, II, 194; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 175, 180. Zahirîler ile bazı Şâfiîler öldü-

Hız. Peygamber (s.a.), savaşta öldürölmüş bir kadını görmesi üzerine bu durumdan hoşnut olmadığını belirterek, kadın ve çocukların öldürölmemesini istemiştir.⁵⁸⁹ Ancak bu kişiler, bilfiil savaşa katılırlarsa veya görüşleri ile düşman ordusunda katkıda bulunurlarsa muharip hükmünde olup öldüröllebilirler.⁵⁹⁰

Düşmanın kadın ve çocukları kendilerine siper etmeleri halinde alternatif savaş yolları aramak gerekir. İmam Mâlik ve İmam Evzâî hiçbir durumda kadın ve çocukların öldüröllemeyeceğini, Hanefî, Şâfiî ve Şiîler ise ancak zarûrî durumlarda ve kasıtlı olarak bunlar hedef alınmaksızın saldırı yapılabileceğini söylemektedirler.⁵⁹¹ Evzâî, zarûret olsa da bu durumda saldırı yapılamayacağını savunur. Bu durumda saldırı yapılamaz diyenler haksız yere Müslümanı öldürmenin bir mazeretinin olamayacağı düşüncesinden hareket etmekte; saldırı yapılabilir diyenler ise zarûretin varlığı, umurun yararının ferdî menfaate tercih edileceğı ve cihadın terkinin günah olduğı düşüncesinden hareket etmektedirler.⁵⁹²

rölmeyecek kişileri sadece kadınlar ve çocuklarla sınırlandırmışlardır. Bkz. Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 235; İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 183-184; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 296.

⁵⁸⁹ Müslim, Cihad, 8 (1744); Dârimî, Siyer, 25 (2465).

⁵⁹⁰ Kudûrî, *el-Muhtasar*, s. 144; Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, I, 40-42; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 141; Gamravî, *es-Sirâcü'l-vehhâc alâ metni'l-Minhâc*, s. 402.

⁵⁹¹ Ebû Yusuf, *er-Red alâ Siyerî'l-Evzâî*, s. 65-66; Şâfiî, *el-Üm*, IV, 258; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 140-141; Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 90; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VII, 269; Küleynî, *el-Furû'*, V, 28. Avrupalı Devletler hukuku müelliflerinde de savaş zarureti söz konusu ise sivillerin öldüröllebileceğı anlayışı vardır. Mesela XVI. yüzyılda yaşayan Viktoria, zafere ulaşmak için masumların katli gerekiyorsa bu yapılabilir demektedir. Bkz. Smith, *Devletler Hukuku Değışme Yolunda*, s. 53.

⁵⁹² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 142; İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-kadîr*, V, 199; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 194. Siper edilen Müslümanlardan ölen olursa Şâfiî mezhebine göre öldürene keffâret gerekir, diyet ödemesi konusunda mezhepte iki farklı ictihad vardır. Hanefî ve Şiîlere göre di-

Elçiler, düşman safında olmakla birlikte görevlerini yerine getirirken her türlü saldırıya karşı koruma altındadır. Düşmanın gönderdiği elçilerin canına ve malına zarar vermemek esastır.⁵⁹³ Hz. Peygamber de bu ilkeye titizlikle riayet etmiştir.⁵⁹⁴

Dünyanın bir bölgesinde başlayan bir savaşın tüm insanlık için tehdit unsuru haline gelmesindeki etkenlerden birisi de, çatışma ortamında bulunan kadın, çocuk, yaşlı demeden herkesin can ve mal kaybına uğramasıdır. Bu sebeple İslâm devletler hukukunda muharip olmayanlara savaşta zarar verilmemesinin temel ilke olarak kabul edilmesini uluslararası güvenliğe önemi bir katkı olarak değerlendirmek mümkündür.

3- Tabiat Varlıklarına ve Hayvanlara Zarar Verme

Savaşta hayvan ve bitkilere zarar vermenin yasak olması, gereksiz yere yapılacak saldırılar için geçerlidir. Savaş zarureti olarak bitkilere zarar verilmesi meşrû görülmüştür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) Benî Nadirîliler'e karşı yapılan gazvede onların hurmalıklarının yakılmasını emretmiştir.⁵⁹⁵ Sahabenin bir kısmının tereddüt göstermesi üzerine; *"Herhangi bir hurma ağacını kestinizse veya kökleri üzerinde dikili bıraktınızsa, hep Allah'ın izniyledir. (Bu izin de) fâsıkları perişan edeceği için verilmiştir."*⁵⁹⁶ ayeti nâzil olmuştur.

Hz. Ebû Bekir, ordu komutanı olarak görevlendirdiği Yezid b. Ebî Süfyan'a ve Üsâme b. Zeyd'e hayvanlara ve ağaçlara zarar verilmemesi talimatında bulunmuştur.⁵⁹⁷ Bu talimatla

yet de keffâret de ödenmez. Bkz. Şâfiî, *el-Üm*, IV, 258; 142; Merginânî, *a.g.e.*, II, 137; Küleynî, *el-Furû'*, V, 28.

⁵⁹³ Zuhaylî, *Âsârü'l-harb*, s. 332.

⁵⁹⁴ Bkz. Ebû Davud, *Cihad*, 154 (2761).

⁵⁹⁵ Buhârî, *Cihad*, 151 (2858); Müslim, *Cihad*, 10 (1746); Ebû Dâvûd, *Cihad*, 83 (2615); Dârimî, *Siyer*, 23 (2463).

⁵⁹⁶ "لَمَّا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْلٍ تَرَكْتُمْ هَآؤَ قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْرِجَ الْفَاسِقِينَ" Haşr sûresi, 59/5.

⁵⁹⁷ Şâfiî, *a.g.e.*, II, 258; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 143; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, s. 335.

H.z.Peygamber'in uygulaması arasında bir çelişki yoktur. H.z. Ebû Bekir, daha sonra o bölgeden Müslümanların da istifade edebileceğini düşünerek⁵⁹⁸ ve ihtiyaç olmaksızın keyfi olarak ağaçlara zarar verilmesini önlemek amacıyla bu konuda uyarılarda bulunmuştur.

İslâm'ın genel teşrî ilkelerinden ve mevzu ile ilgili uygulamalardan çıkan sonuca göre hayvan ve bitkilerle ilgili üç farklı durum ve her birisinin farklı hükmü bulunmaktadır:

a- Savaş esnasında kesilmesine bir ihtiyaç olmayan, kendisinden yararlanılan, zarar verildiği zaman düşmanın da aynı şekilde karşılık vermesinden korkulan durumlarda hayvanlara ve bitkilere zarar vermek ittifakla caiz değildir.⁵⁹⁹

b- Savaşta yolu açmak, tuzakları ortaya çıkarmak, askerlerin yemek ihtiyacını karşılamak gibi bir mazerete dayalı olarak ağaçlar ve hayvanlar kesilebilir. Zarûret masumun bile malını mubah hale getiriyorsa, düşmanın malının mubah olması tabiidir.⁶⁰⁰

c- Kesilmesi önemli bir yarar sağlamayan, sadece düşmana zarar verme ve onları kızdırma gayesi taşıyan durumlarda ağaçların ve hayvanların kesilmesi konusunda iki farklı görüş vardır. Evzâî (v. 157/774), Leys (v. 175/791) ve Ebû Sevr'e (v. 240/854) göre bu caiz değildir; Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî mezhebine göre ise caizdir.⁶⁰¹ İbn Rüşd (v. 595/1198) İmam Mâlik'in, hayvan ile ağacı birbirinden ayrı tuttuğunu; hayvanların bu durumda öldürülmeleri

⁵⁹⁸ İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, *el-Cihadu hasebe'l-Mâlikî maa tahkiki kitabi'l-çihad min kitabi'n-nevadiri ve'z-ziyâdât* (nşr. Mathias von Bredow), Beyrut 1994, s. 67.

⁵⁹⁹ Şâfiî, *el-Üm*, IV, 274; Nevevî, *el-Minhâc*, s. 403; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 146; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 109; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtar* (trc. Ahmed Davudoğlu), VIII, 383; Mâlik, İftikhar H., *a.g.m.*, s. 59-60.

⁶⁰⁰ Şâfiî, *el-Üm*, IV, 274; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 144, 146; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid*, II, 186.

⁶⁰¹ Ebû Yusuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*, s. 85; Şâfiî, *a.g.e.*, II, 257; Kudûrî, *el-Muhtasar*, s.143; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 193; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 147.

müsle sayılacağı için caiz olmadığı, ağaçların ise kesilebileceği görüşünde olduğunu nakletmektedir.⁶⁰² Zahirîler de ağaçların kesilebileceğini ancak düşmana ait hayvanların, ordunun yeme ihtiyacını karşılama durumu dışında yok edilmesini caiz görmemektedirler.⁶⁰³

İslâm hukukunda daha fazla zararın daha az zararla giderilmesi temel ilkelerdendir.⁶⁰⁴ Savaş esnasında gerekli görülmesi halinde bitki ve hayvanların kesilmesine cevaz verilmesinin sebebi savaşın uzayıp daha çok insanın zarar görmesine mani olmaktır.

4-Belli Silahların Kullanılmasına Getirilen Sınırlandırmaların İhlâli

Burada, geçmiş dönemde kullanılan silahlardan hareketle günümüzdeki silahlardan hangilerinin meşrû olacağı, hangilerinin meşrû olmayacağı sorusuna cevap bulmak istiyoruz. Çünkü bu sorunun cevabı İslâm'ın savaşa bakışı hakkında önemli bilgiler verecektir.

Hz. Peygamber (s.a.) ve sahabe döneminde savaşlarda kılıç, mızrak, ok, mancınık ve yangın çıkarıcı malzemeler kullanılmıştır.⁶⁰⁵ Hz. Ömer döneminde “debbâbe” denilen, hem taş atan, hem de okçu askerleri taşıyan tekerlekli ahşap kuleler de savaşlarda kullanılmıştır.⁶⁰⁶ İlk dönemlerde kullanılan bu silahlar teknolojik gelişmelere paralel olarak yerini konvansiyonel silahlar diye isimlendirilen mermi, top, roket, mayın ve füzeye bırakmıştır. Bunların savaşta kullanılması meşrûdur.

⁶⁰² İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid*, II, 186. Ancak Kayrevânî'nin Nevadir adlı eserinde İmam Mâlik'in bu durumda hayvanların kesilmesine cevaz verdiği rivayet edilmektedir. Bkz. İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, *a.g.e.*, s. 69-70.

⁶⁰³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 294.

⁶⁰⁴ Mecelle Madde 27: “Zarar-ı eşed zarar-ı ehaf ile izâle olunur.”

⁶⁰⁵ Heykel, *el-Cihad ve'l-kıtal*, II, 1343.

⁶⁰⁶ Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, II, 163; Parry, “İslâm'da Harp Sanatı”, *Askerî Tarih Bülteni*, Ankara 1985, yıl:10, sayı: 19, s. 100.

Savaş esnasında muharip olmayanlara da zarar verici nitelikte olan silahların kullanılması, belirli kısıtlamalara tâbi tutulacaktır. Burada, çağımızda uluslararası güvenlik konusuyla doğrudan ilgisi sebebiyle kitle imha silahları olarak isimlendirilen saldırı araçları hakkında genel bilgi verdikten sonra İslam'ın bakış açısını kendi değerlendirmemizle birlikte sunmak istiyoruz.

a- Kitle İmha Silahlarına Başvurma

İnsanlığın sahip olduğu bilgi birikimi asırdan asıra gelişmekte, insanların ve toplumların hayatında önemli etkileri olan yeni keşifler yapılmaktadır. Bilim ve teknolojideki gelişmeler silah sayısını da doğrudan etkilemekte, daha önceden hayal bile edilemeyecek çapta saldırı araçları üretilmektedir. 1945'de Hiroşima'ya atılan, 300.000 nüfuslu kentte, 78.000 kişinin ölmesine, 80.000 kişinin de yaralanmasına ve binlerce kişinin kaybolmasına neden olan ilk atom bombasından yarım yüzyıl sonra bin misli daha güçlü nükleer silahların üretilmiş olması⁶⁰⁷ bu sahadaki hızlı gelişimi göstermesi açısından önemlidir.

Her çağın askerî stratejisi, o çağın teknolojik niteliklerini dolayısıyla uluslararası ilişkilerin biçimini yansıtmaktadır.⁶⁰⁸ Eskiden büyük devletle küçük devleti ülkenin nüfusu, ekonomisi, endüstriyel kapasitesi gibi faktörler belirlerken, günümüzde nükleer silaha sahip olma temel ölçü görülmeye başlamıştır. Bu silahlar düşmana verilebilecek maddî zararlar kadar, diplomatik pazarlıklarda oynadıkları rol bakımından da önemlidir.

Nükleer silahlar, atomun parçalanması ya da birleşmesi halinde açığa çıkan enerjiden istifade edilerek yapılmaktadır. Bu silahların etkileri, çarpma, termal radyasyon, yüksek ısı, elektromanyetik dalga etkileri ve radyoaktif serpintidir.⁶⁰⁹ *Kimyasal silahlar*, öldürücü, tahriş edici, yakıcı özellikler gösteren sis ve yangın meydana getiren maddelerle yapılır. Sinir gazı, yakıcı, boğucu, kusturucu ve uyuşturucu gazlar bilinen başlıca savaş gazlarıdır.

⁶⁰⁷ Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika*, Ankara 1979, s. 168-169.

⁶⁰⁸ Gönlübol, *a.g.e.*, s. 172.

⁶⁰⁹ Gönlübol, *a.g.e.*, s. 165-169.

Biyolojik silahlar, canlılara zarar vermek amacıyla mikroorganizmaların (bakteri, virüs, mantar, parazit) kullanılmasıdır. Kalıcı etkiler bırakan biyolojik silahlara sahip olmak diğer kitle imha silahlarına göre daha kolay ve maliyeti daha düşüktür.⁶¹⁰

Kitle imha silahları ile silahlanma yarışının büyük felaketlere sebep olacağı görülmüş ve bunların ortadan kaldırılması amacıyla uluslararası sözleşmeler imzalanmıştır. 1899 yılında Lahey Konvansiyonu ile bu konuda ilk teşebbüs yapılmış, 1925’de Cenevre Protokolü ile zehirli gazlı silahların yasaklanması kararlaştırılmıştır.⁶¹¹ Bu amaca bağlı olarak daha sonraki yıllarda da bazı anlaşmalar imzalanmıştır.⁶¹²

⁶¹⁰ Köksal Pabuçcu, *Biyolojik Terör*, İstanbul 2003, s. 9, 50.

⁶¹¹ Dan Smith, *The State of War and Peace*, Oslo 1997, s. 71; Sevig, *Özel Devletler Umumi Hukuku*, s. 226. 16 Aralık 1969’da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Cenevre Protokolünün tüm kimyasal ve bakteriyolojik silahları da kapsadığını öngören bir karar almıştır. Bkz. Gönlübol, *a.g.e.*, s. 469.

⁶¹² **Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması** (Treaty on the Non - Proliferation of Nuclear Weapons - NPT): Bu anlaşmaya göre nükleer silaha sahip olduğu kabul edilen ABD, Rusya, İngiltere, Fransa ve Çin bu silahlara sahip olmayan diğer ülkelere hiçbir aktarım yapmayacaklarını taahhüt etmiştir. Ancak ABD 2002’de bu anlaşmadan çekildiğini açıklamıştır. Dünyada bu silahları sınırlandırma amacıyla yapılan anlaşmalar için bkz. Lâfi, *Nazârât fi ahkâmi’l-harb ve’s-silm*, s. 123-128.

Kimyasal Silahlar Konvansiyonu (Chemical Weapons Convention - CWC): 1993’te imzaya açılan ve 1997’de yürürlüğe giren anlaşma her türlü kimyasal silahın üretilmesi, depolanması, kullanılmasını yasaklamaktadır. Halen 174 ülkenin imzaladığı anlaşma kimyasal saldırıya yönelik olarak yapılacak programlara, çalışmalara hiçbir sınır getirmemiştir. Konvansiyona göre egemen bir devlet kimyasal ya da biyolojik saldırıya maruz kalma tehlikesine karşı kendini savunma amacıyla bu konularda çalışma yapabilir. Buna dayanarak ABD, İngiltere, Fransa, Kanada gibi ülkeler kimyasal ve biyolojik silahlarla ilgili araştırmalar sürdürmektedir. Bkz. Smith, *The State of War and Peace*, s. 71.

b- İslâm Hukuku Açısından Kitle İmha Silahlarının Kullanılması

Fıkıh mezhepleri, düşmanın yakılmasına veya boğulmasına neden olacak bir silahla saldırıyı, şartların gerekli kılması durumunda caiz kabul etmektedir.⁶¹³ İnsanların yakılmasını yasaklayan hadis-i şerif⁶¹⁴ düşmanın yakalanmasından sonrası için geçerli kabul edilmiştir.⁶¹⁵

Genel hüküm bu olmakla birlikte bu mevzuda düşman topluluklarındaki Müslümanların sayısına göre hüküm değişmektedir. Saldırı yapılacak bölgede Müslümanların sayısı fazla ise bu silahları kullanmamak gerekir. Müslümanların sayısı az ise kullanılabilir. Ancak evlâ olan bu durumda da kullanmamaktır.⁶¹⁶

İslâm hukukçuları savaşta içme suyuna zehirli maddelerin atılması, zehirli okların ve haşerelerin kullanılması hakkında iki farklı yaklaşım ortaya koymuştur. İmam Mâlik, okun ve mızrağın zehirlenerek kullanılmasını mekruh kabul etmiş,⁶¹⁷ Mâlikî hukukçu Halîl b. İshâk el-Cündî (v. 776/1374), bunu kerâheti tahrîmeye hamlederek⁶¹⁸ zehirli okların kullanılmasının haram olduğunu

Biyolojik Silahlar Konvansiyonu (Biological Weapons Convention-BWC): 1975 tarihli sözleşme ile biyolojik silahlarla birlikte mikrop ya da silahların da geliştirilmesi, depolanması yasaklanmıştır. Bkz. Gönlübol, *a.g.e.*, s. 470.

⁶¹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 139-140; İbnü'l-Hümmam, *Fethü'l-kadîr*, V,197; Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 25; Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, IV, 1467, 1473; Nevevî, *el-Minhâc*, s.402, Beyrut 1995. Hz. Ömer ve İmam Mâlik'in düşmanı yakan silahların kullanılmasını mekruh gördükleri rivayet edilmiştir. Bkz. İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid*, II, 185.

⁶¹⁴ "تَنكِيمُ الْمَنِّ تُحْرِقُوا فَلَانًا وَفَلَانًا وَ إِنَّ النَّارَ لَا يَعْذِبُ بِهَا إِلَّا اللَّهُ فَانْ وَجَدْتُمُوهَا فَاقْتُلُوهُمَا" Bkz. Buhârî, *Cihad*, 147 (2853); Ebû Dâvûd, *Cihad*, 112 (2673).

⁶¹⁵ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, IV, 1469.

⁶¹⁶ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 235.

⁶¹⁷ İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, *a.g.e.*, s.74.

⁶¹⁸ Muhammed el-Emir, *el-İklîl şerhu Muhtasaru'l-Halil*, Kahire, t.y., s.160.

savunmuştur.⁶¹⁹ Sahnûn'a (v. 240/854), Müslümanlar içki dolu bir testi bulsa, onu zehirleyip düşmana verseler ve bundan içen düşmanlar ölse bu caiz midir? diye sorulmuş, o bu hareketin mekruh olacağını söylemiştir.⁶²⁰ Hillî (v. 726/1325), savaşta düşmanların ülkelerine zehir atılmasının caiz olmadığını beyan etmiştir.⁶²¹ Hanefî mezhebine göre ise zehirli oklar kullanılabilir, su kanallarına zehir atılabilir.⁶²² Şâfiî mezhebine göre de savaşta akrep, yılan gibi zehirli hayvanların kullanılması caizdir.⁶²³

Muhammed Hamidullah, Hanefî mezhebine ait olduğu bilinen fakat yazarı tespit edilemeyen *Risale fi keyfiyeti'l-harb ve'l-esra ve'l-mürteddin* adlı yazma eserden şu bilgiyi nakletmektedir: “Kale ve hisarlara zarar vermek ve düşmana korku salmak için ateş yakmak, duman vermek, kimyasal eriyikler ve öldürücü kokular kullanmak gibi düşmanca eylemlerde bulunmak savaşlarda caizdir.”⁶²⁴

Nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların kullanılmasını, geçmiş yüzyıllarda zehirin ve çeşitli haşerelerin kullanılmış olmasına kıyas ederek, düşman bu silahlarla saldırmasa ve daha az zarar vereni kullanmak yeterli olsa bile meşrû olduğunu savunanlar vardır.⁶²⁵ Biz böyle bir kıyasın doğru olmayacağını düşünüyoruz. Çünkü o dönemlerde kullanılan zehirli ok ve mızrak gibi unsurlar sadece savaş alanında etkili olurken bugün kitle imha silahlarının

⁶¹⁹ Halîl b. İshâk, *Muhtasaru'l-Halil fi fıkhi'l-İmam Mâlik*, Beyrut 1995, s. 102; Bu ifadeyi şerheden bazı hukukçular, düşmanın bu tür silahlar kullanması halinde Müslümanlar için de caiz olacağını söylemişlerdir. Bkz. Muhammed el-Emin b. Ahmed Zeydan el-Cekeni Şinkitî, *Şerhu Halil b. İshâk*, Beyrut 1993, II, 293.

⁶²⁰ İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, *a.g.e.*, s. 74.

⁶²¹ Hillî, *Tebziratü'l-müteallimin fi ahkâmiddin*, Beyrut 1984, s. 111. Şia fıkhnına ait kaynaklarda müşriklerin ülkesine zehir atmanın Hz. Muhammed tarafından yasaklandığına dair bir rivayet bulunmadır. Bkz. Küleynî, *el-Furû'*, V, 28.

⁶²² Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, IV, 1467, 1475.

⁶²³ Şâfiî, *el-Üm*, IV, 257.

⁶²⁴ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 278.

⁶²⁵ Heykel, *el-Cihad ve'l-kıtal*, II, 1349-1353, 1360.

en küçüğünün bile etki alanı kilometrelerle ifade edilmekte, muharip olmayanların ekseriyetine zarar vermekte hatta daha doğmamış çocuklar bile bundan etkilenmektedir.

İslâm'da savaşın gayesi hiçbir şekilde bütün bir milleti top-tan helak etme değildir.⁶²⁶ Savaşta muharip olmayanların öldürülmemesine özen gösterilmesi temel ilkelerdendir. Bu sebeple kitle imha silahlarının kullanılması -karşı taraf bu yola başvurmadığı sürece- meşru olmayacaktır.

Nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların ortaya çıkmasıyla caydırıcılık, silahların fiilen kullanılmasından daha önemli olmuştur. Bir devletin diğer devletin elindeki gücü kullanma ihtimalini gözardı etmesi mümkün değildir.⁶²⁷ Bu silahlar daha çok savaş kazanmak için değil, savaşın çıkmasını önlemek için kullanılmaya başlanmıştır.⁶²⁸

Müslümanların, nükleer saldırı tehdidi altında olmaları durumunda bu silahları caydırıcılık için elde bulundurmaları mümkündür. Bu cevaz, zarûrete dayanmakta ve hiçbir şekilde savaş esnasında ilk kullanan taraf olma hakkı ve meşruiyeti vermemektedir. Bununla birlikte bu tür silahların sadece elde bulundurulabileceğini, zarûret halinde bile olsa kullanılmasının meşrû olmayacağını savunmak makul bir izah olmaz. Çünkü caydırıcılığın olabilmesi için düşmanın kendisini her an tehdit altında hissetmesi

⁶²⁶ İlâhi dinlerin hiçbirinin gayesi insanlığın yok edilmesi değildir. Hz. Nuh'un Allâh'tan (c.c.) yeryüzündeki tüm kâfirlerin helak edilmesini talep etmesi (bkz. Nuh sûresi, 71/26-27) bu kurala aykırılık taşımaz. Çünkü Hz. Nuh, uzun yıllar anlattığı hakikatleri hiçbir şekilde kabul etmeyecekleri aşikâr olan, ahlâksız ve nankör olup gelecek nesli de bu karakterde yetiştiren kâfirleri hedef almıştır. İslahı mümkün olmayan bir toplumun sonraki nesillere zarar vermemesi için adeta kangren olan uzvun tüm bedene sirayet etmemesi için kesilmesi gibi o inançsızların yok edilmesini talep etmektedir.

⁶²⁷ Muhammed Musa, *Devletlerarası İlişkiler ve Dünya Düzeni* (trc. M. Hanifi Yağmur), s. 17.

⁶²⁸ Gönlübol, *Uluslararası Politika*, s. 176, 441.

gerekir. Aksi halde o silahlara sahip olmak caydırıcılık açısından hiçbir işe yaramaz.

O halde, kanaatimize göre İslâm hukukunun konuya yaklaşımını şu şekilde özetleyebiliriz. İdeal olan, nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların bütün dünyada tamamen yasaklanmasıdır. Zaten bu tür silahlar ile silahlanma yarışının korkunç felaketler doğuracağını gören milletler, bu silahların azaltılması ve yok edilmesi için zaman zaman zaman teşebbüslerde bulunmaktadırlar.

İslâm devletlerinin dünyada zehirli gazlı silahların yasaklanması amacına yönelik uluslararası belgelere iştirak etmesi, İslâm'ın savaş anlayışına mutabıktır. İdeal olan bu hedef gerçekleştirilinceye kadar, savunma ve caydırma amacıyla, savaşta ilk kullanan taraf olmama şartıyla İslam devletlerinin kitle imha silahlarını elde bulundurmalarının meşrûluğuna hükmedilebilir.

Buraya kadar beyan ettiğimiz düşmana saldırırken yasaklanmış eylemlerden çıkardığımız sonuca göre; İslâm'da savaş zulüm ve intikam aracı olarak görülmemekte, en az tahribat ile savaşın neticelendirilmesi hedeflenmektedir. Dolayısıyla İslam hukukunda çerçevesi ve hedefleri belirlenen savaş hukuku uluslararası kamu düzenine aykırılık taşımamaktadır.

B- EMİR-KOMUTA AÇISINDAN SAVAŞTA MÜSLÜMAN MUHARİPLERE YASAK KILINAN EYLEMLER

1- Firar Etmek

Savaş arzu edilmemekle birlikte, daha büyük sıkıntı ve felaketlerin önünü alabilmek için bazen kaçınılmaz olmaktadır.⁶²⁹ Kur'an-ı Kerim'de bu durumlarda savaşa katılmayanlar ve savaş esnasında firar edenler kınanmıştır.⁶³⁰ Konu ile ilgili ayetleri iki grupta ele alabiliriz:

⁶²⁹ “Her ne kadar hoşunuza gitmese de savaşmak size farz kılınmıştır. Sizin hoşlanmadığınız bir şey aslında sizin için hayırlı olabilir, hoşunuza giden bir şey de sizin için kötü olabilir. Allah bilir, siz bilemezsiniz.” Bakara sûresi, 2/216.

⁶³⁰ “...Üzerlerine savaş farz edilince içlerinden bir grup, insanlardan Allah'tan korkar gibi hatta daha şiddetli bir şekilde korkuyor. Onlar “Ey

a- Savaş Başlamadan Firar Etmek

“(Tebük gazasına gitmeyip) geri kalanlar, Resûlullah’a muhalefet ederek oturup kalmalarına sevindiler. Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad etmeyi çirkin gördüler ve “Bu sıcakta harbe çıkmayın” dediler. De ki: “Cehennem ateşi daha sıcaktır.” İyice bilmiş olsalardı...”⁶³¹ Ayette, cihada çıkmanın gerekli olduğu bir durumda, sırf kendi canını ve malını korumak için savaştan yüz çevirenlerin uhrevî cezaya müstehak olacakları beyan edilmiştir.

b- Savaş Esnasında Firar Etmek

“Ey iman edenler! Ordu halinde kâfirlerle karşılaştığınız vakit, onlara arkanızı dönmeyin (kaçmayın). Tekrar çarpışmak için bir tarafa çekilmek veya başka bir bölükte yer almak halleri müstesna, kim böyle bir günde kâfirlere sırt çevirip kaçarsa muhakkak ki Allah’ın gazabına uğramış demektir. Onun varacağı yer cehennemdir. O ne kötü yerdir.”⁶³²

Peygamberimiz’in savaştan kaçmayı büyük günahlar arasında zikretmesi⁶³³ İslâm’ın bu konudaki hassasiyetini göstermesi açısından önemlidir. Savaştan firar suçu hem savaş başlamadan korkup geri duranlar için, hem de muharebe esnasında firar edenler için söz konusu olacaktır.

Enfâl sûresinin 65. ayetinde Müslümanların kendilerinden on kat daha fazla sayıda düşmana galip gelecekleri beyan edilmiş; 66. ayette ise bu yükün hafifletildiği⁶³⁴ ifade edilerek iki katı daha fazla sayıda düşmanın mağlup edileceği beyan edilmiştir. Bu iki

Rabbimiz Bize niçin savaşı farz kıldın? Bizi yakın bir zamana kadar geciktirmeli değil miydin” dediler...” Nisâ sûresi, 4/77.

⁶³¹ Tevbe sûresi, 9/81.

⁶³² Enfâl sûresi, 8/15-16; ayrıca bkz. Enfâl sûresi, 8/45, Nisâ sûresi, 4/104.

⁶³³ Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 10 (2874); Nesâî, Muharebe, 3 (3472).

⁶³⁴ Bu hafifletmenin nedeni olarak cihad niyet ve arzusunun zayıflaması gösterilmiştir. Bkz. Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâi’*, VII, 98.

ayet arasında nesh olduğunu kabul edenler olduğu gibi,⁶³⁵ neshin olmadığını savunanlar da vardır.⁶³⁶ Biz de neshin olmadığını düşünüyoruz. Uygun şartlar ve moral sağlandığında Müslümanlar iman güçleri ile kendilerinden on misli kalabalık bir orduya galip gelebilirler.⁶³⁷

Müslümanlar, hak dine intisapları sebebiyle moral değerler açısından muhataplarından daha güçlü oldukları için kendilerinden iki kat güçlü ordularla baş edebilecekleri (Enfâl sûresi, 8/66); inanç ve moral değerlerinin daha sağlam olduğu zaman ve mekânlarda ise on kata kadar daha güçlü düşmanla baş edebilecekleri beyan edilmiştir (Enfâl sûresi, 8/65).

Hanefiler, savaştan firarın caiz olma ölçüsü olarak sayıyı değil, galip gelme zannını esas almışlardır.⁶³⁸ Buna göre, düşmanın sayısı Müslümanların iki katından fazla olsa, fakat galip gelme ihtimali yüksekse firar caiz değildir. Savaşta sayı dengesi birbirine yakın fakat Müslümanların yeterli kuvveti yoksa buradan kaçış firar olarak kabul edilmez.⁶³⁹ Bu hükme delil olarak Hz. Peygamber'in bir savaşta bozguna uğradıkları için Medine'ye dönen müfrezeyi firar edenler olarak değerlendirmemesi⁶⁴⁰ gösterilmiştir.

Düşmana karşı koyulamayınca geri dönmek vacip değil, caiz hükmündedir. Birçok sahabe güçsüz oldukları durumda savaştan geri durmamış ve bu hareketleri ile Hz. Peygamber'in övgüsünü

⁶³⁵ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, Beyrut 1966, III, 344-345.

⁶³⁶ Kâsânî, *a.g.e.*, VII, 99.

⁶³⁷ Sâfi, "İslâm'da Savaş ve Barış" (trc. Safiye Morçay Gülen), *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 1, III, 82.

⁶³⁸ Kâsânî, *a.g.e.*, VII, 98; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 193. Ancak Hanefi mezhebinde "...Oniki bin kişilik ordu azlıktan ötürü mağlub edilmez." [Ebû Dâvûd, Cihad, 81 (2611); Tirmizî, Siyer, 7 (1597)] hadisine istinaden Müslümanlar 12 bin veya daha fazla sayıda ise firar caiz kabul edilmemiştir. Bkz. Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, I, 124.

⁶³⁹ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, I, 124.

⁶⁴⁰ Tirmizî, Cihad, 36 (1770); Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, I, 125.

kazanmıştır.⁶⁴¹ Kaybetme ihtimali artınca savaştan firar vacip olsa idi bu kişilerin davranışları tasvip edilmezdi.

Mâlikî mezhebinde firarın caiz olmasının ölçüsünün sayı mı yoksa kuvvet mi olduğu konusunda iki farklı yaklaşım vardır. Çoğunluk sayıyı esas alırken, İbnu'l- Mâceşun kuvveti ölçü olarak almaktadır.⁶⁴²

Şîrâzî (v. 476/1083), bu mesele ile ilgili Şâfiî mezhebinin görüşünü şu şekilde ifade etmektedir:

“Düşmanların sayısı iki misli değilse ve helak olma ihtimali yoksa sebat vaciptir. Helak olma ihtimali yüksekse, firarın caiz olduğunu söyleyenler vardır ama sahih olan kavil bu durumda da sebatın vacip olmasıdır. Düşmanların sayısı iki misli ise zannı galip mağlup olunmayacağını söylüyorsa efdal olan savaşmaktır. Ancak mağlup olma ihtimali yüksekse bazı fukaha savaştan firarın vacip olacağını, bazıları ise müstehap hükmünde olacağını söylemiştir.”⁶⁴³

Hanbelî mezhebine göre, düşmanın sayısı Müslümanların iki katından fazla ise firar caizdir. Fakat zafer zannı galip olursa evla olan sebat etmektir. Yenilgi zannı galip gelirse firar evla olur. Bu durumda sebat etmek de caizdir.⁶⁴⁴

Yukarıda zikredilen görüşler incelendiğinde, bazı mezheplerin sayı bakımından, bazılarının ise güç bakımından zayıf olma durumunda firarı caiz olarak kabul ettiği görülmektedir. Düşmanın, Müslüman bir ülkenin topraklarına saldırıya geçmesi durumunda kutsal değerlerin muhafazası için sayıya ve güç dengesine bakmaksızın savaşmakla mükellef olduğunu ve bu durumda firarın caiz olamayacağını göz önüne aldığımızda, fıkıh kitaplarında yer alan bu hükümler mezheplerin savunma durumu dışında da savaşı meşrû kabul ettiklerini göstermektedir.

Heykel, Enfâl sûresi 65 ve 66. ayetinde sayıya atıf yapıldığını, Hz. Peygamber'in Taif muhasarasında ise kuvveti esas aldığını

⁶⁴¹ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, I, 125.

⁶⁴² İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, *a.g.e.*, s. 48, 54.

⁶⁴³ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 233-234.

⁶⁴⁴ İbn Kudâme, *el-Kâfî*, Cize 1997, V, 466-467.

belirterek bu iki delilin şöyle cem ve tevfik edilebileceğini söylemektedir: “Güç dengesi birbirine yakın ise sayıya itibar edilir, güç dengesizliği varsa sayı değil kuvvet esas alınır.”⁶⁴⁵

Günümüzde silah teknolojinin çok hızlı gelişmesi, ilk bakışta savaşta insan faktörünün ikinci planda olduğu izlenimini vermektedir. Ancak askerî tecrübeye sahip olanların ifadelerinden⁶⁴⁶ insanın savaşın en önemli unsuru olmaya devam ettiği, ordudaki askerlerin savaşta başarı veya başarısızlığın temel nedeni oldukları anlaşılmaktadır. İnsan unsurunun savaşın kazanılmasındaki etkisi sırf sayı bakımından üstün olmaya değil, aynı zamanda moral ve inanç bakımından üstün olmaya dayalıdır. Az sayıda kalabalıkların kendilerinden çok sayıda olan düşmanlarını yenebilmelerinin sebebi budur.⁶⁴⁷ İnanç, kişilerin maneviyatını takviye eder. Her iman sahibi, kendisini düşündüğü gibi aynı inançta olanları da düşünür. Bu da karşılıklı güven duygusu oluşturur.⁶⁴⁸ İnanan insanlara, savaşta güven ve moral verme ile görevli melekler vardır.⁶⁴⁹

Savaşta firarın önlenmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır. Firarın sebeplerinden birisi korkudur. Korkuyu yenmeyi sağlayacak başlıca amiller, kendi kendini kontrol, dinî inançlar, vatan sevgisi, komutana karşı duyulan sevgi ve bağlılık, makul bir disiplin, topluluğun meydana getirdiği güven duygusu ve biyolojik ihtiyaçların temin edilmesidir.⁶⁵⁰

Savaşta firar edenlerin cehennemde ceza çekecekleri naslarda beyan edilmiştir. Firar suçunu işleyenlerin bu dünyada hangi ceza ile karşılaşacaklarına karar vermek devleti yönetenlere bırakılmıştır. Dolayısıyla bu kişilere mevcut şartlar göz önüne alınarak kamu menfaatine uygun bir tâzir cezası uygulanır.⁶⁵¹ Bu

⁶⁴⁵ Heykel, *el-Cihad ve'l-kıtal*, II, 1188.

⁶⁴⁶ Nejat Eslen, *Tarih Boyu Savaş ve Strateji*, İstanbul 2003, s. 35; Özgüç, *Askerlik Psikolojisi Ders Notları*, s. 117.

⁶⁴⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 147.

⁶⁴⁸ Özgüç, *a.g.e.*, s. 53.

⁶⁴⁹ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, I, 493.

⁶⁵⁰ Özgüç, *a.g.e.*, s.46; Eslen, *a.g.e.*, s. 36.

⁶⁵¹ Heykel, *a.g.e.*, II, 1195.

suçun ceza miktarının belirlenmesinde ise firarın önlenmesi için alınması gereken tedbirlerin ne ölçüde alındığının tespit edilip buna göre karar verilmesi daha isabetli olacaktır.

2- Emirlerle İtaatsizlik (Disiplini Bozmak)

Savaşta galip gelebilmek için orduda disiplinin sağlanması ve komutanların kararlarına itaatin temin edilmesi zorunludur. Devlet başkanına itaat nasıl vacip ise, onun nâibi olan ordu komutanına da itaat gerekir.⁶⁵² Hatta emrin sebebi ve mahiyeti ilk bakışta anlaşılmasa bile karşı gelmemek gerekir.⁶⁵³ Ancak bu sayede düşmanı korkutan, şaşırtan ve bozguna uğratan savaş stratejileri oluşturulabilir. Hz. Peygamber (s.a) Uhud Savaşında okçulara yerlerini hiçbir şekilde terk etmemelerini emretmiş fakat bu emre itaat edilmediği için Müslümanlar zor durumda kalmıştır.⁶⁵⁴

Emir sahibi günah olan bir davranışı emrediyorsa buna uyulmaz. Çünkü Yaratana isyanı gerektiren hususlarda yaratılana itaat edilmez.⁶⁵⁵

Emirlere itaatsizlik yasak olduğu gibi komutanın izninin alınması gereken durumlarda ferdi hareket etmek de doğru değildir. Yetkili bir kişi tarafından izin verilmeden cihada çıkmayı Şâfiîler mekruh,⁶⁵⁶ Mâlikî ve Hanbelîler haram saymışlardır.⁶⁵⁷ Ancak bu durum savunma savaşı dışındaki savaşlar için geçerlidir.

⁶⁵² Nisâ sûresi 59. ayetinde “*Ey İman edenler, Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin...*” buyrulmuştur. “Emir sahibi” ifadesi başta devlet başkanı olmak üzere amir ko-numunda olanları dolayısıyla ordu komutanlarını da kapsamaktadır. Bkz. Cessas, *Ahkâmü’l-Kur’an*, II, 298.

⁶⁵³ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstîlâhâtı Fıkhiyye Kamûsu*, III, 362.

⁶⁵⁴ İbn İshâk, *Siretu İbn İshâk* Konya 1981, s. 305-307.

⁶⁵⁵ Müslim, *İmâret*, 39 (1840); Ebû Dâvûd, *Cihad* 87 (2625); İbn Mâce, *Cihad*, 40 (2865). Anne-babaya iyilikte bulunmak gerekir. Ancak onlar şirk koşmayı emrederse buna uyulmaz. Bkz. Ankebut sûresi, 29/8.

⁶⁵⁶ Şîrâzî, *a.g.e.*, II, 230; Gamravî, *es-Sirâcü’l-vehhâc*, s. 402.

⁶⁵⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 33; İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, *a.g.e.*, s.18.

Düşmanın saldırısına uğrayınca böyle bir izin olmadan da karşı konulması gerekir.⁶⁵⁸

Savaşta emirlere itaatsizliğin birçok nedeni olabilir. Bazen kendisine tâbi olunan komutanın davranışları isyan doğurmaktadır. Böyle bir duruma sebep vermemek için komutan, takvalı, tebaasına şefkatli, sağlıklı ruh ve beden yapısına sahip olmalı, kararlarında istişareye önem vermeli,⁶⁵⁹ riyaset peşinde koşan, muhataplarına değer vermeyip onları sürekli aşağılayan bir kişilik sergilememelidir.⁶⁶⁰

Komutanlar, savaş alanında stresle mücadelenin en önemli unsurlarıdır.⁶⁶¹ Onun azmi ve cesareti devam ettikçe ordunun disiplini bozulmaz. Uhud Savaşında iki ateş arasında kalıp dağılma sürecine giren Müslümanların toparlanmalarında Hz. Peygamber'in gösterdiği cesaret ve metanetin büyük etkisi olmuştur.⁶⁶²

3- Ganimete İhanet Etmek (Gulûl)

Gulûl, ganimet malına ihanet edip⁶⁶³ haksız kazanç elde etme demektir. Peygamberimizin (s.a.) hadislerinde ganimete ihanet etmeyenler övülmüş,⁶⁶⁴ ihanet edenlerin ise şehitlik sevabından mahrum kalıp cehennem azabını hak edecekleri haber veril-

⁶⁵⁸ Mer'i b. Abdullah Mer'i, *Ahkâmü'l-mücahid bi'n-nefsi fi sebilillahi azze ve celle fi'l-fikhi'l-islâmî*, Medine 2003, I, 317.

⁶⁵⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 93; Serahsî, *el-Mebsût*, X, 4. Hz. Peygamber Bedir Savaşında ordunun karargâhını, Uhud Savaşında savaşın nerede yapılacağını ve Hendek Savaşında hendek kazma fikrini sahabe ile danışarak karar vermiştir. Bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd, fi hedyi hayri'l-ibâd*, Beyrut t.y., II, 86, 91, 117.

⁶⁶⁰ Abdullah b. Ahmed Kâdiri, *el-Cihad fi sebilillah*, Cidde 1992, II, 7-35.

⁶⁶¹ Eslen, *a.g.e.*, s. 36.

⁶⁶² Taberî, *Tarih*, II, 65-67.

⁶⁶³ Mutarriżi, *el-Muğrib*, II, 110.

⁶⁶⁴ Tirmizî, *Siyer*, 21 (1620).

miştir.⁶⁶⁵ Fukaha bu delillere istinaden ganimet malına ihaneti ittifakla haram kabul edip büyük günahlardan saymıştır.⁶⁶⁶

Bedir ganimetleri arasındaki kırmızı bir kadifenin kaybolması üzerine bazı insanlar belki Resûlullah (s.a.) almıştır demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber'in asla ganimete ihanet etmeyeceğini beyan eden "*Bir peygamber için ganimete ihanet etmek olur şey değildir. Kim ihanet ederse kıyamet gününde yaptığı ihanetle gelecektir. Sonra herkese kazandıkları ödenecek; hiçbirisi zulme uğratılmayacaktır.*" ayeti⁶⁶⁷ nâzil olmuştur.⁶⁶⁸

Ganimet taksim edilmeden düşmanın malını almak ihanet sayılmakla birlikte⁶⁶⁹ savaş esnasında ordunun ve savaşta kullanılan hayvanların yemek ihtiyacını karşılamak bu kapsamda değerlendirilmeyip caiz kabul edilmiştir.⁶⁷⁰ Komutanın izni alınmadan da bunlardan istifade edilebilir.⁶⁷¹

⁶⁶⁵ Buhârî, Cihad, 186 (2909); Ebû Dâvûd, Cihad, 133 (2711); Tirmizî, Siyer, 21 (1622); Nesâî, Cihad, 21 (3122); İbn Mâce, Cihad, 34 (2849); Malik, *Muvatta*, Cihad, 13 (22, 25).

⁶⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 27; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 196; Ferhat Koca, "Gulûl", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 191. Bazı eserlerde ganimetten çalana had cezası verilmeyeceği beyan edilmiştir (Bkz. Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 242; Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmî'l-Kuran*, IV, 167). Bu hüküm, bu davranışın küçük bir günah olarak değerlendirilmesine değil, hadlerin şüphe ile düşeceği ilkesine dayanmaktadır.

⁶⁶⁷ "ما كان لنبي أن يغفل و من يغفل يأت بما غل يوم القيمة ثم توفى كل نفس ما كسبت و هم لا يظلمون" Âl-i İmrân sûresi, 3/161.

⁶⁶⁸ Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 63.

⁶⁶⁹ Nühbe kavramı ile ifade edilen yağmacılık da aynı yasak kapsamındadır. Bkz. Ebû Dâvûd, Cihad, 128 (2703); İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-Şeriyye*, s. 44.

⁶⁷⁰ Merginânî, *el-Hidâye*, II, 144; Şîrâzî, *a.g.e.*, II, 241; Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 111; Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmî'l-Kur'an*, IV, 166. Hz. Peygamber Hayber Savaşında bu şekilde davranan bir sahabenin davranışını tasvip etmiştir. Bkz. Ebû Yusuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*, s. 16; Müslim, Cihad, 25 (1772).

⁶⁷¹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 35.

Düşmanın üzerinde bulunan silah, elbise, teçhizat gibi eşya-ya seleb denilmektedir. Komutan izin vermeden seleb almanın caiz olup olmadığı konusunda iki farklı görüş vardır.⁶⁷² Ebû Hanîfe, Mâlik ve Sevrî'ye göre yetki komutandadır. Onun izni olmadan alınamaz.⁶⁷³ Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre ise seleb, düşmanı öldürenin hakkıdır.⁶⁷⁴ Onu alması hiçbir şekilde ganimete ihanet sayılmaz. Ganimete ihanet eden kişiye ceza olarak önce zarar verdiği mal tazmin ettirilmeli, sonra yaptığı suça karşılık olarak tâzir cezası verilmeli ve ganimet hakkından da mahrum⁶⁷⁵ edilme-lidir.⁶⁷⁶

Ganimete ihanetin yasaklanmasından, İslâm savaş siyaseti ile ilgili olarak şu sonucu çıkarabiliriz. İslâm'da mal, mülk ve şöhret elde etme amacıyla savaşa katılanlar kınanmış, hedefin Allah'ın rızası, i'lâ-yi kelimetullah olması gerektiği beyan edilmiştir.⁶⁷⁷ Sa-vaşta ele geçen ganimet hedef değil, sonuç olarak görülmelidir.

⁶⁷² Düşmanın silahını ihtiyaç sebebiyle savaşta kullanmak ittifakla meşrûdur. Görüş ayrılığı ele geçirilen o malın mülkiyetine sahip olup olmama üzerinedir.

⁶⁷³ Merginânî, *el-Hidâye*, II, 149; Kudûrî, *el-Muhtasar*, s.146; Sahnûn, *a.g.e.*, II, 29; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 199.

⁶⁷⁴ İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 199; Şîrâzî, *a.g.e.*, II, 238; Şârânî, *el-Mizânü'l-kübrâ*, s. 642.

⁶⁷⁵ Mecelle Madde 99: "Kim ki bir şeyi vaktinden evvel isti'cal eyler ise mahrumiyetle muateb olur." Bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkâm Şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, I, 130.

⁶⁷⁶ Koca, "Gulûl", *DîA*, XIV, 191; Ganimete ihanet olunca malın yakılma-sını emreden bir rivayet vardır. Ancak bu rivayetin isnadındaki zayıf-lık ve İslâm teşri ilkeleri ile çelişir olması sebebiyle fukahanın ekseri-yeti malın yakılmasının caiz olmayacağını beyan etmiştir. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kuran*, IV, 166-167.

⁶⁷⁷ Nisâ sûresi, 4/94; Tirmizî, *Fedâilu'l-icihad*, 16 (1697); İbn Mâce, *Cihad*, 13 (2783). İslâm'da sırf ganimet elde etmek için cihada katılmak zemmedildiği halde Goldziher'in fetih hareketlerindeki esas gayenin maddîyat elde etme olduğu iddiasını [bkz. Goldziher, *İslâm'da Fıkıh ve Akâid* (trc. İlhan Başgöz), s. 158-161.] İslâm'a önyargı ile bakması-nın bir sonucu olarak yorumlayabiliriz.

Kişinin hırsla ganimet malına sahip olmaya çalışması onun savaşta dünyalık elde etme amacıyla hareket ettiğini gösterir. Bu davranış da zemmedilmeyi gerektiren, kişinin manevî ecir almasına engel olan bir davranıştır.

4- Düşmanların Menfaati Doğrultusunda Hareket Etmek

Düşmana savaş araç gereçleri satmak ve onlara lojistik destek sağlayıp, onlar adına casusluk gayesiyle istihbarî faaliyetlerde bulunmak yasak olan fiillerin başında gelmektedir.

a- Savaş Araç-Gereçleri Satmak

Bazı fıkıh kitaplarında dârülharp olan ülkelere savaşta kullanabilecekleri at, silah, zırh, demir gibi maddelerin sırf ticarî amaç için bile olsa satılmasının yasak olduğu, bu yasağı ihlal edenlerin cezayı hakedeceği zikredilmektedir.⁶⁷⁸ Fukahanın bu hükmü vermesinde yaşadıkları dönemin şartlarının etkisi vardır. Nitekim Hristiyanlar da savaşta işe yarayacak maddeleri düşmana ihraç etmeyi memnu kılmıştı. Kilise, Müslümanlara at, silah, demir, bakır, kalay, күкүрт v.b. maddelerin satışını durdurmaya çalışmıştır.⁶⁷⁹

Sanayi devriminden sonra dünyada hızlı bir gelişme yaşanmış, demir, çelik, bakır gibi madenler hayatın her alanında kullanılan çok çeşitli ürünlerin hammaddesi olmuştur. Bu sebeple çağımızda bu tür maddelerin potansiyel olarak düşman kabul edilen ülkelere ihraç edilmesini genel bir kural olarak yasaklamak doğru

⁶⁷⁸ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, IV, 1567-1569; Merginânî, *el-Hidâye*, II, 139; Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, IV, 123; İbn Ferhun, *Tebşiratü'l-hükkâm*, Beyrut, t.y., II, 142; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 349. Hangi malzemenin ihracının yasak olduğunun belirlenmesine ölçü olarak o malın savaşta kullanılma ihtimali esas alınmıştır. Buna göre, savaşta Müslümanlara karşı kullanılma ihtimali yüksek olan malların dârülharbe götürülmesi yasak, kullanılma imkânı olmayan veya az bir ihtimal bulunan malların ihracı meşrû kabul edilmiştir. Bkz. Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, IV, 1570.

⁶⁷⁹ Parry, *a.g.m.*, s. 110.

değildir. Çünkü bu durum devletlerarası ilişkilerde mütekabiliyet esası hâkim olduğu için Müslümanların aleyhine sonuçlar doğuracaktır.⁶⁸⁰ Ancak stratejik önemdeki yeni teknolojik gelişmelerin, saldırı aracı üretiminde kullanılan madenlerin ve savaşta karşı tarafın işine yarayacak silah ve diğer araç-gereçlerin düşman ülkelere saklanması hâlâ önemini korumaktadır. Bu sebeple gelişmiş ülkeler ellerindeki yeni askerî teknik bilgileri gizlemek için yoğun bir çaba sarf etmektedirler.⁶⁸¹

Kendi şahsî çıkarı için milletin aleyhine olacak şekilde düşmanların daha güçlü silahlanmasına sebep olmak, elbette yasak fiiller kapsamındadır. Dünyanın huzurunun ve güvenliğinin bozulmasında silah tüccarlarının hiçbir kural tanımadan diğer milletlere silah satma arzusu önemli bir etkidir. Düşmana silah satmanın maddî ve manevî müeyyidelerle katiyetle yasaklandığı toplumlarda böyle uluslararası güvenliğe zarar verici kişi ve gruplar barınamayacaktır. Bu da uluslararası kamu düzeni açısından olumlu sonuçların doğmasını sağlayacaktır.

b- Düşmanlara Bilgi Sızdırmak (Casusluk)

Müslümanlara yasak olan her türlü casusluk işlemleri değil, müslümanların aleyhine olarak istihbarî bilgileri düşman ordusuna ulaştırma faaliyetleridir. Yoksa İslâm ordusunun istifadesine sunmak üzere düşmandan bilgi toplamak elbette meşrûdur.⁶⁸²

⁶⁸⁰ Serahsî de aynı gerekçeye dayanarak dârülharbe götürülemeyecek malzemenin kapsamının sınırlı olması gerektiğini söylemektedir. Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, X, 92.

⁶⁸¹ Emin Demirel, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Sevisler*, İstanbul 2002, s. 90, 385-399.

⁶⁸² Hz. Peygamber zaman zaman düşmandan bilgi almak için bazı kişileri görevlendirmiştir. Mesela Hendek Savaşında Huzeyfe b. Yeman müşriklerin durumunu öğrenmekle görevlendirilmiştir. Bkz. İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 712. Hz. Peygamber'in görevlendirdiği diğer casuslar için bkz. Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları* (trc. Nazire Erinç Yurter), İstanbul 2002, s. 139-155.

Gizli bilgilerin düşmana bildirilmesi savaşın gidişatını değiştirecek kadar tesiri olabilmektedir.⁶⁸³ Bu sebeple düşman adına casusluk yapmak tabii olarak müslümanlara yasak kılınmıştır. Mekke'nin fethi hazırlıkları sırasında Hâtıb b. Ebî Beltea, Resûlullah'ın fetih hazırlıklarını anlatan bir mektup yazarak bir cariyeye aracılığı ile müşriklere ulaştırmak istemiş, fakat başarılı olamamıştır. Bu hareketinin sebebi araştırılınca Hâtıb'ın dinden dönmediği ve ihanet etme amacı taşımadığı sadece Mekke'deki akrabalarını koruma gayesiyle böyle davrandığı ortaya çıkmıştır. Hz. Ömer bu kişinin öldürülmesini önermiş fakat Resûlullah (s.a.) bunu kabul etmemiştir.⁶⁸⁴

Hanefiler, Şâfiîler ve Hanbelîlerin bir kısmı bu delilden hareketle⁶⁸⁵ Müslüman bir kişinin düşmanlar adına casusluk yapması durumunda öldürülmeyeceğini bunun yerine başka bir ceza verilmesi gerektiğini söylemişlerdir.⁶⁸⁶

Mâlikî mezhebi ile bazı Hanbelîler tâzir cezasında üst sınırı belirleme yetkisini kamu otoritesine verdikleri için, düşman lehine casusluk yapan bu kişiye devlet başkanı ölüm cezası dâhil olmak üzere maslahata en uygun cezayı verme salâhiyetine sahiptir demektedirler.⁶⁸⁷ Cezanın şeklinde mezhepler arasında ihtilaf olsa

⁶⁸³ Günümüzde bunun önemini kavrayan birçok devlet istihbarat servisleri için eleman yetiştiren okullar kurmuştur. Bkz. Demirel, *a.g.e.*, s. 90, 385-399.

⁶⁸⁴ Buhârî, Cihad, 139 (2845); Müslim, Fedâilu's-sahabe, 36 (2494); Ebû Dâvûd, Cihad, 98 (2650). Bu olay üzerine düşmanlara sır vermenin yasak olduğunu beyan eden Mümteherine sûresinin 1. ayeti nâzil olmuştur.

⁶⁸⁵ Hz. Peygamber'in Müslüman bir kişinin ancak kısas olarak, evli olduğu halde zina yapması durumunda veya irtidat etmesi halinde ölüm cezasına çarptırılacağını ifade eden hadisi de (Buhârî, Diyat 5 (6484); Müslim, Kasâme 6 (1676) bu bağlamda delil olarak kullanılmıştır.

⁶⁸⁶ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 190; Şâfiî, *el-Üm*, IV, 264; Şîrâzî, *a.g.e.*, II, 243; Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebir*, V, 2040-2041; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye* s. 103.

⁶⁸⁷ İbn Ferhun, *Tebîratü'l-hükkâm* II, 201-206; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 36; İbn Kayyim, *Zâdü'l-mead*, II, 68.

da bu fiilin haram olduğunda ittifak vardır. Durumdan haberdâr olanların casusları ihbar etmesi vaciptir.⁶⁸⁸

Müslüman olarak bilinen bir kişinin yapacağı casusluk faaliyetinin yol açabileceği zararlar düşünülünce, ölüm cezası dâhil olmak üzere ağır ceza ile cezalandırılması gerektiği görüşü daha uygun görünmektedir.⁶⁸⁹ İmanın yeri kalptir. Müslüman olduğunu beyan eden herkesin bu ikrarını kabul etmek gerekir. Münafık olanları tespit etmek hemen hemen imkânsızdır. Düşmana bilgi aktaran kişi cezadan kurtulmak için kalbiyle inanmadığı halde mü'min olduğunu beyan edebilir. Bu sakıncanın bertaraf edilebilmesi için devlete gerekli gördüğünde casusa idam cezası da verebilme hakkı tanınmalıdır. Aksi görüşü savunan âlimlerin ortaya koydukları delillere baktığımızda, Hâtîb b. Ebî Beltea'nın öldürülmemesini⁶⁹⁰ Hz. Peygamber'in (s.a.) devlet başkanı sıfatı ile yaptığı bir tasarruf olarak yorumlayabiliriz. Zaten biz burada mutlaka öldürülmelidir görüşünü değil, maslahat gerektirdiğinde ölüm cezası verilebilmelidir görüşünü savunmaktayız.

Hz. Peygamber'in Müslümanın ancak kâtil, evli zâni ve mürted olması halinde ölüm cezasına uğrayacağını beyan eden hadisini,⁶⁹¹ casusa ölüm cezasının verilemeyeceğine delil olarak göstermek doğru değildir. Çünkü umum ifade eden bu hadisi tah-

⁶⁸⁸ Cengiz Kallek, "Casus", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 165.

⁶⁸⁹ Zuhaylî, *Asârü'l-harb*, s. 390-391.

⁶⁹⁰ Furât b. Hayyân'ın Ebû Süfyan adına casusluk yaptığı fakat Müslüman olduğu için ölüm cezasından vazgeçildiği rivayet edilmiştir (Ebû Dâvûd, Cihad, 99, 2652). Ancak bu hadisi isnadındaki zayıflık sebebiyle bazı âlimler hüccet olarak kabul etmemiştir. Bkz. Şevkânî, *Neylû'l-evtar*, VII, 341. Furât b. Hayyân'ın casus olduğu da kesin değildir. Düşman ordusu adına casusluk yaparken değil, Ebû Süfyan idaresinde Irak yolundan Şam'a gitmekte olan ticaret kervanının rehberi iken yakalandığı nakledilmektedir (bkz. Asri Çubukçu, "Furât b. Hayyân", XIII, 218).

⁶⁹¹ "لا يحل دم امرئ مسلم يشهد ان لا اله الا الله و اني رسول الله الا باحدى ثلاث النفس بالنفس و الثيب الزاني و المفارق لدينه التارك للجماعة" Bkz. Buhârî, *Diya* 5 (6484); Müslim, *Kasâme* 6 (1676).

sis eden hadisler vardır.⁶⁹² Bu sebeple usul olarak ölüm cezasını sadece üç durumla sınırlandırmanın doğru olmayacağını düşünüyoruz.

Düşman lehine casusluk yapanın ehl-i zimme olması halinde hangi cezanın verileceği konusunda mezhepler farklı ihtihadlar benimsemiştir.

İmam Ebû Yusuf öldürülebileceğini,⁶⁹³ İmam Muhammed ve İmam Şâfiî zimmet akdi yapılırken casusluk yapmayacağı şart koşulmuşsa öldürülebileceğini, aksi halde ahdi bozmuş sayılmayacağı için öldürülmeyeceğini,⁶⁹⁴ Mâlikî mezhebi, başlangıçta böyle bir şart koşulmasa bile bu davranışın ahdi bozma sayılacağı ve devlet başkanının takdirine bağlı olarak ölüm cezasının verilebileceğini söylemektedir.⁶⁹⁵

Harbî olan bir kişinin casusluk yapması durumunda, ölümle cezalandırılabilmesi konusunda müctehidler hemfikirler.⁶⁹⁶ Biz, Müslüman olduğunu söyleyen kişinin bile casusluk suçu sebebiyle ölümle cezalandırılabilmesini düşündüğümüz için müste'men, ehl-i zimme veya harbî hükmünde olan bir kişinin bu fiili işlemesi halinde ölüm cezasına çarptırılabilmesini kabul ediyoruz.

⁶⁹² Sihirbazlık yapanların (Tirmizî, Hudûd, 27, 1487) ve bölücülük yapanların (Müslim, İmâre, 14, 1852) ölüm cezası ile cezalandırılabilmesi beyan edilmiştir. Ölüm cezasını gerektiren suçlar açısından mezheplerin doktrinlerine baktığımızda zikredilen üç hal dışında da ölüm cezasına yer verdikleri görülür. Hanefîler sihirbazlık, cinsel sapıklık, bidata çağırma suçlarında; Şâfiîler ibadeti terk ve cinsel sapıklık durumunda; Mâlikî ve Hanbelîler bunlara ilave olarak düşman lehine casusluk suçlarında ölüm cezasının verilebileceğini söylemektedir. Bkz. Adnan Koşum, "İslâm Hukukunda Ölüm Cezası", *SDÜİFD*, sayı:5, İsparta 1998, s. 133.

⁶⁹³ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 190.

⁶⁹⁴ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, V, 2041-2042; Nevevî, *Şerhu Sahihi Müslim*, Beyrut 1972, XII, 67.

⁶⁹⁵ Muhammed İlîş, *Şerhu Minahi'l-celil ala muhtasari'l-allame Halil*, Kahire t.y., I, 764; Şinkitî, *Şerhu Halil b. İshâk el-Mâlikî*, II, 322.

⁶⁹⁶ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s.190; Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, V, 2041; Nevevî, *Şerhu Sahihi Müslim*, XII, 67.

Casuslara, suçlarının kesinleşmesi durumunda ölüm cezasının verilmesi akla, fitrata ve kamu düzenine aykırı değildir. Çünkü cephedeki insan nasıl öldürülmeyi hak ediyorsa en az onlar kadar zararı dokunan casusların öldürülmesi de tabiidir.

II- SAVAŞ ORTAMINDA MUBAHLİĞİ TARTIŞMALI OLAN FİİL VE TASARRUFLAR

Fakihler dünyayı dârüislâm, dârüssulh ve dârülharp diye sınıflandırmışlar ve bulunulan yere ve savaş ortamına göre bir fiilin hükmünün birbirinden farklı olabileceğini kabul etmişlerdir. Bu bağlamda ortaya konan görüşler, klasik dönemdeki devletlerarası ilişkilerin biçimini ve niteliğini göstereceği için kısaca değinip, daha sonra uluslararası kamu düzenine etkisi açısından kendi değerlendirmemizi sunmak istiyoruz.

A- Dârülharpde Faizli İşlemler

Fakihlerin cumhuruna göre her nerede olursa olsun faizli işlem yapmak Müslüman için yasaktır.⁶⁹⁷ İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed bu konuda diğer fakihlerden farklı olarak dârülharpde Müslüman ile harbî arasında faizli muamelenin caiz olacağını söylemektedirler.⁶⁹⁸ Bu hükme mesnet olmak üzere çeşitli deliller⁶⁹⁹ ileri sürülmekle birlikte bu yaklaşımın temelinde harbîlerin malının Müslümanlar için mubah görülmesi yatmaktadır.⁷⁰⁰

Faiz alındığı zaman kazançlı tarafın Müslüman olacağı göz önüne alınarak dârülharpde faize cevaz verilmektedir. Şu ifadeler

⁶⁹⁷ Ebû Yusuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâi*, s. 96-97; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 242; Sahnûn, *el-Müdevvene*, IV, 271; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 152; Karâfî, *el-Furûk*, III, 239.

⁶⁹⁸ Ebû Yusuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâi*, s. 96; Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, IV, 1488.

⁶⁹⁹ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, IV, 1488-1494. Delillerin değerlendirilmesi için bkz. Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, s.266-270.

⁷⁰⁰ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, IV, 1491.

bu anlayışı yansıtmaktadır: “Dârûlmuvâdeaya⁷⁰¹ Müslüman girse ve orada faizli muamele yapsa bir sakıncası yoktur. Çünkü muvâdea yapılması o yeri dârüliislâm kılmaz. Müslüman, onların mallarını rızaları olmadan alırsa anlaşmaya ihanet olacağı için doğru olmaz. Ama onlar bu faizli muameleye razı oldukları için böyle bir akit anlaşmaya ihanet sayılmaz ve meşrûdur.”⁷⁰²

Hanefî mezhebinin iki imamının darülharpte faiz almayı meşrû kabul eden görüşünü iki açıdan tenkit edebiliriz. Birincisi, faizli muamelede faiz veren her zaman zarardadır şeklinde bir hüküm vermek mümkün değildir. Dârülharpteki bir bankaya belli bir faiz alma karşılığında para yatıran Müslüman o bankaya zarar vermiş olmuyor, aksine bankanın topladığı mevduatı çoğaltarak daha da güçlenmesine yardım etmiş oluyor. Bu mevzu, çalışma sahamızın dışında olduğu için üzerinde daha fazla durmuyoruz.

İkinci eleştiri noktamız, dârülharp vatandaşlarının mallarını rızaları olmadan almanın mubah kabul edilmesidir. Böyle bir anlayışın oluşmasında yaşanan dönemin şartlarının büyük etkisinin olduğu inkâr edilemez.⁷⁰³ Hanefîler, Müslümanın ehli harbin malına el koymasına meşrûiyet tanırken; aynı zamanda ehli harbin Müslümanın malına el koyması durumunda o mala malik olacağını da kabul etmektedirler.⁷⁰⁴ Sadece bu hüküm bile o dönemdeki devletlerarası ilişkilerin niteliğini ve şeklini yansıtmaları açısından oldukça önemlidir.

Bir ictihadı zaman bağlamından kopararak ele almak aslında başta o müctehidlere yapılan bir haksızlıktır. Bir manada müctehide söylemediğini söyletmektir. Acaba İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed bugün yaşasalar mevcut şartlar altında aynı

⁷⁰¹ Darulmuvâdea: Müslümanlarla anlaşma yapmış olan gayrimüslim ülkeler

⁷⁰² Serahî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, IV, 1493-1494.

⁷⁰³ Yahudiler de, kendi aralarında faiz almayı yasak görürken yabancından faiz almayı sakıncalı görmemişlerdir. Konu Hakkında bkz. Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, II, 713-714.

⁷⁰⁴ Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, IV, 127; Dâmâd, *Mecmaü'l-enhur*, s. 652.

ictihadlarını savunurlar mıydı? Biz, günümüz şartlarında onların da dârülharbdeki faizli muameleyi caiz görmeyeceklerini düşünüyoruz. İki devlet arasında anlaşma yoksa harbîlerin malları Müslümanlara helaldir anlayışının çağımızda sürdürülmesi mümkün değildir. Çünkü bu yaklaşım uluslararası kamu düzenini sarsacağı gibi, Müslümanların imajını zedeleyecek ve İslâm'ın mal mülk peşinde koşanların dini gibi telâkki edilmesine yol açacaktır.

İslâm hukukunda uluslararası ilişkilerde uyulması gereken temel prensiplerden adalet, hakkâniyet, haksız saldırıları engellemek gibi ilkeler göz önüne alınınca, kanaatimizce ehli harbin mallarını bilfiil savaş ortamı olmaksızın almak İslâm'ın hedefleri ile çelişecektir. Dolayısıyla meşrû değildir.

B- Savaşta Had Ve Kısas Cezasının Uygulanmaması

Savaş ortamında da hırsızlık, zina, haksız yere adam öldürme ve yaralama gibi suçları işleyenler bulunacaktır. İslâm hukukunda had⁷⁰⁵ ve kısas cezalarının titizlikle yerine getirilmesi temel ilkedir. Bununla birlikte bu suçların dârülharpte işlenmesi durumunda cezanın tatbik edilip edilemeyeceği ve cezanın tatbik zamanı konusunda farklı ictihadlar vardır.

Ülke ve vatandaşlık ilkesinden hareketle cezâî hükümlerin yürürlük alanını devletin hâkimiyet alanı ile sınırlandıran İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed devletin hâkimiyet alanı dışında had ve kısas gerektiren bir suç işledikten sonra İslâm ülkesine dönen Müslümana kısas uygulanmaz demektedirler.⁷⁰⁶ Diğer

⁷⁰⁵ Cezası naslarda tayin edilmiş olan suçlardır. Bkz. Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s. 83.

⁷⁰⁶ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, V, 1851-1852; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 173; Dağcı, "Kısas", *DİA*, XXV, 491. Hanefi mezhebinde bilfiil savaşın içinde iken suçluların cezalandırılması hususunda şu kriterler esas alınmıştır: Suç ordugâhın içinde yapılmışsa ve orduyu devlet başkanı idare ediyorsa orada onun nüfuzu geçerli olduğu için suçluların cezaları infaz edilir. Bu iki şarttan birisinin eksik olması durumunda ise cezalar infaz edilmez. Bkz. Ebû Yusuf, *er-Red alâ Siyerî'l-Evzâî*, s. 80; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 332.

mezhep imamları ve Hanefî mezhebinden Ebû Yusuf ise dinî hükümlerin evrenselliği ilkesinden hareket ederek suç nerede işlense işlensin, cezasının düşmeyeceğini söylemektedir.⁷⁰⁷

Kanaatimizce suçun işlendiği yerin İslâm hâkimiyeti dışında olması cezanın infaz edilmesinde fiilî zorluklar ve bazen imkânsızlıklar doğurabilir. Ayrıca savaş esnasında suçluların cezalandırılmasının savaş siyaseti açısından sakıncalı yönleri vardır.

Bu sebeple savaşta mağlup düşmeme, suçlu askerin düşman safına katılmasına engel olma gibi maslahatlara dayalı olarak işlenen suçun cezasının İslâm ülkesine dönünceye kadar ertelenmesi kabul edilebilir. Ancak, suç işleyip de cezası savaş ortamında tatbik edilmeyenlerin, kendi ülkelerine döndükten sonra cezalarını çekmeleri gerekir.

İmam Ebû Hanife ve İmam Muhammed'in dârülharpte suç işleyen Müslümana kendi ülkesine döndükten sonra da ceza verilmez ictihadı, Müslümanların kolaylıkla suç işlemesine, uluslararası kamu düzeninin bozulmasına ve İslâm hukukunun evrensellik niteliğine zarar vereceği için⁷⁰⁸ bu meselede İslâm hukukçularının çoğunluğu tarafından benimsenen *"Suç nerede işlense işlensin mutlaka cezalandırılması gerekir."* ictihadının tercih edilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Böylelikle uluslararası güvenliği bozucu nitelikteki eylemlerin önüne geçilmesi mümkün olabilecektir.

C- Savaşta Hile

Normal şartlarda günah olmakla birlikte, savaş ortamında düşmanı aldatmaya yönelik eylemlerin yapılması

⁷⁰⁷ Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, II, 242; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İkna'* (thk. Abdullah b. Abdülaziz el-Cibrîn), Riyad 1994, II, 495; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 173; Dağcı, "Kıyas", *DİA*, XXV, 491.

⁷⁰⁸ Bu ictihaddan hareketle İslâm hukukunun evrensel nitelikte olmayıp darülslâm ile sınırlı bir hukuk olduğunu söyleyenler olmuştur. Bkz. Ruud Peters, "Islamic Law and Human Right: a contribution to an ongoing debate", *Islam and Christian-Muslim Relations*, c: 10, sayı: 1, s. 8.

H.z.Muhammed'in (s.a) "الحرب خدعة" : Harp *hiledir*."709 hadisine istinaden caiz olarak kabul edilmiştir.

Savaşta hile yapılabileceği kabul edilmekle birlikte bu hilenin şekli konusunda farklı yaklaşımlar vardır. Düşmanı korkutmak ve yıldırmak amacıyla çok güçlü oldukları izlenimi verecek beyanlarda bulunmak, savaşta geri çekilme taktiği uygulamak, iş kötüye gittiği halde orduya moral verici sözler söylemek, ordunun hareket istikameti hakkında düşmanı yanıltıcı hareket etmek gibi şaşırtmacaya dayanan söz ve davranışlar İslâm hukukçuları tarafından ittifakla meşrû görülmüştür.⁷¹⁰ Ancak sırf yalana dayanan bir hilenin meşrûiyeti konusunda farklı görüşler vardır.

Hanefilere göre savaşta da olsa içinde yalan bulunan bir hile yapılamaz. Ya farklı manalara gelebilen bir söz söylenmeli, ya da sözün içinde "belki de, umulur ki" gibi zan ifade eden kelimelere yer verilmelidir.⁷¹¹ Kayrevânî (v. 386/ 996) ve Taberî (v. 310/923) de aynı görüştedir.⁷¹² Şâfiî mezhebine göre ise efdal olan farklı manalara gelebilecek bir ifade ile hile yapmak olsa da, ihtiyaç duyulduğunda başka türlü yalan da söylenebilir.⁷¹³

H.z. Muhammed (s.a.), daha genç yaşlarından itibaren toplumda dürüstlüğü ile tanınmış, hayatı boyunca da bu konuda in-

⁷⁰⁹ Buhârî, Cihad, 154 (2865); Müslim, Cihad 5 (1739). Bu hadisin vürûduna sebep olay şu şekilde gerçekleşiyor: Hendek Savaşı esnasında daha yeni Müslüman olan Nuaym b. Mes'ud, H.z.Muhammed'e (s.a.) gelerek yardımda bulunmak istediğini söylüyor. Bu teklifi kabul ediliyor. Bunun üzerine Nuaym önce Beni Kureyza'ya gidip müşriklerden rehine istemelerinin kendi menfaatlerine olacağını söylüyor. Daha sonra müşriklerin yanına gidip Beni Kureyza Müslümanlara teslim etmek üzere sizden rehinerler isteyecek, sakın bu tuzağa düşmeyin diyor. Beni Kureyza'nın müşriklerden rehine istemesi üzerine de iki taraf birbirlerine karşı güvenlerini kaybediyor. Bkz. İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, II, 711.

⁷¹⁰ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, I, 120; Kayrevânî, *a.g.e.*, s. 57.

⁷¹¹ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, I, 119-121.

⁷¹² Kayrevânî, *a.g.e.*, s. 56; Nevevî, *Şerhu Sahihu Muslim*, XII, 45.

⁷¹³ Nevevî, *a.g.e.*, XII, 45.

sanlara örnek olmuştur.⁷¹⁴ İslâm'ın doğruluk ve dürüstlüğe ne kadar önem verdiği aşîkârdır. Bu sebeple biz de savaşıta sırf yalan beyana dayanan hileli davranışlar yerine farklı manalara gelebilecek ifadeler kullanarak düşmanı şaşırtma yolunun seçilmesinin daha doğru olacağını düşünürüz.

Savaşıta söylenmesi caiz olan yalanın şekli hususunda fıkıh mezhepleri farklı yaklaşımlar ortaya koymakla birlikte, ahdi ve emanı bozan bir hilenin yapılamayacağı konusunda ittifak vardır. Yani ihanet ve zulüm içeren hareketler asla caiz görülmemiştir. Buradan hareketle uluslararası kamu düzenini bozacak nitelikte bir hileli davranışın İslâm hukukçuları tarafından meşrû kabul edilmediği sonucunu çıkarabiliriz.

III- SAVAŞI SONA ERDİREN DURUMLAR

Başlayan bir savaş taraflardan birinin galip gelmesi ile, üstünlük sağlanamaması durumunda ise tarafların ateşkes kararı ile sona erer. İslâm devletler hukukunda bunlara ilave olarak savaşılan devletin İslâm'ı kabul etmesi, haram ayların girmesi, zimmet akdi ve eman istenmesi gibi durumlarda da savaşın sona erdirilmesi gerekir.

Bu mevzu, uluslararası kamu düzeninin savaş yoluyla sağlanması ile ilgili olarak İslâm'ın bakış açısını gösteren önemli hükümler içermektedir. Bu sebeple savaş sona erdiren durumları hukukî sonuçları ile birlikte ele almak istiyoruz.

A- Gayrimüslim Devletlerin İslâm'ı Kabul Etmesi

Savaşın herhangi bir safhasında düşmanın İslâm'ı kabul etmesi halinde savaşın sona erdirilip, o kişilerin canlarının ve mallarının koruma altına alınması⁷¹⁵ ve o bölgenin İslâm ahkâmının icra

⁷¹⁴ Bu özelliği sebebi ile kendisine "Emin" lakabı verilmiştir.

⁷¹⁵ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 63; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 201; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 180.

edildiği bir ülke (dârüislâm) kabul edilmesi⁷¹⁶ İslâm savaşı siyasetinin temel ilkelerindendir.

Hz. Muhammed'in sözleri ve fiilleri bu ilkeye işaret etmiştir. Bu bağlamda, insanlarla "Lâilâhe illallah" deyinceye kadar savaşmakla emrolunduğunu, bunu söylemeleri durumunda kanlarının ve mallarının güvence altında olacağını beyan etmiş,⁷¹⁷ müşriklerle yapılan bir savaşta tam öldürüleceği sırada kelime-i şehâdeti söyleyen kişiyi samimiyetsiz bulduğu için öldüren Üsâme'yi, yaptığının yanlış olduğunu belirterek kesin bir dille uyarmıştır.⁷¹⁸

Ordu komutanı Halid b. Velid, Benî Cezime halkını İslâm'a davet etmiş, onların "Müslüman olduk" demeyi güzel ifade edemeyip "Sâbiî olduk" demeleri üzerine, sözlerinin manasını iyice tahkik etmeden onları öldürmüştür. Bu haberi olan Peygamberimiz (s.a.) durumun vahametine işaret etmek üzere iki kez "*Al-lah'im, Halid'in yaptıklarından berîyim.*" demiştir.⁷¹⁹

Medine döneminde hükümdarlara gönderilen mektuplarda İslâm'ın kabul edilmesi halinde her türlü düşmanlığın sona ereceği, ilişkilerde sulhun esas olacağı vurgulanmıştır.⁷²⁰ Resûlullah'ın Gassan, Bahreyn ve Uman emirlerine gönderdiği mektuplardan çıkan sonuca göre; Müslüman olan devletin İslâm devleti ile birleşmesi de şart değildir. Emirler Müslüman olursa işbirliği halinde olan devletler topluluğu söz konusu olacaktır.⁷²¹

⁷¹⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 103; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, II, 201; Mahmasânî, Subhî, *el-Kanun ve'l-alâkâtî'd-devliyye fi'l-İslâm*, Beyrut 1982, s. 223.

⁷¹⁷ "امرت ان اقاتل الناس حتى يقولوا لا اله الا الله..." Bkz. Buhârî, *el-Kıble*, 1 (385); Nesâî, *Cihad*, 1 (3076).

⁷¹⁸ Müslim, *İman*, 41 (157). Bu hadis bir kişiyi Müslüman kabul etmek için niyet sorgulamasına gitmeden sözüne itibar edilmesi ve o kişiye Müslüman muamelesi yapılması gerektiğini gösterir.

⁷¹⁹ Buhârî, *Megâzî*, 55 (4084).

⁷²⁰ Hamidullah, *Mecmûat'ül-vesâikü's-siyâsiyye*, s. 110, 155, 162.

⁷²¹ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 327; Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, s. 297-298.

Savaşılan düşmanların İslâm'ı kabul etmesi durumunda savaşın sona erdirilme mecburiyetinin olmasını İslâm'ın savaşa bakışını yansıtmaması bakımından önemli buluyoruz. Çünkü bu ilkenin varlığı, savaşın amacının mal-mülk ve şöhrat elde etme olamayacağını gösterir. Öncelikli hedef elde edilecek ganimet değil, muhatapların Müslüman olmasıdır. Savaş Müslümanların üstünlüğü ile devam etse ve savaş sonunda yüklü miktarda ganimet elde etme imkânı olsa bile, düşmanın İslâm'a girmesi ile birlikte savaş hali sona erecek ve kazanılması muhtemel olan tüm bu maddî gelirler sahiplerinin elinde bırakılacaktır.

Savaş karşı tarafın Müslüman olması sebebi ile sona ermişse amaçlanan esas gayeye ulaşılmış demektir. İslâm'a yeni girmiş bu kişiler, diğer Müslümanlarla din kardeşi statüsünde olup onlarla eşit hak ve sorumluluklara sahip olacak⁷²² ve Ümmet-i Muhammed'in bir parçası olarak görülecektir.

B- Savaş Yapılan Devletin Zimmet Akdi Yaparak İslâm'ın Hâkimiyetini Kabul Etmesi

İslâm hukukunda zimmîler ve bunlara müteallik ahkâm çok geniş bir konudur. Çalışmamızın sınırlarını aşmamak için biz burada sadece savaşı sona erdirmeye fonksiyonu açısından zimmet akdini ele almak istiyoruz.

1- Zimmet Akdinin Niteliği

Gayrimüslimlerle cizye ödemeleri karşılığında yapılan akde zimmet akdi ve bu kişilere ehl-i zimme (zimmî) denir.⁷²³ Zimmet akdi süresiz olarak yapılır.⁷²⁴ Bu akit ile İslâm devletinin hâkimiyeti altında yaşayan ehl-i zimme, vatandaş statüsünü kazanıp⁷²⁵ başta

⁷²² Mahmasânî, *el-Kanun ve'l-alâkâtî'd-devliyye fi'l-İslâm*, s. 223; Lâfî, *Nazârât fi ahkâmî'l-harb ve's-silm*, s. 189.

⁷²³ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 63; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 244.

⁷²⁴ Zuhaylî, *Âsârü'l-harb*, s. 356.

⁷²⁵ Zuhaylî, *Âsârü'l-harb*, s. 797.

can ve mal güvenliği olmak üzere önemli haklar elde eder.⁷²⁶ Zimmîler, akdi bozacak davranışlar yapsalar bile silahlı çatışmaya girmedikleri sürece canlarına ve mallarına zarar verilmez. Sağ salim bir şekilde İslâm ülkesinden çıkmaları temin edilir.⁷²⁷

Savaş sonuçlanmadan düşman zimmet akdi yapmak isterse savaşın sona erdirilmesi gerekir. Çünkü Tevbe sûresinin 29. ayetinde geçen “...zelil ve hakir olarak kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar harp edin.” beyanı cizye ödenmesi durumunda savaşın sona erdirilmesi hükmünü içermektedir. Ayet-i kerime’de geçen و هم صاغرون ifadesi, cizye alınan kimselere azap etme, onları güçlerinin yetemeyeceği malî sorumluluk altında bırakma,⁷²⁸ onlara karşı insanlık onuruna yakışmayan ve kişilik haklarını zedeleyen davranışlarda bulunma anlamlarına gelmez. Burada istenen husus, ehl-i zimmenin Müslümanların kamu yönetimindeki otoritesini kabul edip buna göre davranmalarını sağlamaktır.

Müslümanların savaşa başlamadan önce muhataplarına Müslüman olmalarını, bunu kabul etmezlerse cizye ödemelerini teklif ile sorumlu olduklarını ve kabul edilmesi durumunda savaşa başlanılmayacağını daha önce savaş ilanı başlığı altında ele almıştık. Zimmî statüsünün savaş başlamadan kabulü, çatışmayı daha başlamadan sona erdireceği gibi, savaşın herhangi bir safhasında düşmanın zimmet anlaşması yapılmasını teklif etmesi de savaşın bitirilmesini gerektirir.⁷²⁹

⁷²⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, s. 254; Khadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, s. 178. Bernard Lewis, ehl-i zimme ile Hristiyanların ülkesinde yaşayan Müslümanların durumunu mukayese edildiğinde İslâm devletindeki Hristiyanların durumunun, Batı’daki Hristiyan olmayanların karşılaştıkları muameleye göre çok daha iyi olduğunu söylemektedir. Bkz. Lewis, *İslâm’ın Krizi*, s. 49-50.

⁷²⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, s. 262. Casusluk suçu işlemeleri durumunda karşılaştıkları muamele “Yasak Eylemler” başlığı altında ele alınmıştır.

⁷²⁸ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’an*, III, 146.

⁷²⁹ Heykel, *e-Cihad ve’l-kıtal*, III, 1456.

2- Zimmet Akdinin Uluslararası Kamu Düzenine Etkisi

Ödenecek bir meblağ karşılığında savaşın sona erdirilmesinden hareketle Müslümanların esas hedeflerinin maddî gelir olduğu sonucunu çıkarmak doğru olmaz.⁷³⁰ Çünkü zimmîler cizye mukâbili olarak İslâm devletinde güven içinde yaşama, devletin imkânlarından istifade etme, can ve mal güvenliği içinde olma, seyahat etme, çalışma, din ve vicdan özgürlüğünden yararlanma gibi haklara sahip oldukları gibi askerlik hizmetinden de muaftırlar.⁷³¹ Üstelik Müslümanların ödemekle yükümlü oldukları zekât onlardan talep edilmemektedir.⁷³² Bu açıdan baktığımızda, cizyenin alınan hizmetler ve muafiyetler karşılığında talep edilen bir vergi olduğunu söyleyebiliriz.

Bir devletin başka bir devlete ödeme yapmak zorunda olması normalde istenecek bir durum olmasa da zaman zaman devletler sosyal, askerî ve idarî şartlar çerçevesinde durum muhasebesi yaparak bunu tercih edebilmektedirler. İslâm tarihinde kendi arzusu ile Müslümanların hâkimiyetini tercih eden gayrimüslim devletlere rastlanmıştır.

Kamu düzenini bozan temel etken zulüm ve haksızlık içeren davranışlardır. Cizye bir zulüm vasıtası olmayıp,⁷³³ karşılığı olan bir

⁷³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 77.

⁷³¹ Zimmîler Müslümanlardan gördükleri hoşgörü ve hüsnü muamele sebebiyle gönüllü olarak zaman zaman düşmanların hareketleri hakkında bilgi ulaştırmışlardır. Bkz. Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s. 139.

⁷³² Cizyenin alınma sebebi konusunda mezhep doktrinlerinde farklı yaklaşımlar vardır. Bazıları sükna hakkına bedel olarak, bazıları savunma giderlerine karşılık olarak cizye alındığını savunmuştur. Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, X, 77-78. Biz cizyeyi tek bir sebebe bağlanmak yerine ehl-i zimmenin elde ettikleri tüm hak, salahiyet ve muafiyetlere bedel olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

⁷³³ Beden sağlığını kaybedenlerden, çalışamayacak durumda olanlardan veya fakirleşenlerden cizye mükellefiyetinin düşmesi, kadın ve çocuklardan talep edilmemesi (bkz. *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 246; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 219) cizyenin bir zulüm aracı olmadığını gösterir.

ödeme olduğuna göre uluslararası kamu düzenini bozucu bir etkinin olmayacağını düşünüyoruz.

C- Gayrimüslimlerin Eman Talebinde Bulunması

Eman kavramı, İslâm ülkesinde geçici bir süre ikâmet etme, savaşın bitirilmesi veya öldürülmekten kurtulma talebini ifade eder.⁷³⁴ Kendisine eman verilen kimselere müste'men denilmektedir.⁷³⁵

Emanın bir veya birkaç kişiye verilmesine *özel eman* denir.⁷³⁶ Hz. Peygamber'in (s.a.) "*Müslümanların kanları birbirlerine eşittir. Müslümanların zimmetini (sayıca) en az olan da taşır, en uzak olan dahi onlar adına eman verebilir.*"⁷³⁷ hadisine istinaden böyle bir emanı her Müslümanın verebileceği kabul edilmiştir.⁷³⁸ Bir millete veya bir bölge halkına verilen emana *genel eman* denir. Bu şekilde eman verme yetkisi İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre sadece devlet başkanı veya onun temsilcilerine aittir. Hanefîler fertlere de bu yetkiyi vermektedirler.⁷³⁹

"Eğer müşriklerden biri, senden eman dilerse ona eman ver. Tâki Allah'ın kelamını dinlesin. Sonra onu, emin olduğu yere kadar ulaştır. Çünkü bunlar gerçeği bilmez bir kavimdir."⁷⁴⁰ ayetinden ve ilk dönemdeki uygulamalardan hareketle eman ile ilgili olarak şu hükümleri çıkarabiliriz:

⁷³⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 69; Gamravî, *es-Sirâcü'l-vehhâc*, s.405; Bostancı, Hz. Peygamber'in Gayrimüslimlerle İlişkileri, s. 89.

⁷³⁵ Bilmen, *a.g.e.*, III, 346.

⁷³⁶ Afîfî, *el-İslâm ve'l-alâkatü'd-düveliyeye*, s. 319; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 244.

⁷³⁷ Ebû Dâvûd, *Cihad*, 373 (2751); İbn Mâce, *Diyet*, 31 (2683).

⁷³⁸ Merginânî, *a.g.e.*, II, 140. Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s.108. İbnü'l-Mâcişûn ve Sahnûn eman verme yetkisinin devlet başkanına ait olduğu görüşündedir. Bkz. Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VII, 363.

⁷³⁹ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 198; Zuhaylî, "Eman", *DiA*, XI, 80.

⁷⁴⁰ و ان احد من المشركين استجارك فاجره حتى يسمع كلام الله ثم ابلغه ما آمنه ذلك بانهم قوم ولا يعلمون "Tevbe sûresi, 9/6.

a- İslâm'ı öğrenmek amacıyla eman istenirse bunun kabul edilmesi bir yükümlülüktür.⁷⁴¹

b- Eman belirli bir süre için söz konusu olur.⁷⁴²

c- Emanın meşrû olmasının hikmeti inanmayanların İslâm'ı yakından tanımlarına imkân sağlamaktır.

d- Sürenin sonunda müste'meni güvende olacağı bölgeye hiçbir zarara uğratmadan ulaştırmak gerekir.

Hanefî mezhebine göre eman akdi bağlayıcı değildir. Maslahatın gerektirmesi durumunda bozulabilir.⁷⁴³ Bu ilk bakışta uluslararası ilişkilere zarar verici nitelikte gözükmekle birlikte gerçekte böyle bir sakınca doğmayacaktır. Çünkü emanın iptalinin muteber olması için önceden haber verilmesi ve müste'menlerin emin olacakları yerlere ulaştırılmaları gerekir. Aksi bir hareket hıyanet sayılır ki bu caiz değildir.⁷⁴⁴ Diğer mezheplere göre eman akdi bağlayıcıdır. Müste'men zarar verici iş yapmadıkça bozulmaz.⁷⁴⁵

Müste'men, eman akdine bağlı kaldığı sürece mal ve can güvenliğine sahiptir. Hatta müste'menin ülkesiyle savaş çıksa bile emanı devam eder.⁷⁴⁶ Ancak müste'men, İslâm ülkesinde iken casusluk gibi Müslümanlara zarar verici davranışlarda bulunursa dokunulmazlığını kaybeder.

Hz. Peygamber dönemindeki eman uygulamalarında o dönemin örf-adetlerinin etkisi vardır. Devlet teşkilatlanmasındaki gelişmelere paralel olarak idarî, siyasî ve askerî alanda bu işin

⁷⁴¹ Ticaret, ziyaret gibi başka bir amaca dayalı olarak eman istenirse kamu otoritesi maslahata göre hareket edebilir. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâm il-Kur'an*, VIII, 49.

⁷⁴² Müste'men süre dolmasına rağmen kalmaya devam etmek isterse ancak cizye ödeyip zimmi statüsünde kalmaya devam edebilir. Bkz. Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s. 189; Merginânî, *el-Hidâye*, II, 154.

⁷⁴³ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-kadîr*, V, 212. Hanefî mezhebinde eman verme konusunda fertlere tanınan geniş yetki emanın bağlayıcı kabul edilmemesi ile dengelenmiştir.

⁷⁴⁴ Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, s. 69-70.

⁷⁴⁵ Zuhaylî, "Eman", *DîA*, XI, 80.

⁷⁴⁶ Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, s. 186.

resmi prosedüre bağlanmasında İslâm hukuku açısından bir sakınca yoktur. Günümüzde, İslâm ülkesine girme amacıyla istenen emanın yerini devlet kontrolündeki pasaport, vize ve ikâmet izni gibi uygulamalar almıştır.⁷⁴⁷ Bu konuda tek yetkili kamu otoritesidir. Savaş esnasında bir veya birkaç kişi için eman verme yetkisi, savaşa katılan her Müslümana tanınabilir. Ancak suistimaller yaygınlaşırsa bu çeşit emanın komutanın onayı ile yürürlüğe girmesi daha uygun olacaktır.

Muhatapların İslâm'ı tanıma arzusuyla eman istemeleri durumunda savaşın sona erdirilmesinin Müslümanlar için bir yükümlülük kabul edilmesi,⁷⁴⁸ İslâm'ın uluslararası ilişkilerde gözettiği öncelikli hedefin dinin tanıtılması ve tüm insanlığa tebliğ edilmesi olduğunu göstermektedir.

D- Taraflar Arasında Sulh Anlaşması Yapılması

Sulh anlaşmasını ifade etmek için fıkıh kitaplarında "الموادة" muvâdea, "المهادنة" muhâdene ve "المصالحة" musâlaha kavramları kullanılmıştır.⁷⁴⁹ Fıkıh mezheplerinin dârüİslâm olmayan devletlerle ilişkilerde savaş halini esas aldıklarını -bu doktrinin oluşmasının sebepleri ile birlikte- daha önce açıklamıştık. Bu anlayışın bir sonucu olarak ilk dönem İslâm hukukçuları, Müslümanlar güçlü iken ve herhangi bir maslahat yok iken sulh anlaşması yapılmasını mazeretsiz olarak cihadın terk ve tehiri olarak görmüş ve meşrû kabul etmemişlerdir.⁷⁵⁰ Sulh anlaşması yapmak, Müslümanların menfaatine olduğu durumlarda ise doğabilecek daha büyük zararlardan veya helak olmaktan kurtulmak için meşrû görülmüştür.⁷⁵¹

⁷⁴⁷ Zuhaylî, "Eman", *DîA*, XI, 80-81.

⁷⁴⁸ Kâsânî, *a.g.e.*, VII, 102.

⁷⁴⁹ Bkz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 188; Serahsî, *el-Mebsût*, X, 88; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 204; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 154.

⁷⁵⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 86, 88; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İkna'*, II, 498; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, I, 107; Dâmâd, *Mecmaü'l-enhur*, I, 637.

⁷⁵¹ Merginânî, *el-Hidâye*, II, 138; Nevevî, *el-Minhâc*, s. 410.

Savaşı sona erdiren bir anlaşmaya karar verme, şartlarını belirleme yetkisi sadece kamu otoritesine ait olmakla birlikte, düşman hakeme başvurmayı talep ederse bu yetki devlet başkanı tarafından tek bir şahsa da devredilebilir.⁷⁵² Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) döneminde kuşatma altındaki Benî Kurayza Yahudileri, Evs kabilesinden Sa'd b. Muaz'ın hakem olmasını talep etmiş ve bu talepleri kabul edilmiştir.⁷⁵³

Yapılacak sulh anlaşmasından dolayı Müslümanların harp tazminatı almaları caiz olduğu gibi zarûret söz konusu olunca tazminat vermek de caiz görülmüştür.⁷⁵⁴ Hz. Muhammed (s.a.), Hendek Savaşında düşmanın ablukasından kurtulmak için Medine'nin mahsulünün bir kısmı karşılığında ittifak anlaşması yapmaya meyletmiş fakat sahabenin kararlı duruşu üzerine maddî gelir ödeyerek anlaşma yapma fikrinden vazgeçmiştir.⁷⁵⁵

Sulh anlaşmasını zimmet akdinden ayıran başlıca unsur, muvâdea yapılan bölgenin dârülharp kabul edilmesi⁷⁵⁶ ve anlaşmanın belirli bir süre için yapılmasıdır.⁷⁵⁷ Ayrıca muvâdea, ehl-i kitap ve müşrik ayırımı olmaksızın herkesle yapılabilir. Zimmet

⁷⁵² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 181.

⁷⁵³ Buhârî, *Meğâzî*, 11 (3804); Belâzürî, *Fütûhü'l-büldan*, s. 24.

⁷⁵⁴ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, V, 1690-1692; Merginânî, *el-Hidâye*, II, 138-139; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 188; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 181. Emeviler döneminde Muaviye ve Abdülmelik Bizanslılara harac ödemeyi içeren anlaşma yapmıştır. Bkz. Khadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, s. 216-217.

⁷⁵⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 87.

⁷⁵⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 88; Heykel, *a.g.e.*, III, 1454. Ancak anlaşma maddeleri arasında bölgenin İslâm topraklarına dahil olma şartı taraflarca kabul edilmişse orası dârüliislâm hükümlerine tâbi olur. Bkz. Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 244.

⁷⁵⁷ İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, *el-İkna'*, II, 498; Suyûtî, *el-Eşbah ve'n-nezâir*, s. 527. Hanefiler süresiz anlaşma yapılabileceğini kabul etmekle birlikte devlet başkanına muhatapları mağdur etmeyecek belirli şartlar çerçevesinde anlaşmayı tek taraflı olarak bozma hakkı tanımaktadır. Bkz. Merginânî, *el-Hidâye*, II, 138.

akdi ise İslâm hukukçularının bir kısmına göre sadece ehl-i kitap ile yapılabilir.

Hz. Peygamber (s.a.) döneminde yapılan Hudeybiye anlaşması, sulh anlaşmalarının meşrûiyeti ve bu tür anlaşmalarda bulunması gereken şartlar bakımından örnek bir uygulama olmuştur. İmam Şâfiî, Hudeybiye anlaşmasının on yıl ile sınırlandırılmasından hareketle sulhun en çok on yıllık bir süre için yapılabileceğini kabul etmiştir.⁷⁵⁸

Sulh anlaşması teklifinin hangi taraftan geldiği önemlidir. Çünkü savaş esnasında savaşın bitirilmesini isteyenler zımnen de olsa mağlubiyeti kabul etmiş olurlar. Bu sebeple Müslümanların güçlü olmalarına rağmen korkaklık, tembellik gibi etkenler sebebiyle düşmana barış teklif etmeleri muhtemel bir zaferden vazgeçme, mevcut konumdan daha aşağısı ile yetinme anlamı içerdiği için menedilmiştir. *“Onun için (düşmana karşı) gevşek davranmayın. Siz daha üstün iken sulha davet etmeyin. Allah sizinledir ve sizin amellerinizi asla azaltmaz.”*⁷⁵⁹ Ancak barış teklifi karşı tarafa gelirse bu aynı zamanda Müslümanların üstünlüğünün kabul edilmesi anlamına geleceği için anlaşma yapmak gerekir. Bu hükmün delili *“Eğer düşmanlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yaşa ve Allah’a güven. Çünkü işiten ve bilen ancak O’dur.”*⁷⁶⁰ ayetidir. Ayet-i Kerime, düşmanın barış teklifinin kabul edilmesini emrettiğine göre Müslümanlar hiçbir zaman karşılarındaki milleti topyekün öldürme, onlara soykırım yapma gibi bir faaliyet içine girmeyecektir. Çünkü savaşa devam etmesi halinde büyük zarara uğrayacağını anlayan bir devlet barış talebinde bulunacak, Müslümanlar da bu teklifi kabul etmekle yükümlü olacaklardır. Zaten amaç sadist duygularla kan dökmek değil, İslâm hâkimiyetinin tesis edilip dinin tebliğ edilmesini sağlamaktır.

⁷⁵⁸ Şâfiî, *el-Üm*, IV, 200; Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, II, 260-261.

⁷⁵⁹ " فلا تهنوا و تدعوا الى السلم و لثم الاعلون و الله معكم و لن يترككم اعمالكم " Muhammed sûresi, 47/35.

⁷⁶⁰ " و ان جنحوا للسلم فاجنح لها و توكل على الله انه هو السميع العليم " Enfal sûresi, 8/61. Ayrıca bkz. Nisâ sûresi 4/90.

Anlaşma yapıldıktan sonra ahde vefa ilkesi gereğince sürenin sonuna kadar belirlenen şartlara riayet etmek gerekir.⁷⁶¹ Ancak düşmanın ihanetini gösteren izler, deliller varsa karşı taraf durumdan haberdar edilerek anlaşma bozulabilir.⁷⁶²

Yapılan barış anlaşmasını sona erdiren başlıca sebepler şunlardır:

- a- Belirlenen sürenin dolması,
- b- Anlaşmada yazılı şartlar dairesinde muahedenin bozulması,
- c- Barışın iki tarafın karşılıklı rızası ile bozulması (ikâle),
- d- Anlaşma hükümlerinin devletlerden biri tarafından icra edilmemesi.⁷⁶³

İslâm devletinin gayrimüslimlerle anlaşmasının temelinde maslahat düşüncesi yatmaktadır. Zaman ve şartların değişmesi sebebiyle, yapılan anlaşma Müslümanların zararına olmaya başlamışsa öncelikle yapılması gereken karşılıklı rıza ile anlaşmanın feshedilmesidir.⁷⁶⁴

Klasik dönem İslâm hukukçularının bu nitelikteki anlaşmaları kalıcı bir çözüm olarak görmemelerinin nedeni, anlaşmanın sonucunda devletlerarası ilişkilerde temel hedef olarak kabul edilen İslâm'ın tüm cihana tebliğ edilmesi ve İslâm hâkimiyetinin sağlanması ülküsüne ulaşamamış olmasıdır. Bu sebeple sulh anlaşmasının yürürlükten kalkmasıyla savaş halinin esas olacağı, buna bağlı olarak düşmanın öldürülmesi, esir edilmesi ve mallarının ganimet olarak alınmasının meşrû olacağı kabul edilmiştir.⁷⁶⁵

⁷⁶¹ İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî, *el-İkna'*, II, 498; Zuhaylî, *Âsârü'l-harb*, s. 791.

⁷⁶² "Seninle anlaşması olan bir kavmin hainliğinden endişe edersen hak ve adalet üzere (keyfiyeti) kendilerine (bildir ve ahidlerini) at. Çünkü Allah hainleri sevmez." Enfal sûresi, 8/58.

⁷⁶³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 107.

⁷⁶⁴ Bilmen, *a.g.e.*, III, 390.

⁷⁶⁵ İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî, *el-İkna'*, II, 499.

E- Haram Aylar'ın Girmesi

Câhiliyye döneminde zilkâde, zilhicce, muharrem ve recep aylarının haram aylar sayılıp,⁷⁶⁶ bu vakitlerde savaş yapılmaması toplumda genel kabul gören bir kuraldı.⁷⁶⁷ İslâm, doğduğu ortamda var olan âdetlerin bir kısmını aynen korumuş, bir kısmını ıslah ederek devam ettirmiş, bir kısmını da kaldırmıştır. Haram aylara hürmet etmek ıslah edilerek varlığı devam ettirilen uygulamalardandır.

Kur'an-ı Kerimde şahsî menfaatleri için haram ayların yerlerini değiştirenler kınanmış,⁷⁶⁸ haram aylara hürmet edilmesi istenmiş ve bu aylarda savaşmanın büyük günah olduğu bildirilmiştir.⁷⁶⁹ Sadece saldırı ve düşmanca hareketlerle karşılaşılması durumunda haram aylarda savaşa izin verilmiştir.⁷⁷⁰

Âlimlerin ekseriyeti haram aylarda savaşı yasaklayan ayetin mensuh olduğunu, dolayısıyla bu aylarda savaşın mubah olacağını söylemiştir.⁷⁷¹ Ata' b. Ebî Rebah ve el-Kelbî ise nesh iddiasına karşı çıkmıştır.⁷⁷² Nesh iddiasının temelinde "*Haram aylar çıkınca artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün...*"⁷⁷³ ayeti ve Hz.Peygamber'in (s.a.) Huneyn Savaşı ve Taif kuşatması gösterilmektedir.⁷⁷⁴

Zikredilen ayetin başlangıcında yer alan " الأشهر الحرم : *Haram Aylar*" ifadesi iki farklı şekilde tefsir edilmiştir. Buna göre bu ayları, müşriklerle yapılan dört aylık anlaşma süresi olarak da;

⁷⁶⁶ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 27.

⁷⁶⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, III, 162.

⁷⁶⁸ Tevbe sûresi, 9/37.

⁷⁶⁹ Mâide sûresi, 5/2.

⁷⁷⁰ Bakara sûresi, 2/194, 217.

⁷⁷¹ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 193; Kayrevânî, *a.g.e.*, s. 57; Cessâs, *a.g.e.*, I, 440; Sâbûnî, *Tefsiru âyâtî'l-ahkâm*, I, 246; Kal'acî, *Mevsûatu fıkhi Süfyani's-Sevrî*, s. 314.

⁷⁷² Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, III, 30; Serahsî, *el-Mebsût*, X, 26; Kal'acî, *a.g.e.* s. 314.

⁷⁷³ Tevbe sûresi, 9/5.

⁷⁷⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 26; Sâbûnî, *Tefsiru âyâtî'l-ahkâm*, I, 247.

öteden beri bilinmekte olan zilkâde, zilhicce, muharrem ve recep ayları olarak da anlamak mümkündür.⁷⁷⁵ Birinci manası ile aldığımızda sözleşmenin bitimiyle beraber savaş halinin yürürlüğe gireceği anlaşılır. Bu umum ifade ile haram aylarda savaşı yasaklayan ayet arasında nesh değil, tahsisden bahsedilebilir. İkinci manası ile aldığımızda nesih iddiasının tam aksine açık bir şekilde haram aylara riayetin gerekli olduğu sonucuna varırız. Dolayısıyla bu ayetin neshe delil olarak gösterilmesi uygun görünmemektedir.

Huneyn Savaşı ve Taif kuşatması haram aylar içinde yapılmıştır. Ancak bu savaşlar Hevâzin ve Sakif kabilelerinin müttefikleri ile beraber Müslümanlara saldıracakları duyumunun alınması ve bu bilginin istihbarat için gönderilen kişiler tarafından teyit edilmesi üzerine yapılmıştır.⁷⁷⁶ Haram aylardaki yasak Müslümanlar tarafından başlatılacak savaşlar için geçerlidir. Savunma savaşı her hâlükârda, her şart altında meşrû olacaktır. Bu sebeple Peygamberimizin (s.a.), haram aylar içinde yaptığı Huneyn Savaşı ve Taif'in muhasarasının neshe delil teşkil etmeyeceğini düşünüyoruz. Bize göre haram aylarda savaşın yasak olması hükmü kaldırılmamıştır. Bu sebeple İslâm devletlerinin daha önce başlayıp sürmekte olan bir savaşı bu aylar girince durdurma talebinde bulunmaları gerekir. Düşmanın Müslümanlardan gelen bu talebi kabul etmeyip saldırıya devam etmesi durumunda, savunma ölçüleri içinde haram aylarda savaş meşrû olacaktır.

Haram aylarda savaşmanın yasak olmasından hareketle İslâm devletler hukukuna dair şu sonucu çıkarabiliriz. Günümüzde devletler, belirli bir ayı, haftayı veya günü insanî, sosyal ve kültürel faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için savaşın yasak olduğu zaman dilimi olarak belirlerse, İslâm devletleri de bu sınırlandırmalara uymalıdır.

⁷⁷⁵ Cessâs, *a.g.e.*, III, 115-119.

⁷⁷⁶ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, II, 884-886.

F- Savaşın Taraflardan Birinin Yenilgisi İle Sona Ermesi

Taraflardan birinin hezimetini sonucu savaşın sona ermesi ile sulh anlaşmasıyla savaşın sonuçlandırılması arasında fark vardır. Sulh anlaşması, savaşın devam ettiği sırada -genellikle yenilgiye uğrayacağını anlayan tarafın teklifi ile- çatışma halinin sona erdirilmesi amacıyla yapılır. Taraflardan birisinin yenilmesi ile savaşın sonuçlanması ise bu şekilde bir anlaşma yapmadan muhariplerden birisinin topraklarının ele geçirilmesi, ülkede yaşayan insanların esaret altına alınması sonucu savaşın fiilî olarak sona ermesidir.

Savaşın sonunda Müslümanların yenilgisi ile gayrimüslimlerin yenilgisi farklı hukukî sonuçlar doğuracağı için ayrı başlıklar altında ele alıyoruz.

1- Müslümanların Yenilmesi

Savaşta yenilgiye uğramanın çok çeşitli nedenleri olabilir. Zaman zaman olumsuz iklim ve coğrafi şartlar, salgın hastalıklar, tabii afetler gibi Müslümanların irade ve güçlerini aşan faktörler mağlubiyete sebep olmuştur. Allah (c.c.), insanlara taşıyamayacağı yük yüklememiştir.⁷⁷⁷ Bu nedenle bu tür etkenler sebebiyle Müslümanların savaşta yenilgiye uğramaları durumunda üzerlerine günah ve vebal yoktur. Ancak yenilginin sebebi gerekli hazırlığı yapmamak, mal mülk sevgisi, tembellik, korkaklık gibi kulların fiil ve iradesine dayanıyorsa uhrevî sorumluluk söz konusu olacaktır.⁷⁷⁸

Savunma savaşı dışında yapılan savaşlarda düşmanın iki kat veya daha fazla olması ve güç dengesi bakımından karşı tarafın üstün olması durumunda firar etmek caiz kabul edilmiştir.⁷⁷⁹

Fıkıh mezhepleri, gayrimüslim devletlerle ilişkilerde aslolan halin savaş olduğunu kabul ettikleri için zikredilen durumda firar caiz olsa da fırsat elde edildiği zaman savaşın tekrar başlayacağını söylemişlerdir. Buna göre bu tür savaşlarda firar ederek yenilgiyi

⁷⁷⁷ "لا يكلف الله نفسا الا وسعها..." Bkz. Bakara sûresi, 2/286.

⁷⁷⁸ Heykel, *el-Cihad ve'l-kıtal*, III, 1566.

⁷⁷⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 233-234; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, V, 466-467.

kabullenmek ebedî bir savaşızlık halini değil, güç ve imkân buluncaya kadar geçici süreyle savaş halinin sona erdirilmesini ifade etmektedir.

Bir milletin vatanını savunurken yenilgiye uğraması neredeyse felaketle eşdeğerdir. Bu sebeple savunma savaşında mağlubiyeti kabul etmenin şartları diğer savaşlara göre farklıdır. Böyle bir durumda düşmanın sayısına ve gücüne bakmaksızın eldeki tüm imkânları seferber etmek gerekir. Milletin toptan helak olması gibi telâfisi mümkün olmayan büyük bir zarar söz konusu olmadıkça yenilgiyi kabul etmek meşrû değildir.

Burada önemli bir soru gündeme gelmektedir. Devleti yönetenler, savunma savaşında mağlubiyeti kabul ederse fertlerin kendi imkânları ile düşmana karşı koymaya devam etmeleri meşrû olur mu?

Bu sorunun cevaplanabilmesi için iki ayrı durum göz önünde bulundurulmalıdır:

a- İdarecilerin Dinî ve Millî Değerlerin Korunmasında Bilineçli ve Ehil Olması

Bu durumda emirlere itaat etmek gerekir.⁷⁸⁰ Çünkü bu vasıflardaki yöneticiler zarar-menfaat karşılaştırması yaparak en az zararla tehlikeyi atlatmak için gereken siyasî kararları alacaklardır. Ferdî hareketler bu kararlara zarar verebileceği için sakınmak yerinde olur.

Devleti yönetenler uluslararası baskıyı hafifletmek, düşmana karşı zaman kazanmak gibi sebeplerle devlet olarak mağlubiyeti ilan etmekle birlikte fertleri kurtuluş hareketi yapmaları konusunda -açıktan veya gizlice- teşvik ederse, her fert elinden geldiği ölçüde bu hareketi desteklemekle yükümlüdür. Türk kurtuluş savaşında bu tür bir mücadelenin başarılı bir örneği vardır. Bu mücadele ile ülke işgalden kurtarılmıştır.

⁷⁸⁰ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 192. Hz. Peygamber'in yöneticilere itaati emreden hadislerini (bkz. Buhârî, Ahkâm, 1, 6718; Müslim, İmâre, 53,1848) bu kapsamda değerlendirebiliriz.

b- İdarecilerin Gaflet ve Hıyanet İçinde Olması

İşin ehline verilmesi bir kural olmakla birlikte tarih boyunca bazı dönemlerde idare salâhiyetinden yoksun, hıyanet etmesinden korkulan kişilerin de yönetimde söz sahibi olduğu görülmüştür. Düşmana teslim olma kararını, gaflet ve hıyaneti tescillenmiş yöneticilerin vermesi halinde ve silah bırakmanın zarar vereceği kuvvetle muhtemel ise bu karara uyma mecburiyeti yoktur.⁷⁸¹

Devlet olarak mağlubiyet kararı alınsa bile, fertlerin ellerindeki imkânları kutsal değerlerin muhafazası için kullanıp direnişe devam etmesi önünde bir engel yoktur. Ancak bu mücadelede savaş hukuku kurallarına riayet etmek gerekir. Düşmana karşı sivil direnişi, masum insanların öldürüldüğü, işkencenin yapıldığı terör faaliyetlerine dönüştürmek yapılan işin meşrûiyet sınırının aşılması anlamına gelir.

Savaşta ölüm ile esir olma ihtimali karşısında kalan Müslümanlar şehitlik mertebesine ulaşınca kadar mücadeleye devam edebileceği gibi,⁷⁸² esareti göze alarak teslim olmayı da kabul edebilirler.⁷⁸³ Öldürüleceğini bile bile savaşa devam etmek azimet,⁷⁸⁴ bu durumda teslim olmayı kabul etmek ruhsat hükmündedir.

İslâm ordusunun Halid b. Velid komutasında İstanbul'u kuşatması esnasında bir mücahidin tek başına Rum saflarına dalması üzerine ordudaki bazı kişilerin yapılan hareketin yanlış olduğunu ifade etmek için "و لا تلقوا بأيديكم إلى التهلكة ... Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız."⁷⁸⁵ ayetini hatırlatması üzerine Ebû Eyyûb el-Ensârî yapılan yoruma katılmadığını söyleyerek bahsi

⁷⁸¹ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 192.

⁷⁸² Ebû Dâvûd, *Cihad*, 36 (2536).

⁷⁸³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtar*, VIII, 380-381; Heykel, *el-Cihad ve'l-kıtal*, III, 1573.

⁷⁸⁴ Serahsî, savaşta bir kişinin kendini feda edercesine düşmana saldırmasının mubah olması için bu saldırı sebebiyle düşmanın zarara uğramış olmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, X, 76.

⁷⁸⁵ Bakara sûresi, 2/195.

geçen ayeti, nüzul sebebinden hareketle kendinizi tehlikeye atmayın demek mal-mülk ile meşgul olup cihadı terk etmeyin demektir şeklinde açıklamıştır.⁷⁸⁶ Bu ayet, sadaka ve nafaka vermekten kaçınmayın yoksa helak olursunuz şeklinde de tefsir edilmiştir.⁷⁸⁷

2- Düşman Tarafın Yenilmesi

Savaş sona erdiren durumlardan birisi de düşmanların yenilgiye uğramasıdır.

Zafer kazanmak yenilen tarafa karşı, keyfi muamele yapma hakkı vermez. Müslümanların savaşırken uymakla yükümlü oldukları sınırlandırmalar ve kurallar olduğu gibi zafer kazandıktan sonra da riâyet etmeleri gereken kuralları vardır. Savaşta galip gelme ganimet elde etme sonucunu doğuracağı için bu kuralları fıkıh kitaplarında genellikle ganimetler başlığı altında ele alınmıştır.

Bir milletin ganimetlere bakış açısı aynı zamanda onların karakterine, dünyaya bakışına ve savaş yapma amacına dair önemli ipuçları sunar. Bu sebeple burada ganimet mevzuunu ana hatlarıyla açıklayıp, İslâm'da savaşın gayesine ışık tutan, Müslümanların ahlâkî karakterini gösteren ve uluslararası kamu düzeninin sağlanması mevzuu ile alâkası olan hükümleri tespit etmek istiyoruz.

a- Ganimetin Kavramı ve Kapsamı

Gayrimüslimlerden savaş yoluyla elde edilen mallar, esirler ve araziler ganimet olarak kabul edilir.⁷⁸⁸ Düşmandan alınan malın sulh ile mi yoksa savaş sonucu mu alındığı önemlidir. Çünkü ganimet hükümlerinin sulh yoluyla alınan mallara uygulanmayacağı kabul edilmiştir.⁷⁸⁹ Bu hüküm Hz. Muhammed'in tatbikatına dayanmaktadır. Silahlı mücadele sonucu elde edilen Beni Kureyza ve

⁷⁸⁶ Ebû Dâvûd, Cihad, 22 (2512).

⁷⁸⁷ Fezârî, *Kitabu's-Siyer*, s. 211.

⁷⁸⁸ Şâfiî, *el-Üm*, IV, 146; Mâverî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 232; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, II, 204-205; Dâmâd, *Mecmaü'l-enhur*, s. 633.

⁷⁸⁹ *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, II, 204.

Hayber ganimetleri taksim edilmiş, Benî Nadir ve Fedek ise barışla alındığı için Resûlullah'a ait kabul edilip fey hükümleri uygulanmıştır.⁷⁹⁰ Fey, ganimetten daha geniş bir kavram olup, Müslümanların diğer din mensuplarından almaları kendilerine helal kılınan malları ifade etmektedir.⁷⁹¹

Müslümanların düşmandan ganimet almasının meşrûluğu ayet ve hadislere dayanmaktadır: *"Artık elde ettiğiniz ganimetlerden helal ve hoş olarak yiyin. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."*⁷⁹² *"...Ganimetler bizden önce hiçbir kimseye helal kılınmamıştır. Bunun sebebi Allah Teâlâ bizim zaafımızı ve acımızı bildi de onu bize tertemiz helal kıldı."*⁷⁹³

b- Ganimetlerin Taksimi

Ganimetlerin beşte birinin beytülmale ayrılması gerekir. Devlet hazinesinin hakkı olan bu miktarın harcama yerleri Enfal sûresinin 41. ayetinde şu şekilde açıklanmıştır: *"Bilmiş olun ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e ve onun akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir..."*

Fıkıh kitaplarında ganimet olarak alınan menkul malların beşte dördlük kısmının savaşa katılanlar arasında taksim edileceği kabul edilmekle birlikte,⁷⁹⁴ arazilerin dağıtılmasında İslâm hukukuları farklı ictihadlar ortaya koymuştur.

İslâm'ın ilk yıllarındaki uygulamalara baktığımızda Hz.Peygamber'in savaş sonucu ele geçen toprakları savaşa katılanlar arasında taksim ettiğini, ancak Mekke fethedilince ganimet

⁷⁹⁰ Bkz. Mehmet Erkal, "Ganimet", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 352.

⁷⁹¹ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s. 170; Mutarrizî, *el-Muğrib*, II, 115.

⁷⁹² Enfal sûresi, 8/69.

⁷⁹³ Buhârî, Humus 8 (2956); Müslim, Cihad, 11 (1747). Ayrıca ganimetin taksimine ilişkin hadisler de ganimet almanın meşrûluğuna delildir. Bu konudaki hadislere örnek olarak bkz. Buhârî, Humus, 9 (2957), 14 (2962); Müslim, Cihad, 15 (1756); Tirmizî, Siyer, 14 (1610).

⁷⁹⁴ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 212; Mehâmilî, *el-Lübab fi fıkhi's-Şâfiî*, s.183; İbn Âbidîn, *a.g.e.*, VIII, 398.

hükümlerini tatbik etmeyip sahiplerinin ellerinde bıraktığını görüyoruz.⁷⁹⁵

Savaş ile ele geçen toprakların gaziler arasında dağıtılması genel kabul görmüş bir uygulama iken Hz.Ömer, kendi devrinde fetihler sonucu elde edilen Irak ve Suriye topraklarını savaşa katılanlara dağıtmayıp gelirinden tüm Müslümanların yararlanabilmesi için yerli sahiplerinde bırakmıştır. Bu kararın alınması aşamasında günlerce süren ilmî tartışma yaşanmış, sonuçta halifenin görüşü istikametinde karar verilmiştir.⁷⁹⁶

Konu ile ilgili nasların ve tatbikatın mezhep ictihadlarına yansımaları şu şekilde olmuştur:

Hanefî mezhebine göre, devlet başkanı mevcut durumda maslahat neyi gerektiriyorsa o şekilde davranabilir. Dilerse toprağı taksim eder ve orası öşür toprağı statüsü kazanır. Dilerse taksim etmez toprağı bölge halkının elinde bırakır. Bu durumda o bölge harağ toprağı hükümlerine tâbi olur.⁷⁹⁷

Mâlikî mezhebine göre, aslanan bu toprakların mücahidler arasında taksim edilmeyip, geliri tüm Müslümanların maslahatı için kullanmak üzere harağ alınmasıdır.⁷⁹⁸ Ancak günün şartlarının arazinin taksim edilmesini gerekli kılması durumunda devlet başkanı taksim yoluna gidebilir.⁷⁹⁹

⁷⁹⁵ Ebû Dâvûd, Harac, 25 (3023). İslâm hukukçuları bu istisnâi uygulamanın sebebini farklı şekillerde yorumlamışlardır. İmam Şâfiî, Mekke'nin sulh ile alındığını bu sebeple ganimet ve esir alınmadığını savunmuş; İmam Ebû Yusuf ise, Hz. Peygamber'in devlet başkanı sıfatı ile karar verdiğini dolayısıyla devlet başkanlarının bu konuda maslahata binaen karar alma yetkilerinin olduğunu savunmuştur. Bkz. Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayrimüslimler*, s. 23.

⁷⁹⁶ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, s. 28 vd.

⁷⁹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 15; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, II, 205. Hanefî mezhebi arazi ve esirler hakkında devlet başkanına geniş yetki tanırken, menkul malların gazilerin hakkı olup taksiminin gerekli olduğunu söylemektedir. Bkz. Merginânî, *el-Hidâye*, II, 141.

⁷⁹⁸ Kayrevânî, *a.g.e.*, s. 456; İbn Cüzey, *el-Kavânînu'l-fıkhiyye*, s. 153.

⁷⁹⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 203.

Şâfiî mezhebine göre, diğer mallar gibi arazilerin de savaşa katılanlar arasında taksim edilmesi gerekir.⁸⁰⁰ Aksi bir uygulama **Kıtap** ve **Sünnete** muhaliftir. Ancak gaziler kendi haklarından gönüllü bir şekilde feragat ederlerse o araziler tüm Müslümanlar için vakfedilebilir. Hz. Ömer hak sahiplerinin rızasını alarak arazileri taksim etmeme yoluna gitmiştir.⁸⁰¹

Enfal sûresi 41. ayetinde beşte birlik kısmın dağıtım yeri zikredilip; kalan beşte dörtlük kısım hakkında açık beyanda bulunulmaması, Bedir Savaşında elde edilen ganimetlere ilişkin sorulara cevap olarak nâzil olan aynı sûrenin ilk ayetinde **يسئلونك** " : *Sana ganimetleri sorarlar. De ki: (Bu) ganimetler, Allah'ın ve Resûlünüdür...*" buyrulması ve Hz. Peygamber'in Mekke fethedilince herhangi bir şeyi ganimet kılmasından⁸⁰² hareketle sırf savaşa iştirak fiilinin ganimete malik olma hakkı vermediği, kamu otoritesinin onayından sonra ancak mülkiyete hak kazanılacağı sonucunu çıkarabiliriz.

İslâm özel mülkiyeti tanımış ve korumuştur. Ganimetin beşte dörtlük kısmı gazilerin hakkı olup taksimi zorunlu olsa idi, Hz. Peygamber'den hiçbir savaş sonunda aksi bir uygulama sâdir olmazdı. Mesela Huneyn savaşında ele geçen ganimetlerin taksiminde Kureyşlilere, Ensardan daha fazla hisse verilmiştir.⁸⁰³ Bu sebeple ganimet, savaşa katılanların hakkıdır yaklaşımı yerine savaşa katılanlara verilen bir lütuftur anlayışının kabul edilmesi İslâm'ın savaş siyaseti ilkesine daha uygundur.

Cihada sırf ganimet elde etme arzusu ile çıkmanın kınanması, esirlere muamele hususunda devlet başkanına tercih hakkı verilmesi ve onlardan alınan fidyenin mücahidler arasında dağıtılmaması⁸⁰⁴ da ganimeti bir hak olarak değil lütf ve ihsan olarak algılamak gerektiği görüşünü desteklemektedir. Dolayısıyla kamu

⁸⁰⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 243; Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, II, 245.

⁸⁰¹ Şâfiî, *el-Üm*, IV, 191-192.

⁸⁰² Ebû Dâvud, *Harac*, 25 (3023).

⁸⁰³ Müslim, *Zekât* 135 (1059).

⁸⁰⁴ Derveze, *Allah Yolunda Cihad*, s. 161.

otoritesi menkul mallar da dâhil olmak üzere tüm ganimetlerde onay makamı olarak söz sahibi olmalı, maslahat neyi gerektiriyorsa o şekilde hareket edebilmelidir. Devletin bu şekildeki tasarrufu savaşa katılanların haklarını ihlal olarak görülmemelidir.

Hz. Ömer'in yeni fethedilen toprakları dağıtmama fikrine başlangıçta itiraz edilmesinin sebebi, o güne kadar ki yaygın uygulamanın ele geçen arazilerin savaşa katılanlara dağıtılması şeklinde olması nedeniyle insanların beklentilerinin o yönde olması ve Hz. Ömer'in bu kararı alırken gözetmiş olduğu maslahatın niteliğini ve gerekliliğini kavrama gayreti ile açıklayabiliriz.

Günümüzde devletlerarası ilişkilerde sadece savunma savaşları uluslararası hukuka uygun görülmekte dolayısıyla sırf ganimet arzusuyla savaş yapmak meşrû kabul edilmemektedir. İslâm hukukuna göre de savaşın temel gayesi ganimet elde etmek olmamalıdır.

Uluslararası hukukta savunma savaşı gibi meşrû temeli olan savaşlarda ganimet almayı sınırlandıran kararlar alınması durumunda bu kararlara iştirak etmek -devlet başkanına ganimet taksiminde geniş yetki tanıyan görüşten hareketle- İslâm'a aykırı olmayacaktır.

c- Savaş Esirlerinin Durumu

Savaş esirleri ganimetin bir parçası olmakla birlikte önemine binaen ayrı bir başlık altında ele almak yararlı olacaktır. İslâm hukukunda savaşta ele geçirilen insanları ifade için *esir* ve *seby* kavramları kullanılmıştır. Esir kelimesi muharip erkekler için, seby kadın ve çocuklar için kullanılmıştır.⁸⁰⁵

Esirlere yapılabilecek muamele olarak fıkıh kitaplarında öldürme, serbest bırakma, mübâdele etme ve köleleştirme zikredilmektedir:

⁸⁰⁵ Özel, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, s. 54.

(1) Savaş Esirlerinin Öldürülmesi

Dört fıkıh mezhebine göre devlet başkanı uygun görmesi durumunda savaşta ele geçirilen esirleri⁸⁰⁶ öldürme kararı alınabilir.⁸⁰⁷ İbn Ömer (v.74/694), Hasanü'l-Basrî (v. 110/728), Said b. Cübeyr (95/714), Mücâhid (v. 100/718) ve Muhammed b. Sîrîn (v. 110/728) gibi bazı âlimlere göre ölüm kararı almak caiz değildir.⁸⁰⁸

Hz. Peygamber (s.a.) döneminde genellikle öldürmeme yolu tercih edilmekle birlikte birkaç hâdisede esirlere ölüm cezası verilmiştir. Mesela Bedir Savaşı esirlerinden Nadr b. Hâris, Ukbe b. Ebû Muayt⁸⁰⁹ ve Uhud Savaşı esiri Ebû Azze el-Cumahî öldürülmüştür.⁸¹⁰ Benî Kurayza Yahudilerine uygulanacak muamele konusunda hakem seçilen Sa'd b. Muaz, ergin erkeklerin öldürülmesi kararını vermiş, Hz. Peygamber (s.a.) bu kararın ilâhi hükme uygun olduğunu beyan etmiştir.⁸¹¹ İslâm'ın ilk döneminde istisnâî olarak uygulanan bu örneklerden çıkardığımız sonuca göre savaşta ele geçen esirlere ölüm cezası yine ancak istisnâî hallerde tatbik edilmelidir.

Uluslararası hukukta 19. Yüzyıldan itibaren esirlerin haklarını koruyan önemli sözleşmeler imzalanmıştır. 1949 tarihli Cenevre

⁸⁰⁶ Muharip sıfatı taşıyanlar kastedilmektedir. Kadın ve çocukların (seby) öldürülmesi caiz değildir.

⁸⁰⁷ Şîrâzî, *a.g.e.*, II, 237; Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, III, 1024-1025; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 44; İbn Cüzey, *el-Kavânî'ül-fıkhiyye*, s.152. Ahmet Özel, yerinde bir yaklaşımla esirler öldürülebilir diyen fakihlerin bu hükmü verirken kendi yaşadıkları çağın şartlarından etkilendiklerini ve mukabele bil-misil kapsamında buna meşrûiyet verdiklerini söylemektedir. Bkz. Özel, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, s. 83-84.

⁸⁰⁸ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, III, 1024; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 45; Cessas, *a.g.e.*, III, 582. Vehbe Zuhaylî de zarurî durumlar dışında esirin öldürülmesinin caiz olmadığını savunmaktadır. Bkz. Zuhaylî, *Âsârü'l-harb*, s. 461.

⁸⁰⁹ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr*, III, 1025; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 46.

⁸¹⁰ Şâfiî, *el-Üm*, IV, 252; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, II, 616.

⁸¹¹ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 717.

Sözleşmesinde esaret altında olanların hakları deklare edilmiş ve öldürülmelerinin yasak olduğu kabul edilmiştir.⁸¹² İslâm hukukunda esirlere ölüm cezası vermek mecburî bir hüküm olmayıp, kamu otoritesinin takdirine bırakıldığına göre Cenevre Sözleşmesi ve benzeri içerikli sözleşmelere İslâm devletlerinin taraf olması meşrûdur. Hatta aksi bir davranışın çağımızda İslâm'a ve Müslümanlara vereceği zarar göz önünde tutulursa bu konuda uluslararası teamüle uymak zorunludur.

(2) Savaş Esirlerinin Köleleştirilmesi

Köleliğin ne zaman başladığı bilinmemekle birlikte insanların yerleşik hayata geçmesiyle oluştuğu tahmin edilmektedir.⁸¹³ Köleliğin tabîî görüldüğü bir ortamda doğan İslâm, kölelerin haklarını koruyan kurallar koymuş,⁸¹⁴ onların canlarını ve sağlıklarını koruma altına almış,⁸¹⁵ köle azadını teşvik etmiş, çeşitli keffaretlerde köle azadını şart koşmuş, zekât fonundan köleleri hürriyete kavuşturmak için pay ayırmış ve kölelik sebeplerini sınırlandırarak⁸¹⁶ savaş dışında hür bir insanın köle yapılamayacağı ilkesini benimsemiştir.⁸¹⁷

Hz. Peygamber'in (s.a.) kölelik uygulamasına baktığımızda kölelerin azad edilmesini teşvik ettiğini,⁸¹⁸ bunun yapılmaması

⁸¹² Alsan, "1949 Cenevre Sözleşmeleri", *AÜHFD*, VII, sayı: 3-4, s. 51, Ankara 1950.

⁸¹³ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik*, İstanbul 1996, s. 25.

⁸¹⁴ Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, İstanbul 1995, s. 138-143.

⁸¹⁵ Peters, *a.g.m.*, s. 12-13.

⁸¹⁶ Tarih boyunca kölelik sebebi olarak kabul edilen unsurlar ve çeşitli toplumlarda görülen kölelik uygulamaları için bkz. Akgündüz, *a.g.e.*, s. 69-102; Fendoğlu, *a.g.e.*, s. 25-76.

⁸¹⁷ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 158.

⁸¹⁸ Hz. Muhammed'in (s.a.) birçok defa köle azadı kararı aldığı görülür. Taif muhasarası esnasında düşman saflarından ayrılan köleleri azad etmiştir. Bkz. Fezârî, *Kitabü's-Siyer*, s. 173.

durumunda yediğinizden yedirip, giydiğinizden giydiren talimatı ile⁸¹⁹ onlara insanca davranılmasını sağladığını görürüz.

İslâm'ın köleliği derhal kaldırmayıp bu işi sürece bırakmasının sebeplerinden birisi, o dönemde uluslararası ilişkilerde muka-bele bi'l-misil olarak buna duyulan ihtiyaçtır.⁸²⁰ Düşmanlar Müs-lümanları köleleştirirken, onlara aynıyla karşılık verilmemesinin aleyhte sonuçlar doğuracağı açıktır.⁸²¹ Bu sebeple klasik dönem İslâm hukukçuları yaşadıkları çağın uluslararası teamüllerine uy-gun olarak esirlerin köleleştirilmesine cevaz vermiştir.⁸²²

18. yüzyıla kadar dünyada yaygın bir şekilde uygulanan kölelik, bu tarihten itibaren çeşitli ülkelerde yasaklanmaya başlamış ve nihayetinde uluslararası anlaşmalarla tüm dünyada kölelik kaldırılmıştır.⁸²³ İslâm'da savaş esirlerinin köle yapılması mecburî bir emir olmayıp maslahat gerektirince başvurulabilecek bir alternatif olarak görüldüğüne göre, bugün uluslararası hukukun ulaştığı köleliğin yasaklanması ilkesine uymak İslâm hukukuna mutâbıktır. Çünkü dünyada köleliğin kaldırılması İslâm'a aykırı değildir. Bilakis ayet ve hadisler insanları hür fertlerden oluşan toplum idealine yönlendirmektedir.⁸²⁴

Tarih boyunca kölelerin İslâm'ı kolaylıkla benimseyip kabul etmeleri, İslâm medeniyetinin kölelerin haklarını korumada ve özgürlük yollarının açılmasında her zaman bir adım önde olduğunu gösterir.

⁸¹⁹ Buhârî, *İtk*, 15 (2545).

⁸²⁰ Zuhaylî, *Âsârü'l-harb*, s. 420.

⁸²¹ Özel, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, s. 87.

⁸²² Şâfiî, *el-Üm*, IV, 252; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 181; Merginânî, *el-Hidâye*, II, 141; Küleynî, *el-Furû'*, V, 32.

⁸²³ Abdüsselam Termânî, *er-Rıkkı*, Kuveyt 1079, s. 167-192; Sevig, *a.g.e.*, s.230. Osmanlı Devletinde kölelik 1885 tarihinde kaldırılmıştır. Bkz. Turnagil, *a.g.e.*, s.176.

⁸²⁴ Bu yönlendirmenin sonucu olarak İslâm toplumlarında kölelik mües-sesi yaygınlığını kaybetmiştir. Mesela Osmanlı devleti zamanında XVII. yüzyıla doğru ailelerde köle istihdamı oranı %2-3 olarak tespit edilmiştir. Bkz. Akgündüz, *a.g.e.*, s. 121.

(3) Savaş Esirlerinin Saliverilmesi

Esirlerin temel ihtiyaçlarını karşılamak Müslümanların görevidir.⁸²⁵ Hangi durumlarda esirlerin serbest bırakılacağı hususunda mezhepler arasında ihtilaf vardır. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre devlet başkanının karşılıksız, fidye ile ya da mübadele yoluyla esirleri salivermesi caizdir.⁸²⁶ Savaş sonunda karşılıksız ya da fidye alınarak esirlerin bırakılmasını beyan eden ayet⁸²⁷ ve Hz. Peygamber'in (s.a.) bu yöndeki uygulamaları⁸²⁸ bu ictihadın delili olarak kullanılmıştır.

Hanefî mezhebine göre ise karşılıksız veya fidye alarak esiri salivermek caiz değildir. Ebû Hanîfe, Müslüman esirlerle mübadele etmeyi de caiz kabul etmezken Ebû Yusuf ve Muhammed buna cevaz vermektedir. Hanefî mezhebinin bu husustaki delili “فاقتلوا : المشركين حيث وجدتموهم...*Müşrikleri nerede bulursanız öldürün.*” (Tevbe sûresi, 9/5) ayetinin, serbest bırakmayı ifade eden ayetleri neshettiği iddiası ve esirin dârülharbe gitmesine izin verilmesinin düşmanın kuvvetlenmesine fırsat vermek olarak görülmesidir.⁸²⁹

Biz daha önce beyan ettiğimiz üzere bu ayetler arasında nesh olduğu görüşüne katılmıyoruz. Düşmanın kuvvetlenmesine zemin hazırlamak gerekçesi de Hz.Peygamber'in (s.a.) birçok defa esirleri serbest bıraktığını göz önüne alınca ikna edici değildir. Bu mevzuda Hanefî mezhebi dışındaki müctehidlerin de beyan ettiği üzere, kamu otoritesine esirleri serbest bırakma yetkisini vermek gerekir. Bu ictihaddan hareketle savaş esirlerinin serbest bırakılmasını hükme bağlayan uluslararası anlaşmalara iştirak etmek İslâm hukukuna uygun olacaktır.

⁸²⁵ Zuhaylî, *Âsârü'l-harb*, s. 413.

⁸²⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, s.403; İbnü'l-Mibred, *ed-Dürü'n-nakî*, III, 770; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 44; İlîş, *a.g.e.*, s. 726. Günümüzde Cenevre Sözleşmesinin 118. maddesine istinaden savaş esirlerinin savaş sonunda geciktirilmeksizin saliverilmesi gerektiği kabul edilmektedir.

⁸²⁷ Muhammed sûresi, 47/4.

⁸²⁸ Özel, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, s. 29-46.

⁸²⁹ Merginânî, *el-Hidâye*, II, 141-142.

SONUÇ

Dünyada zulüm ve haksızlıkların engellenebilmesi için, devletlerin birbirleri ile münasebetlerinde uymaları gereken bir takım kuralların olması gerekir. Uluslararası kamu düzeni kavramı işte bu amaca hizmet eden düzenlemeleri ifade etmektedir.

Devletlerarası ilişkilerde güç çok önemli bir faktördür. Uluslararası örgütlerin, süper güç tabir edilen devletlerin baskısı ile zaman zaman hak ve hukukun çiğnenmesine göz yumdukları görülmektedir. Uluslararası güvenliği bozan unsurların başında bir devletin başka devletleri kendisi ile eşit hak ve yetkiye sahip görmeyip, onlara haksız eylemlerde bulunması gelmektedir. Uluslararası kamu düzeninin bozulmasını engellemek için gücün hakkâniyete değer veren toplumların elinde olması gerekir. Ancak bu sayede dünyada hukuka uymayan davranışlara engel olunabilir.

Kur'an'da devletin mahiyetini ifade eden hilafet, bey'at, şûrâ, velâyet gibi kavramların yer alması ve Peygamberimizin(s.a.) hicretten hemen sonra Medine'de ilk İslâm devletini kurması ile Müslümanlar, devlet şeklinde yapılanmanın gerekliliğini kavramıştır. Başlangıçta tek devlet çatısı altında yaşamakta iken daha sonraki yıllarda çeşitli sebeplerle birden fazla İslâm devleti tarih sahnesindeki yerini almıştır.

İslâm devletler hukuku, modern devletler hukukunun oluşumuna önemli etkilerde bulunmuştur. Savaş ilanının hukukî bir zorunluluk kabul edildiği İkinci Lahey Konferansından asırlarca önce İslâm hukuku bunun gerekliliğini hüküm altına almıştır. Dünyada savaş hukukunun belirlenmediği, güçlüye karşı herhangi bir müeyyidenin uygulanamadığı dönemlerde de İslâm devletleri otoritelerini sınırsız olarak kullanmamış, kendilerini hukukun ilkelere ile sınırlandırmışlardır. Bu kapsamda olmak üzere işkence yapmak, muharip olmayanları öldürmek, hayvan ve bitkilere gereksiz yere zarar vermek, anlaşmalara ihanet etmek ve zulme başvurmak yasak kabul edilmiştir.

İslâm devletlerinin birbirleri ile ilişkilerinde kardeşlik, eşitlik, yardımlaşma ve dayanışmanın olması dinin kesin emridir. Birbirle-

ri ile savaşlırlarsa aralarının bulunması, bir tarafın haksız davranışlara devam etmesi halinde yanlışından vazgeçinceye kadar saldırgan olana karşı savaşılması mü'minlerin görevleri arasındadır. Böylelikle saldırganlığın önüne geçilecek ve uluslararası güvenliğin temini sağlanacaktır.

İslâm devletlerinin gayrimüslim devletlerle ilişkilerinde uymaları gereken temel ilkelerin tespit edilmesi oldukça önemlidir. Çünkü ticarî, siyasî ve kültürel münasebetler bu esas üzere bina edilecektir. Bu durumun dünya siyasetini ve uluslararası ilişkileri doğrudan etkileyeceği açıktır. Devletler hukuku sahasında çalışmalar yapan bazı yazarlar, müslüman olmayanlarla münasebetlerde aslanan ilkenin ne olduğu hususunda fıkıh mezheplerinin iki farklı yaklaşım ortaya koyduklarını; Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebine göre aslolanın barış, Şâfiî mezhebine göre ise savaş olduğunu iddia etmektedir. Biz bu kanaati paylaşıyoruz. Mezheplerin temel kitaplarına baktığımızda görmekteyiz ki, bu mezheplerin tamamı yaşadıkları çağın şartlarının da etkisi ile gayrimüslim devletlerle ilişkilerde savaş halini esas almaktadırlar.

Bize göre “İslâm barış dinidir” şeklinde verilecek genel bir hüküm yüzlerce yıllık fetih hareketlerini gayri meşrûlukla ve sahabe döneminden günümüze kadar bu uğurda ölenleri zulüm ve günahkârlıkla nitelemeye yol açacaktır. “İslâm savaş dinidir” şeklindeki bir hüküm de İslâm'ın hiçbir durumda savaştan vazgeçmeyen kılıç dini gibi algılanmasına neden olacaktır. O halde “aslolan barıştır veya aslolan savaştır” şeklinde geçmiş ve gelecek tüm zamanları kapsayacak genellikte bir hüküm vermek yerine, esas amacın İslâm'ın tebliği ve yeryüzünde İslâm hâkimiyetinin sağlanması olduğunu, bu hedefe götürececek vesilelerin zamanın, mekânın ve şartların değişmesi ile değişebileceğini kabul etmek daha yerinde olacaktır. Bu şekilde yaklaşıldığı zaman asırlar boyunca i'lâ-yi kelimetullah niyeti ile savaşmış ve ölmüş insanların şehitlik makamıyla şereflendirildiği kabul edilmiş olur.

Savunma hakkı vazgeçilemez haklardandır. Bu sebeple ülkenin dış tehdit ve saldırı altında olması durumunda veya uluslararası kamu düzenini sağlamak üzere savaş yapılması her hâlükârda

meşrû iken; İslâm'ın tebliği için yapılacak bir savaşın meşrûluğu hedeflenen gayeye ulaştırıp ulaştırmaması bakımından yaşanan çağa ve bölgeye göre değişiklik arz edecektir. Cihadın temel gayesi dinin tebliğini sağlamak ve i'lâ-yi kelimetullahı gerçekleştirmektir. Allah yolunda savaşmak amaç değil araçtır. Savunma hali dışında savaşa meşrûiyet tanınmayan günümüzde, cihadı araç olarak kullanmak esas amaca ulaştırmayacaktır. O halde bugün dünyada İslâm'ın hâkimiyetini sağlamak için, savaş metodu yerine ilimde, sanatta, teknolojiye, kültürde, ekonomide... en üstün durumda olup milletleri yönlendirici etkiye sahip olmak bir araç olarak kullanılmalıdır. Buradan hareketle, İslâm'daki cihad anlayışının uluslararası kamu düzenini tehdit eden bir unsur taşımadığını söyleyebiliriz.

İslâm devletinin beşeri yapısında aslî unsur Müslümanlar olmakla birlikte diğer inanç sahipleri de zimmet akdi ile vatandaşlık statüsüne, eman talebi ile ülkede yaşama hakkına sahip olmaktadır. Bu durum İslâm hâkimiyeti altında gayrimüslimlere hayat hakkı tanındığını gösterir.

Çağımızda nükleer silahlar konusu uluslararası kamu düzeni ile doğrudan irtibatlıdır. Kendi ellerinde nükleer silah olan devletler, diğer devletlerin nükleer çalışmalarını engellemekte; kendilerinde olduğu zaman dünyanın güvenliğinin tehdit altında olmadığı, ama başka devletler bu teknolojiye sahip olursa dünyanın düzeninin bozulacağı iddia edilerek bir çifte standart uygulamaktadırlar. İslâm hukuku açısından ideal olan bu tür silahların tüm dünyada tamamen yasaklanmasıdır. Ancak bu silahlar bazı ülkelerde mevcut ise caydırıcılık gücünden yararlanmak ve savaşta ilk kullanan taraf olmamak şartıyla nükleer silaha sahip olunabilir. Bununla birlikte dünyada bu silahların gerçek manada tümünden kaldırılması durumunda İslâm devletleri bu karara iştirak etmekle yükümlüdür.

İslâm'ın kabul edilmesiyle veya zimmet akdi ile ya da eman istenmesi durumunda savaşın bitirilmesinin bir zorunluluk olması, devletlerarası ilişkilerde esas gayenin İslâm'ın tebliği olduğunu gösterir. Zimmet akdi yapılanlardan alınan cizye, Müslümanların

hedefinin maddî kazanç olduğunu göstermez. Çünkü cizye, zimmi-lerin elde ettikleri hak ve muafiyetlerin karşılığı olarak alınmaktadır.

Düşmanın yenilmesi durumunda ganimet elde edilecektir. Ganimet hedef değil, sonuçtur. Sadece savaşa katılma fiili ile elde edilen bir hak değil, kamu otoritesinin takdirine bağlı olarak savaşa iştirak edenlere verilen bir lütuftur. Bu sebeple devletin maslahata dayalı olarak ganimetin dağıtımı hususunda geniş yetkisi vardır.

Fıkıh mezheplerinin oluşum dönemindeki düşünce ve ictihad hürriyetinin sonucu olarak geniş bir yelpazede görüşler ortaya konulmuştur. Devletlerarası ilişkiler bağlamındaki ictihadlar büyük bir ekseriyetle uluslararası kamu düzenini sağlama fikrine mutabık olmakla birlikte; dârülharpte işlenen suçlara ceza verilmemesi, savaşta yalana dayalı hilenin yapılabilmesi, ehl-i harbin mallarının rızaları olmadan alınabilmesi, savaş esirlerinin mubadelesinin caiz görülmemesi ve uzun süreli sulh anlaşmalarının meşrû kabul edilmemesi gibi uluslararası güvenliğe menfi tesiri olabilecek ictihadlar da vardır. Ancak bunlar hem sayı bakımından oldukça azdır, hem de genellikle müctehidin yaşadığı çağın devletlerarası münasebetlerindeki olumsuz şartlarına dayalı olarak ortaya koyduğu ictihadlardır. Bu istisnaî ve bize göre delil bakımından da zayıf nitelikteki görüşlerden hareketle İslâm devletler hukukunun geneli hakkında bir yargıya varmak doğru olmayacaktır. Bu ictihadları, evrensel ve tüm zamanlar için geçerli doktrinler olarak değil, fakihin kendi yaşadığı döneme ait problemlere sunduğu çözüm önerileri olarak görmek gerekir.

İslâm devletler hukukunda yer alan uluslararası ilişkiler ve savaş ahkâmına dair hükümlerden yola çıkarak İslâm'ın uluslararası güvenliğe etkisini araştırdığımız bu çalışmamızda nihâî olarak şunu ifade etmek isteriz. İslâm hukukunun devletler arasındaki ilişkilere dair vazettiği esaslar uluslararası kamu düzenini bozucu, güven ve huzura zarar verici nitelikte değildir. Aksine İslâm, dünyada fitnenin, kaosun, zulmün ve haksızlığın giderilmesi gayesi

taşımaktadır. Bu sebeple Uluslararası kamu düzenini sağlama anlayışı İslâm'a mutabıktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdullah b. Mübârek (v.181/797), *Kitâbu'l-cihad*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1988.
- Affî, Muhammed es-Sadık, *el-İslâm ve'l-alâkatü'd-düveliyye*, Daru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1986.
- Ağırakça, Ahmet, Hz. *Ebû Bekir Devri İslâm Tarihi*, Buruc Yayınları, İstanbul 1998.
- Ahmed Rıza, *Batının Doğu Politikasının Ahlâken İflası* (trc. Ziyad Ebüzziya), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1982.
- Akgündüz, Ahmet, *İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2. baskı, İstanbul 1995.
- Akid, Muhammed Ferec, *A'lâmü'l-Arab*, "el-Müsenna b. Harise eş-Şeybânî" XXXI, Mektebetü Mısır, Kahire, t.y.
- Aksay, Hasan, "İslâm Dünyasının Birliği", *Dış Politika*, sayı: 2, s.22-25, İstanbul 1988.
- Algül, Hüseyin, "Gazve", *DİA*, XIII, 488-489, İstanbul 1996.
- Ali Haydar Efendi (v.1936), *Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, (Osmanlıcadan çeviren: Raşit Gündoğdu- Osman Erdem), I-IV, Osmanlı Yayınevi, İstanbul, t.y.
- Alîm, Yusuf Hamid, *el-Mekâsidü'l-âmmе li's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Darü'l-Hadis, Kahire t.y.
- Alkan, Necati, *Gençlik ve Terörizm*, Terörle Mücadele ve Harekât Dairesi Başkanlığı, Ankara 2002.
- Alsan, Zeki Mesud, *Yeni Devletler Hukuku*, Güney Matbaacılık, Ankara 1950.
- _____, "1949 Cenevre Sözleşmeleri", *AÜHFD*, VII, sayı: 3-4, s. 37-57, Ankara 1950.
- Altuğ, Yılmaz, *Terörizmin Anatomisi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1995.
- Aral, Vecdi, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992.
- Arı, M. Salih, Hz. *Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.

- Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Basım Yayım, İstanbul 1999.
- Arnold, Thomas Walker, *The Preaching of Islam*, AMS Pres, NewYork 1974.
- Ateş, Abdurrahman, *Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.
- Ateş, Süleyman, *Yeni İslâm İlmihâli*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.
- _____, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, I-VI, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul 1995.
- Bâbertî, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud (v. 786/1384), *Şerhu'l-İnâye ale'l-Hidâye*, (Şerhu Fethü'l-Kadîr ile birlikte) I-IX, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut t.y.
- Balcı, İsrail, "Diplomat ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer", *OMÜİFD*, sayı:16, s.185-203, Samsun 2003.
- Başeren, Sertaç, "Terörizm: Kavramsal Bir Değerlendirme", *Terörizm İncelemeleri*, Asam Yayınları, Ankara 2000.
- _____, "Uluslararası Hukuk Açısından Terörizm", *Dünyada ve Türkiye'de Terör*, s.183-206, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara 2002.
- Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Câbir (v. 279/892), *Fütûhü'l-büldan*, Matbaatü'l-Mevsûat, Kahire 1901.
- Berrak, Abdülmelik, *Rüdudun ala ebatile havle'l-cihad*, en-Nur li'l-İlami'l-İslâmiyye, Amman 1997.
- Bilge, Necip, *Hukuk Başlangıcı*, 10. baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 1995.
- Bilgegil, M. Kaya, "Cemâleddin el-Efgâni ve Türkiye", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl: 1977, sayı: 3-4.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (v. 1971), *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamûsu*, I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul t.y.
- Bilsel, Cemil (v. 1949), *Devletler Hukuku Giriş*, İÜHF Yayınları, İstanbul 1940.
- Bostancı, Ahmet, *Kamu Hukuku Açısından Hz. Peygamber'in Gayrimüslimlerle İlişkileri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2001.

- Bozkurt, Enver, *Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı*, Ankara 1992.
- Bozkurt, Mahmut Esat (v. 1943), *Devletlerarası Hak*, AÜHF Yayınları, Ankara 1940.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (v.256/870), *Sahîhu'l-Buhârî* (thk. Mustafa Dîb el-Buğâ), I-VI, Daru İbn Kesir, Beyrut 1993.
- Bulaç, Ali, *Modern Ulus Devlet*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Bûti, Said Ramazan, *Fıkhu's-sîre*, I-II, Darü'l-Fikri'l-Hadîs, Beyrut 1967.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed er-Râzî (v. 370/980), *Ahkâmü'l-Kur'an*, I-III, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1993.
- Crozat, Charles, *Devletler Umumî Hukuku* (trc. Edip Çelik), İÜHF Yayınları, İstanbul 1950.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali (v. 816/1413), *et-Ta'rîfât, Dârül-Kütübü'l-İlmiyye*, Beyrut 1983.
- Çakmak, Haydar, *Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri*, Platin Yayınları, Ankara 2004.
- Çantay, Hasan Basri, Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm (nşr. Müşrid Çantay), I-III, 16. baskı, İstanbul 1992.
- Çelebi, Ahmed, *İslâm Düşüncesinde Cihad ve Savaş Siyaseti* (trc. Abdullah Kahraman), İz Yayıncılık, İstanbul 1994.
- Çelik, Edip, *Milletlerarası Hukuk*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1982.
- Çubukçu, Asri, "Furât b. Hayyân", *DİA*, XIII, İstanbul 1996.
- Dağcı, Şamil, "Kıyas", *DİA*, XXV, 488-495, Ankara 2002.
- Dâmâd, Abdullah b. Muhammed b. Süleyman (v.1078/1667), *Mecma'ül-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, I-II, Daru İhyâ't-Turâsî'l-Arabiyye, Beyrut, t.y.
- Damîriyye, Osman b. Cum'a, *Usûlü'l-alâkâtî'd-devliyye fi'l-fıkhi'l-imam eş-Şeybânî*, I-II, Darü'l-Meâlî, Amman 1999.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman es-Semerkindî (v. 255/868), *Sünen-i Dârimî* (trc. ve thk. Abdullah Aydınlı), I-VI, Madve Yayınları, İstanbul 1996.

- Daryal, Ali Murat, *Psiko-Sosyal Açısından Medeniyetler ve Mesajları*, Seyran Yayınları, İstanbul 1997.
- Davudoğlu, Ahmed, Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli, Çile Yayınevi, İstanbul 1981.
- Davutoğlu, Ahmet, "Devlet", *DİA*, IX, 234-240, İstanbul 1994.
- _____, "Türkiye-Avrupa İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını", *İzlenim*, sayı: 29, s. 25-32, İstanbul Ocak 1996.
- Dedeoğlu, Beril, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, Derin Yayınları, İstanbul 2003.
- Demirel, Emin, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Günümüze Gizli servisler*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Derveze, M. İzzet, *Allah Yolunda Cihad* (trc. Ali Aslan), Bahar Yayınevi, İstanbul 1998.
- Dihlevî, Şâh Veliyyullah b. Abdurrahman (v. 1176/1762), *Hüccetullâhi'l-bâliğa* (trc. Mehmet Erdoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 1994.
- Dudayev, Cevher, *Özgürlük Kolay Değil*, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- Dursun, Davut, "İslâm Konferansı Teşkilatı", *DİA*, XXIII, 49-53, İstanbul 2001.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (v.275/888), *Sünen-i Ebû Dâvûd Tercüme ve Şerhi* (haz. Necati Yeniçel ve Hüseyin Kayapınar), I-XVI, Şâmil Yayınevi, İstanbul 1987.
- Ebû Süleyman, Ahmed, *İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı* (trc. Fehmi Kuru), İnsan Yayınları, İstanbul 1985.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevî (v. 224/838), *el-Emvâl, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezher*, Kahire 1981.
- Ebû Yusuf, Yâkup b. İbrâhim (v.182/798), *Kitâbü'l-Harâc*, Dârü'l-Mâ'rife, Beyrut t.y.
- _____, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî* (thk. Ebu'l-Vefa el-Efğânî), *Lecnetü İhyâi'l-Meârifî'n-Nu'maniyye*, Mısır 1357 (h).
- Ebû Zehre, Muhammed (v. 1974), *Son Barış Çağrısı* (trc. Cemal Aydın), Şûle Yayınları, İstanbul 1998.
- _____, *İslâm Birliği* (trc. İbrahim Sarmış), Esra Yayınları, Konya 1996.

- Efgânî, Cemâleddin (v.1897), *el-Urvetü'l-vüska*, Darü'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1970.
- Emin, Ahmed, *Zuhrü'l-İslâm*, I-IV, Mektebetü'n-Nahdati'l-Misriyye, Kahire 1966.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998.
- _____, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, MÜİF Yayınları, İstanbul 1990.
- Erkal, Mehmet, "Cizye", *DİA*, VIII, 42-45, İstanbul 1993.
- _____, "Ganimet", *DİA*, XIII, 351-354, İstanbul 1996.
- Erkal, Mustafa E., *Sosyoloji*, Der Yayınevi, İstanbul 1995.
- Eslen, Nejat, *Tarih Boyu Savaş ve Strateji*, Q-Matris Yayınları, İstanbul 2003.
- Esposito, John L., *Kutsal Olmayan Savaş* (trc. Nuray Yılmaz, Ertan Yılmaz), Oğlak Yayınları, İstanbul 2003.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ et-Türkî (v.339/950), *Fusûlü'l-medeni*, (trc. Hanifi Özcan), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1987.
- Fayda, Mustafa, "Fetih", *DİA*, XII, 467-470, İstanbul 1995.
- _____, *Hz. Ömer Zamanında Gayrimüslimler*, MÜİF Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1989.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
- Fercânî, Ömer Ahmed, *Usûlü'l-alâkatid- devliyye fi'l-İslâm*, el-Münşeatü'l-Amme li'n-Neşr, Trablus 1984.
- el-Fetâva'l-Hindiyeye* (haz. Şeyh Nizam Burhanpurlu v.dğr.), I-VI, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut 1980.
- Fezârî, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed b. Haris (v. 188/804), *Kitabu's-Siyer* (thk. Faruk Hamade), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1987.
- Fregosi, Paul, *Jihad in the west: Muslim conquests from the 7th to the 21st centuries*, Prometheus Books, New York 1998.
- Gamravî, Muhammed ez-Zührî, *es-Sirâcü'l-vehhâc alâ metni'l-Minhâc*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1995.

- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (v.505/1111), *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl* (thk. Hamza Züheyr Hafız), I-III, Medine 1413 (h).
- _____, *el-Vasît fi'l-mezheb* (thk. Muhammed Tamir), I-VII, Daru's-Selam, y.y., 1997.
- Goldziher, Ignaz, *İslâm'da Fıkıh ve Akâid* (trc. İlhan Başgöz), Ardıç Yayınları, Ankara 2004.
- Gönlübol, Mehmet, *Uluslararası Politika*, 2. baskı, Sevinç Matbaası, Ankara 1979.
- Gözler, Kemal, "Devletin Bir Unsuru Olarak 'Millet' Kavramı", *Türkiye Günlüğü*, sayı: 64, Kış 2001, s.108-123. (www.anayasa.gen.tr/millet.htm; 05/03/2005).
- Gözübüyük, Abdullah Pulat, *Devlet Hukuku Meseleleri*, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul 1980.
- Grotius, Hugo (v. 1645), *Savaş ve Barış Hukuku* -Seçmeler- (trc.Seha L. Meray), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1967.
- Gündüz, Aslan, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar İle İlgili Temel Metinler*, Beta Basım Yayım, İstanbul 1987.
- Gündüz, *Terörle Mücadelede İnsan Hakları ve Güvenlik İkilemi*, İstanbul 1996,
- Güriz, Adnan, *Adalet Kavramı*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1994.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahman el-Ferâhîdî (v.175/791), *Kitâbü'l-Ayn* (thk. Mehdi Mahzumî, İbrahim Samerraî), VIII, 428, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbu, Beyrut 1988.
- Halîl b. İshâk el-Cündî (v. 776/1374), *Muhtasaru'l-Halîl fi fıkhi'l-İmam Mâlik*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1995.
- Hallâf, Abdülvehhâb (v. 1956), *es-Siyâsetü's-şeriyye*, 3. baskı, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1987.
- Halliday, Fred, *İslâm ve Çatışma Miti* (trc. Umut Özkırımlı- Gülberk Koç), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1998.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdaresi* (trc. Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları, İstanbul 1998.

- _____, *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), I-II, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1993.
- _____, *Mecmûat'ül-vesâikü's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-nebevî ve'l-hilâfe*, Darü'n-Nefâis, Beyrut 1983.
- _____, *Hz. Peygamber'in Savaşları* (trc. Nazire Erinç Yurter), Beyan Yayınları, İstanbul 2002.
- _____, *İslam'a Giriş* (trc. Cemal Aydın), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Hamid Sultan, *Ahkâmü'l-kanûni'd-devli fi's-şerîati'l-İslâmiyye*, Darü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Kahire 1986.
- Hammer, Joseph von (v. 1856), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (trc. Zuhuri Danışman), I-II, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1972.
- Hasan, İbrahim Hasan, *Tarihü'l-İslâm es-Siyasî ve'd-dînî, ve's-sekafî ve'l-ictimâî*, I-IV, 13. baskı, Darü'l-Cil, Beyrut 1991.
- Hatemi, Hüseyin, "İslâm Devleti Kavramı", *Fikir ve Sanatta Hareket*, sayı: 46, IV, 7, İstanbul Ekim 1969.
- Hatemi, Hüseyin, "İslâm Hukukuna Göre Devletin Umumî Vasıfları", *Fikir ve Sanatta Hareket*, sayı:47, IV, 6, İstanbul Kasım 1969.
- Heykel, Muhammed Hayr, *el-Cihad ve'l-kıtal fi's-siyaseti's-şeriyye*, I-III, Darü'l-Beyarık, Beyrut 1993.
- Hillî, Cemâleddin el-Hasan b. Yusuf b. Ali İbnü'l-Mutahhar (v.726/1325), *Tebsiratü'l-müteallimîn fi ahkâmiddîn*, (thk. Ahmed el-Hüseynî, Hâdî el-Yusuflî), Müessesetü'l-Alemî, Beyrut 1984.
- Hindî, İhsan, *el-İslâm ve'l-kanunü'd- düvelî*, Daru Tallas, Dimaşk 1994.
- Hitti, Philip K. (v.1978), *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi* (trc. Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980.
- Hudârî, Muhammed, *İslâm Hukuku Tarihi* (trc. Haydar Hatipoğlu), Kahraman Yayınları, İstanbul 1987.
- Huntington, Samuel Phillips, [v.dğr.], *Medeniyetler Çatışması* (trc. Mustafa Çalık), Vadi Yayınları, 2. baskı, Ankara 1997.

- İbn Abdisselam, Ebu Muhammed İzzeddin Abdülaziz (v.660/1226), *el-Kavâidü'l-kübrâ*, (thk. Nezihi Kemal, Osman b. Cum'a Damiriyye), Darü'l-Kalem, Dimaşk 2000.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin (v. 1252/1836), *Reddû'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* (trc. Ahmed Davudoğlu), I-XVII, Şâmil Yayınevi, İstanbul 1982.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Makâsıdû's-şer'îati'l-İslâmiyye*, eş-Şeriketü't-Tunusiyye, Tunus 1985.
- İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed el-Kelbî el-Gırnâtî (v.741/1310), *el-Kavânînü'l-fikhiyye*, ed-Darü'l-Arabiyye li'l-Kitap, Tunus 1982.
- İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (v.386/996), *el-Cihad hasebe'l-mezhebi'l-Mâlikî maa tahkiki Kitâbi'l-Cihad min Kitâbi'n-Nevâdir ve'z-ziyâdât* (nşr. Mathias von Bredow), Beyrut 1994.
- İbn Ferhun, Ebû'l-Vefâ Burhâneddin İbrahim b. Ali (v. 799/1396), *Tebşiratü'l-hükkâm fi usûli'l-akdiye ve menâhici'l-ahkâm*, I-II, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1883.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyüddin Abdurrahman b. Muhammed (v. 808/ 1406), *Mukaddime* (thk. Derviş el-Cüveydi), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1996.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed ez-Zâhirî (v.456/1064), *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, I-IV, Matbaatü'l-Edebiyye, Kahire 1317(h).
- _____, *el-Muhallâ* (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Darü't-Türâs, Kahire t.y.
- İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed (v.354/965), *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhbârü'l-hülefâ*, I-II, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut 1997.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb (v.218/833), *es-Sîretü'n-nebeviyye* (thk. Süheyl Zekkar), I-II, Darü'l-Fikr, Beyrut 1992.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr (v.151/768), *Siretu İbn İshâk* (thk. Muhammed Hamidullah), el-Vakf li'l-Hıdemâti'l-Hayriy, Konya 1981.

- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed (v.751/1350), *Ahkâmu ehli'z-zimme* (thk. Ebû Bera', Ebû Ahmed), I-III, Ramada li'n-Neşr, Dammam 1997.
- _____, *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd*, (thk. Hasan Muhammed Mesudî), Darü'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut t.y.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Şihâbüddin Ömer (v.774/1372), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XIV, 4. baskı, Mektebetü'l-Maarif, Beyrut 1981.
- _____, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-azîm*, Darü'l-Endelüs, Beyrut 1966.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin (v.620/1223), *el-Muğnî*, (thk. Abdullah et-Türkî- Abdülfettâh el-Hulv), Hecr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Kahire 1992.
- _____, *el-Kâfi fi fikhî'i-İmâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel* (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-VI, Hecr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Cize 1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (v. 276/889), *Te'vîlü müşkili'l-Kur'an*, (thk. Ahmed es-Sakr), 2. baskı, Darü't-Turas, Kahire 1973.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd (v.273/886), *Süneni İbni Mâce Tercümesi ve Şerhi* (trc. ve şerh Haydar Hatipoğlu), I-X, Kahraman Yayınları, İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem (v.711/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Daru Sadır, Beyrut t.y.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Hafîd (v.595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, I-II, Dârü'l-Mâ'rife, Beyrut 1998.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (v. 230/844), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-IX, Daru Sadır, Beyrut t.y.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm (v.728/1327), *Mecmûatü'l-fetâvâ* (haz. Amir Cezzar, Enver Baz), I-XX, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad 1997.
- _____, *es-Siyasetü's-şer'iyye fi İslâhi'r-râî ve'r-raiyye*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (v. 597/1201), *Menâkıbu Emîru'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb* (thk. Zeynep el-Kârût), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali (v.630/1233), *el-Kâmil fi't-târîh*, Daru Beyrut, Beyrut 1982.
- İbnü'l-Hümâm, Kemalüddin Muhammed b. Abdulvâhid (v.861/1457), *Şerhu Fethu'l-kadîr*, I-IX, Daru İhyâ't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut, t.y.
- İbnü'l-Mibred, Ebü'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf b. Hasan (v.909/1503), *ed-Dürrü'n-nakî fi şerhi elfâzi'l-Hırakî*, I-III, Daru'l-Müctema' li'n-Neşr, Cidde 1991.
- İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî, Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim (v.318/939), *el-İkna'* (thk. Abdullah b. Abdülaziz el-Cibrîn), I-II, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1994.
- İleri, Suphi Nuri, *Güçler Arası Hukuk*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936.
- İlîş, Muhammed, *Şerhu Minahi'l-celîl alâ Muhtasari'l-allâme Halil*, I-IV, Daru Sadır, Kahire t.y.
- İnalcık, Halil, "Adaletnâme", *DİA*, I, 346-347, İstanbul 1988.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğunda İslâm" (trc. Mustafa Özel), *Dergâh Dergisi*, sayı: 31, 16-17, Eylül 1992.
- Kâdiri, Abdullah b. Ahmed, *el-Cihad fi sebîlillah: hakîkatühü ve gayetühü*, I-II, Darü'l-Menar, Cidde 1992.
- Kafadar, Cemal, "Gaza", *DİA*, XIII, 427-429, İstanbul 1996.
- Kal'acî, Muhammed Revvâs, *Mevsûatu fıkhi Süfyani's-Sevrî*, Darü'n-Nefâis, Beyrut 1990.
- Kallek, Cengiz, "Casus", *DİA*, VII, 163-166, İstanbul 1993.
- Kant, Immanuel (v. 1804), *Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme* (trc. Yavuz Abadan- Seha Meray), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1960.
- Kapar, M. Ali, *Hz. Muhammed'in (s.a) Müşriklerle Münasebetleri*, Esra Yayınları, İstanbul 1993.
- Kara, İsmail, *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.

- Karâfî, Ebû'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. İdris (v. 684/1285), *ez-Zahîre*, I-XIV, Darü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1994.
- _____, *el-Furûk*, I-IV, el-Matbaatü't-Tunusiyye, Tunus 1884.
- Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, Nesil Yayınları, İstanbul 1989.
- _____, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I-III, Nesil Yayınları, İstanbul 1996.
- _____, *Gerçek İslâm'da Birlik*, Nesil Yayınları, İstanbul ty.
- _____, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, Nesil Yayınları, I-III, İstanbul 1993.
- _____, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, I-III, Ensar Neşriyat, İstanbul 1987.
- Karaosmanoğlu, Ali L., *İç Çatışmaların Çözümü ve Uluslararası Örgütler*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 1981.
- Kâsânî, Alâüddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed (v. 587/1191), *Bedâ'i'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâ'i'*, I-VII, Darü'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut 1982.
- Kâsımî, Zâfir, *el-Cihad ve'l-hukukü'd-devliyyetü'l-âmmе fi'l-İslâm*, Darü'l-İlim li'l-Melayîn, Beyrut 1982.
- Kaya, Ali, "İslâm Hukukunda Milletlerarası Kamu Düzeninin Korunması ve Kuvvet Kullanma Yetkisi", *UÜİFD*, sayı:7, VII, 315-325, Bursa 1998.
- Keneş, Bülent, *Batı Medyasında İslâm İmaji*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Kepel, Gilles, *Cihad: İslâmcılığın Yükselişi ve Gerilemesi* (trc.Haldun Bayrı), Doğan Kitapçılık, İstanbul 2001.
- Keskin, Hasan, *Kur'an'da Ümmet Kavramı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.
- Kettanî, Muhammed Abdülhay (v. 1962), *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (thk. Abdullah el-Hâlidî), Darü'l-Arkam, Beyrut t.y.
- Khadduri, Majid, *İslâm'da Adalet Kavramı* (trc. Selahattin Ayaz), Yöneliş Yayınları, İstanbul 1991.
- _____, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış* (trc. Fethi Gedikli), Yöneliş Yayınları, İstanbul 1999.

- Kısa, Mahmut, *Kısa Tefsirli Kur'an-ı Kerim Meali*, Armağan Kitaplar, Konya 2007.
- Koca, Ferhat, "Gulûl", *DİA*, XIV, 190-192, İstanbul 1996.
- Koşum, Adnan, "İslâm Hukukunda Ölüm Cezası", *SDÜİFD*, sayı:5, 113-147, Isparta 1998.
- Köseoğlu, Nevzat, *Devlet: Eski Türklerde İslâm'da ve Osmanlı'da*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Ebû Bekr (v. 428/1036), *el-Muhtasar*, Matbaatü Muhammed Ali, Kahire 1965.
- Kureşî, Abdurrahman, *İslâm Ülkeleri Arasında Ekonomik ve Sosyal İşbirliği*, Furkan Yayınları, İstanbul 1983.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (v. 671/1273), *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, I-XXI, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- Küleynî, Ebû Cafer Muhammed b. Yakub (v. 329/941), *el-Furû' mine'l-Kâfî*, I-VIII, Daru Saab, Beyrut 1401 (h).
- Lâfî, Muhammed, *Nazarât fi ahkâmî'l-harb ve's-silm*, Darü'l-İkrâ, Trablus 1989.
- Lewis, Bernard, *İslâm'ın Krizi* (trc. Abdullah Yılmaz), Literatür Yayınları, 2. basım, İstanbul 2003.
- Mahmesânî, Subhî, *el-Kanun ve'l-alâkâtî'd-devliyye fi'l-İslam*, Darü'l-İlm li'l-Melayîn, 2. baskı, Beyrut 1982.
- Mahmudov, Elşad, "Sebepler ve Sonuçları Bağlamında Hz. Peygamber'in Savaşları Üzerine Bazı Notlar ve İstatistikler", *BDÜİF İlmi Mecmuası*, yıl: 2, sayı: 2, s.76-91, Bakü Eylül 2005.
- Mâlik, İftikhar H., "Islamic Discourse on Jihad War and Violence", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, XXI, 47-78, No: 4, Summer 1998.
- Mâlik b. Enes (v. 179/795), *el-Muvatta'* (trc. Ahmet M. Büyükcınar v.dğr.), I-IV, Beyan Yayınları, İstanbul 1994.
- Mantran, Robert, *İslâm'ın Yayılış Tarihi* (trc. İsmet Kayaoğlu), AÜİF Yayınları, Ankara 1981.

- Mâverdü, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed (v. 450/1058), *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*, Darü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1994.
- _____, *el-Hâvi'l-kebîr*(thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed Abdülmevcud), I-XVIII, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Medkur, M. Sellam, *Meâlimu'd-devleti'l-İslâmiyye*, Mektebetü'l-Felah, Kuveyt 1983.
- Mehâmilî, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (v. 415), *el-Lübab fi fıkhi's-Şâfiî* (thk. Abdülkerim b. Suneytan el-Amri), Darü'l-Buhârî, Medine 1416 (h).
- Megret, Maurice, *Psikolojik Savaş* (trc. Semih Tiryakioğlu), Varlık Yayınları, İstanbul 1972.
- Meray, Seha, *Devletler Hukukuna Giriş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1965.
- _____, *Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler*, 2. baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1979.
- Merginânî, Ebü'l-Hasan Burhanuddin Ali b. Ebû Bekr (v.593/1197), *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-IV, Eda Neşriyat, Ofset Baskı, İstanbul 1991.
- Mer'î b. Abdullah b. Mer'î, *Ahkâmü'l-mücahid bi'n-nefsi fi sebîlillahi azze ve celle fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, I-II, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 2003.
- Mevdûdî, Seyyid Ebü'l-A'la (v.1979), *İslâm'da Hükûmet* (trc. Ali Genceli), Hilal Yayınları, İstanbul t.y.
- _____, *Tefhimu'l-Kur'an* (trc. Ahmet Asrar), I-VII, Bengisu Yayınları, İstanbul 1997.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmud (v.683/1284), *el-İhtiyâr li ta'îli'l-Muhtâr*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1991.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib (v. 1298/1881), *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul t.y.
- Muhammed el-Emir, *el-İklil şerhu Muhtasarü'l-Halil*, Mektebetü'l-Kahire, Kahire t.y.
- Muhammed Musa, *Devletlerarası İlişkiler ve Dünya Düzeni* (trc.M. Hanifi Yağmur), Ta-Ha Yayıncılık, Ankara 1997.

- Mutarrizî, Ebü'l-Feth Burhaneddin Nasır b. Abdüsseyyid b. Ali (v.610/ 1213), *el-Mugrib fî tertîbi'l-mu'rib* (thk. Mahmud Fahuri), Mektebetü Usame b. Zeyd, Halep 1979.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî (v. 261/875), *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi* (trc. Ahmed Davudoğlu), I-XII, Sönmez Neşriyat, 2. baskı, İstanbul 1983.
- Müzenî, Ebu İbrahim İsmail b. Yahya b. İsmail (v. 264/878), *Muhtasaru'l-Müzenî fi furûi'ş-şâfiyye* (haz. Muhammed Abdülkadir Şahin), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- Nâfia, Hasan, *el-Ümemü'l-müttahide fi nısfı karn*, Alemü'l-Ma'rife, Kuveyt 1995.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb (v. 303/915), *Sünen'ün-Nesâî* (Suyûtî şerhi ve Sindî haşiyesiyle birlikte) (trc. A. Muhtar Büyükçınar v.dğr.), Kalem Yayıncılık, İstanbul 1981.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (v. 710/1310), *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, I-IV, Pamuk Yayınları, İstanbul ty.
- Nevevî, Ebû Zekerıyya Muhyiddin b. Şeref (v. 676/1277), *Şerhu Sahihi Müslim*, I-XVIII, Daru İhyai't-Turasil-Arabiyye, Beyrut 1972.
- _____, *el-Minhâc*, (es-Sirâcü'l-vehhâc şerhi ile birlikte) Darü'l-Fikr, Beyrut 1995.
- Nüveyrî, Şihâbüddin Ahmed b. Abdülvehhâb (v.733/1333), *Nihâyetü'l-ereb fi fünûni'l-edeb*, I-XXVII, Darü'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire 1923.
- Okandan, Recai Galip, *Umumî Âmme Hukuku Dersleri*, İÜHF Yayınları, İstanbul 1952.
- Olguner, Fahrettin, "Millet Kavramının Felsefi Temelleri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl: 14, sayı: 3, s. 37-43, İstanbul 1985.
- Öğüt, Salim, "Ebû Yusuf", *DİA*, X, 260-265, İstanbul 1994.
- Örgün, Faruk, *Küresel Terör*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2001.
- Özdağ, Muzaffer, *Örtülü İstila ve Psikolojik Savaş* (der. Çetin Güney), Avrasya Bir Vakfı Yayınları, Ankara 2003.

- Özdemir, Ahmet, *Hayra Ulaştıran İlkeler*, Tecdid Yayınları, İstanbul 2008.
- Özdemir, Mehmet, “Fetih Tebliğ İlişkisi”, *Diyanet Aylık Dergi*, s.26-29, Ağustos 2003.
- Özel, Ahmet, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, 4. baskı, İklim Yayınları, İstanbul 1991.
- _____, “Cihad”, *DİA*, VII, 527-531, İstanbul 1993.
- _____, “Gayrimüslim”, *DİA*, XIII, 418-427, İstanbul 1996.
- _____, *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.
- Özel, Mustafa, “Önce Bölgesel Ortaklık”, *Aksiyon Dergisi*, sayı:98, Ekim 1996.
- Özgüç, Mithat, *Askerlik Psikolojisi Ders Notları*, Harp Okulu Meslek Hazırlama Sınıfı Yayınları, y.y., 1953.
- Öztürk, Osman Metin, “Avrupa ve Orta Doğu Ülkelerinin Terör Karşısındaki Konumları”, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Terörizm İncelemeleri*, Ankara 2000.
- Pabuçcu, Köksal, *Biyolojik Terör*, Nesil Yayınları, İstanbul 2003.
- Parry, V.J., “İslâm’da Harp Sanatı” (trc. Erdoğan Mercil- Salih Özbaran), *Askerî Tarih Bülteni*, yıl:10, sayı:19, 93-117, Ankara 1985.
- Peters, Ruud, “Islamic Law and Human Right: a contribution to an ongoing debate”, *Islam and Christian-Muslim Relations*, sayı: 1, X, 5-14, Mart 1999.
- Pazarıcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, III. Kitap, 3. baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 1999.
- Râzi, Fahreddin Muhammed b. Ömer (v.606/1209), *Mefâtiḥü’l-gayb*, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniyye, İstanbul 1307.
- Remlî, Şihâbüddin (v.1004/1596), *Nihâyetü’l-muhtâc ilâ şerhi’l-Minhâc*, I-VIII, Darü’l-Fikr, Beyrut 1984.
- Reşid Rıza (v. 1935), Muhammed, *el-Vahyü’l-Muhammedî*, Kahire 1967.
- Ruelland, Jacques G., *Kutsal Savaşlar Tarihi* (trc. Teoman Tunçdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Revâiu'l-beyan tefsiru âyâtî'l-ahkâm mine'l-Kur'an*, I-II, Dersaadet Kitabevi, İstanbul t.y.
- Sagrâcî, Es'ad Muhammed Saîd, *el-Fıkhu'l-hanefî ve edilletühü*, Darü'l-Kelimi't-Tayyib, Dimaşk 2000.
- Sâfi, Louay M., "İslâm'da Savaş ve Barış" (trc. Safiye Morçay Gülen), *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:1, III, 57-84, İstanbul 1995.
- Sahnûn, Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhî (v. 240/854), *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, I-VI, Kahire 1323 (h).
- Sevig, Muammer Raşit, *Özel Devletler Umumi Hukuku*, İÜHF Yayınları, İstanbul 1958.
- Serahsî, Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed (v.483/1090), *el-Mebsût*, I-XXX, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 1989.
- _____, *Şerhu's- Siyeri'l-kebir* (thk. Selahaddin el-Müneccid, Abdülaziz Ahmed), I-V, Câmiatü'd-Düveli'l-Arabiyye, Kahire 1971.
- _____, *Usûl*, I-II, Ofset baskı, Eda Neşriyat, İstanbul 1990.
- Seyyid Kutup (v. 1966), *Cihan Sulhu ve İslâm* (trc. Bekir Sadak), Çağaloğlu Yayınları, İstanbul t.y.
- Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, I-III, Mektebetü'l-Hidemâtî'l-Hadîse, Cidde 1984.
- Sezen, Yümni, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Sırma, İhsan Süreyya, *İslâmî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad*, 26. baskı, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.
- Smith, Herbert Arthur, *Devletler Hukuku Değişme Yolunda* (trc.Rabi Koral- Orhan Nasuhioğlu), İ.Ü. Devletler Hukuku Türk Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1947.
- Smith, Dan, *The State of War and Peace Atlas*, Penguin Books, London 1997.
- Sönmez, Abidin, *Resûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1984.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr (v.911/1505), *el-Hâvil-fetâvâ*, I-II, Darü'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut ty.

- _____, *el-Eşbah ve'n-nezâir fi kavâid ve furûu fıkhi's-şâfiyye*, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, y.y. 1959.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris (v. 204/820), *el-Üm*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1990.
- Şârânî, Abdülvehhab (v. 973/1565), *el-Mizânu'l-kübrâ* (trc. A. Faruk Meyan), Berekât Yayınevi, İstanbul 1980.
- Şelebî, Mustafa, *Ta'lilü'l-ahkâm*, Darü'n-Nehdatü'l-Arabiyye, Beyrut 1981.
- Şeltût, Mahmud, *el-Kur'an ve'l-kıtal*, Darü'l-Feth, Beyrut 1983.
- Şeriatî, Ali, *İslâm Sosyolojisi Üzerine* (trc. Kamil Can), Düşünce Yayınları, İstanbul 1980.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *es-Seylü'l-cerrari'l-mütedaffik alâ hadâiki'l-ezhar*, (thk. Mahmud İbrahim Zayed), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.
- _____, *Neylü'l-evtar*, I-VIII, Dârü'l-Hayr, Beyrut 1996.
- Şiblî, Mevlânâ en-Nu'mani, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet idaresi* (trc. T. Yaşar Alp), Hikmet Yayınları, İstanbul 1986.
- Şinkitî, Muhammed el-Emin b. Ahmed Zeydan el-Cekenî (v.1325/1907), *Şerhu Halil b. İshak el-Mâlikî*, I-VI, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1993.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf (v. 476/1083), *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmam eş-Şâfiî*, I-II, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1959.
- Şirbînî, Şemseddin Muhammed el-Hatîb Muhammed (v.977/1569), *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meanî'l-elfazî'l-Minhâc*, I-IV, Ofset baskı, Darü'l-Fikr, y.y., t.y.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (v. 310/923), *Tarihu't-Taberî Tarihu'l-ümem ve'l-mülûk*, I-V, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- Tacar, Pulat, *Terör ve Demokrasi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.
- Tantâvî, Ali-Tantâvî, Nâci, *Ahbâru Ömer ve ahbâru Abdullah b. Ömer*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1983.
- Tarhan, Nevzat, *Psikolojik Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2003.
- Tekinalp, Gülören, *Türk Yabancılar Hukuku*, 4. baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul 1992.

- Telkenaroğlu, M. Rahmi, "Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve Hugo Grotius'un Devletler Hukukuna Etkileri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 5, s.77-93, Konya Nisan 2005.
- Temel, Ali Rıza, *İslâm'da Dış Politika ve Diplomasi*, Sehâ Neşriyat, İstanbul 1988.
- Termânî, Abdüsselam, *er-Rıkkı mâdiyehu ve hâdirehu*, el-Meclisü'l-Vatanî li's-Sekâfe ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb, Kuveyt 1079.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (v. 279/892), *Sünen-i Tirmizî Tercümesi* (trc. Osman Mollamehmetoğlu), I-VI, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul t.y.
- Toffler, Alvin, *Üçüncü Dalga* (trc. Ali Seden), Altın Kitaplar Yayınevi, 3. baskı, İstanbul 1996.
- Toffler, Alvin-Heide, Toffler, *21. Yüzyılın Şafağında Savaş ve Savaş Karşısı Mücadele* (trc. Mehmet Harmancı), Gençlik Yayınları, İstanbul 1994.
- Toluner, Sevin, *Milletlerarası Hukuk Dersleri*, 4. baskı, İstanbul 1989.
- Topaloğlu, Bekir, "Cihad", *DİA*, VII, 531-534, İstanbul 1993.
- Turnagil, A. Reşid, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, Sebil Yayınları, İstanbul 1993.
- Türk Hukuk Lügatı*, Türk Hukuk Kurumu, 3. Baskı, Ankara 1991.
- Udeh, Abdülkadir, *et-Teşr'û'l-cinâî'l-İslâmî mukârenen li kanuni'l-vad'i*, I-II, Daru't-Türaş, Kahire 1977.
- Ulusal, Şemsettin, *"İslâm Hukukunda Antlaşma Akdetmenin Meşrûiyeti"*, Diyanet İlmi Dergi, sayı: 4, XXXIX, 4-30, Ankara 2003.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1948.
- Vaglieri, Laura Veccia, (v. 1989) *"Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri"* (trc. İlhan Kutluer), İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, Hikmet Yayınevi, İstanbul 1988.
- Vâkıdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer (v. 207), *el-Megâzî* (thk. Marsden Jones), I-III, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1984.

- Watt, W. Montgomery (v. 2006), *Islamic Political Thought*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1999.
- Weeramantry, Christopher Gregory, *Islamic Jurisprudence An International Perspective*, The Macmillan Press, Hampshire 1988.
- Yakın, Aziz, *İstihbarat Casusluk ve Casuslukla Mücadele*, Dışişleri Akademisi Yayınları, 2. baskı, Ankara 1969.
- Yaman, Ahmet, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yayınları, İstanbul 1998.
- _____, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Fecr Yayınevi, Ankara 1998.
- Yaran, Rahmi, “İslam Cihad ve Savaş”, *BDÜİF İlmi Mecmuası*, yıl:1, sayı: 2, Temmuz 2004.
- Yayla, Yıldızhan, “Kamu”, *Meydan Larousse*, VI, 835, Meydan Yayınları, İstanbul 1969.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Metâlib ve Mezâhib: Metafizik ve İlâhiyat (Önsöz)*, Eser Neşriyat, İstanbul 1978.
- _____, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Zehraevyn, İstanbul t.y.
- Yılmaz, Ömer Faruk, *Belgelerle Sultan İkinci Abdülhamid Han*, Osmanlı Yayınevi, 2. baskı, İstanbul 2000.
- Yüksel, Ahmet Turan, “Bazı Batılı Araştırmacılara Göre İlk İslam Fetihleri”, *SÜİFD*, sayı: 6, s. 169-195, Adapazarı 1996.
- Zaim, Sabahaddin, *Türk ve İslâm Dünyasının Yeniden Yapılanması*, Nil Yayınları, İzmir 1997.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer b. Muhammed(v. 538/1143), *Esâsü'l-belaga* (thk. Mezid Naim, Şevki Maarri), Mektebetü'l-Lübnan, Beyrut 1998.
- Zeydan, Abdülkerim, *Mecmûâtü buhûsü fıkhiyye*, Mektebetü'l-Kudüs, Beyrut 1986.
- Zuhaylî, Vehbe, *Âsârü'l-harb fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Darü'l-Fikr, Dimaşk 1992.
- _____, *el-Alâkatü'd-devliyye fi'l-İslâm*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1989.
- _____, “Eman”, *DİA*, XI, 79-81, İstanbul 1995.

Yrd.Doç.Dr. Ahmet ÖZDEMİR

KARDEŞLİK HUKUKU

Murat Kitabevi

HADİSLERİN REHBERLİĞİNDE

KARDEŞLİK HUKUKU

Yrd.Doç.Dr. Ahmet ÖZDEMİR

Murat Kitabevi

KUR'AN'DA YERALAN FIKHÎ İLKE VE KONULAR

Yrd.Doç.Dr. Ahmet ÖZDEMİR

Yrd.Doç.Dr. Ahmet ÖZDEMİR

KUR'AN'DA YERALAN FIKHÎ İLKE VE KONULAR

Merat Kitabevi

Merat Kitabevi

HZ. PEYGAMBER'İN FIKHÎ HÜKÜMLERİNDEKİ USÛL VE İLKELER

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR

HZ. PEYGAMBER'İN FIKHÎ HÜKÜMLERİNDEKİ USÛL VE İLKELER

Marat Kitabevi

Marat Kitabevi